

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 11 - 12
1993 - 1994

İstanbul - 1997

HADİSLERİN TERCÜME VE YORUMLARINDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

Dr. Nebi BOZKURT

ÖNSÖZ

Bir fikra anlatılır. Üzerinde kocaman bir yatağan taşıyan adamı şüphelenerek yakalayıp karakola götürmüşler. Böyle büyük bir kesici âletle ne yaptığını sormuşlar. Adam, “Efendim” demiş “tashih için... yazılardaki hataları kazıyıp düzeltmek için...” Demişler ki bu kadar büyük bir bıçakla mı?” “Efendim” demiş adam, “öyle büyük hatalar yapıyor ki bu bile küçük gelir.”

Tabii hatalar doğurduğu sonuçlara göre büyük veya küçük sayılabilir. Biz bu makalemizde günümüzde yapılan bazı hadis çalışmalarında bilhassa tercümelerde ve hadislerin kullanıldığı bir kısım eserlerde yapılan yanlışlar üzerinde durmaya çalışacağız. Bunlardan bir kısmı yeterince dil bilmmeden veya dil bildiği halde bu dalda yoğunlaşmamış olmaktan kaynaklanmaktadır. Bir kısmı belli bir maksada hizmet için veya bir ön yargı sonucu yapılan yanlışlardır. Bazıları ise bir sehiv eseridir. Bu tür yanlıştan kaçmak mümkün değildir. Yanlış tercümelerden veya yorumlardan bir kısmı ise İslâm’ı küçük düşürmeye yönelik kasdı yanlışlar olarak görülmektedir. Özellikle müsteşriklerden bir kısmının yaptığı yanlışlar bu türdendir.

Yanlışların büyük bir bölümü Türkçe ve Arapça dillerinden birinin kullanımının iyi bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Sebebi ne olursa olsun bazı yanlışlar vahim sonuçlar doğuracak mahiyettedir. Bu çalış-

mamızda bir kısmı makale olarak önceden de yayımlanmış örneklerden de yararlanarak hadis tercüme ve yorumlarında nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda genel bir değerlendirme yapacağız. Maksadımız Hz. Peygamber'i doğru anlama noktasında bir sorumluluğu gücümüz yettiğince yerine getirmeye çalışmaktır. Yayınlanmış veya yayınlanmamış eserlerden yaptığımız iktibasların kaynağı gösterilmiştir.

Hiç birimiz hatadan hâli olmadığımızı biliyoruz. Ne varki bazen yaptığımız hatalar belirtildiği üzere, kötü sonuçlar, büyük veballer doğurabilir. Başta anlattığımız fıkrada sözü edilen yatağan da bu tür hataları kazıyamaz. Yüce Rabbimiz bizleri kasdî hata yapmaktan, samimiyetsizlikten, gurur ve kibre kapılmaktan korusun.

Çalışmamızda ister istemez çok değerli bazı müelliflerin eserlerinin adı geçecektir. Bunlardan bir kısmı belkide içlerinde görülen tek bir hata veya bizce hata olduğu düşünülen bir kaç cümle sebebiyle tenkid edilmiş olacaktır. Bunun ilim adına anlayışla karşılanacağını umarız. Bundan amacımız, Hz. Peygamber'in hadislerini en doğru olarak insanlara ulaştırmanın önemini vurgulamaktır. Yoksa hiç bir kimseye karşı hissi bir takım mülâhaza veya başka bir takım endişelerle hareket etmeyi asla düşünmedik. Bizim, gördüğümüz bazı hataları tenkidimiz o eserlerin bütünüyle değersiz olduğu ve bizim tekliflerimizin mükemmel olduğu anlamına gelmez.

Esas konuya girmeden önce sünnetin müslümanlar için önemi konusuna kısaca değinmek istiyoruz.

GİRİŞ

Kur'an'da sözü edilen¹ Hz. Peygamber'in gösterdiği güzel örnekler herhalde sadece kendi zamanında yaşayan insanlar için değildi. Son Peygamber olarak bıraktığı örnekler kıyamete kadar baki kalacak ve insanlar onun rehberliğinden yararlanacaklardır. İşte Kur'an ve sahih hadisler o güzel örnekleri aramamız gereken iki temel kaynaktır. İmam Mâlik'in rivâyetine göre Hz. Peygamber, "Size iki şey bırakıyorum. O ikisine sarıldığınız zaman asla sapıklığa düşmezsiniz: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünneti."² buyurur. Müslümanlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu emanetlerin muhafazasında son derece hassas olmalıdırlar. Hz. Peygamber'in sünneti Müslümanların hayatlarına asırlar boyu yön vermiş, onların ferdî, ailevî, içtimaî hayatlarını, sanatlarını, bedî zevklerini doğrudan etkilemiş ve İslâm Medeniyeti'nin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Hadislerin tespit, tedvin ve tasnifinde ilk asırlarda gösterilen gayret bilinmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetini tahsil için gösterilen gayretler, yapılan yolculuklar ve onun manevî otoritesini istismar etmek isteyenlere karşı verilen şerefli mücadele kütüphaneler dolusu eserin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yer yüzünde hiç bir insanın söz ve davranışlarını tespit ve muhafazası için böyle bir gayret gösterilmemiştir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen binlerce hadis nesilden nesile intikal etmiştir. Bu rivâyetlerin farklı yorum ve değerlendirilmesi mezheplerin doğuşundaki başlıca nedenlerden biri olmuştur. İlk asırlarda hadisler avama daha çok meşicidlerde halka açık ilim meclisleri veya va'zlar ya da fukahanın çıkardığı hükümler şeklinde intikal etmiştir. Sonraki asırlarda halk, değişik zaman ve mekânlarda farklılıklar arzetsede daha çok terğib ve terhîb türü hadislerle ilgilenmiştir. Ahkâm hâdisleri ise daha çok ulemayı, fukahayı, müftî ve kadıların ilgilendirmiştir. Bununla birlik-

1 el-Ahzâb 33/21

2 *Muvatta'*, Kader, 3

te Müslüman toplumu, hayatına yön veren genel bir sünnet kültürüne hep sahip olmuştur. Son asırlarda ortaya çıkan içtimâî bozulmalar halkı bu kültürden yoksun bıraktı. İlk dönemde olduğu gibi sünneti canlı tutma gayretleri bu konuda kaynak olan eserlerin tercümelerine ihtiyaç duyurdu. Cumhuriyet döneminde harf inkılabı her alanda yeni tercüme faaliyetlerini gerekli hale getirdi. Bu dönem Türkiyesinde hadis alanında yapılan tercümelerin başında *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi* gelmektedir. Kısmen Ahmed Naim Efendi ve fazlası da Kamil Miras tarafından yapılmış olan bu tercüme ve şerh bize göre hâlen bu alandaki en değerli eserdir. Ne varki Zebîdî, eserin tertibinde İmam Buhârî'nin ince bir ihtimamla yaptığı tasnifi bozmuştur. Sözelimi İstizan bölümünde rikâk veya ahiretle ilgili konulara tesadüf edilmektedir. Bu bakımdan eserin yeni bir tasnife ihtiyacı vardır.

Bilgisayarın yayın hayatımıza girişi ve "masa üstü" tabir edilen yayıncılığın artmasıyla son zamanlarda ortaya oldukça fazla sayıda tercüme çıktı. Kitap basımının kolaylaşması yanında bu alanda yetişmiş insanların çoğalması da bunda etkili oldu. Ancak hemen belirtelimki bunların büyük bir bölümü maalesef ilme hizmetten çok kâr amacı güdüyordu. Son zamanlarda üzerinde iyi bir çalışma yapılmadan, metin, tercüme ve redaksiyon konusunda gereken titizlik gösterilmeden ciltler dolusu hadis kitabı halkımıza arz edilmiştir. Bazen yorum gerektiren durumlar tam açıklığa kavuşturulmadığı için avamdan birinin kendi kafasına göre birtakım yorumlara giriştiği, hükümler çıkardığı ve fetvalar verdiği; herhangi bir mevzuda ilgisi olmadığı hâlde bazı hadislerden deliller getirdiğini görmekteyiz. Bir kısım Müslümanlar ise gördükleri bozukluklar, eksiklikler ve yanlış yorumlar yüzünden sünnete olan güven ve hürmetlerini kaybetmişlerdir.

Bazen bir yayımcının keyfi tasarrufu; bazen bir politikacının kendi anladığı veya işine geldiği şekilde hadisleri yorumlamaya kendini yetkili görmesi veya eksik ve yanlış anlaşılacak bir şekilde arzetmesi; bazen kitap fuarına yetişmek için yapılan aceleler öyle yanlışlara sebep olmuştur ki asırlar sonra geçmişte hadis alimlerini hayli uğraştıran hadis uydurma faaliyetleri sanki tekrar hortlamış gibi görülmektedir. Hadisleri tercüme ederken, yorumlarken veya bir fikri desteklemek için kullanırken ilim adamına yakışan bir ciddiyet ve vakar yanında inanan insanların bu işin uhrevî sorumluluğu endişesini de taşıyarak hareket etmeleri gerektiğini düşünüyoruz. *Bir hadisin başka bir dile tercümesi onun bir nevi mânen rivayetidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerindeki maksadı tam olarak yansıtmayan veya yanlış yansıtan bir tercümenin Allah Rasûlü hakkında yalan uydurma mesabesinde olduğu söylene-*

bilir. Hz. Peygamber'in, hakkında bilerek yalan uyduranlar için kullandığı "cehennemdeki yerlerine hazır olmaları" uyarısı³ mütevatir derecesine ulaşmış bir hadistir. Bu konuda ilim adamları kadar yayıncıların da sorumlulukları olduğu ve gereken titizliği göstermeleri gerektiği unutulmamalıdır. Hadislerin veya hadis olduğu düşünülen ifadelerin redaksiyonu çok iyi yapılmalı, kaynağı mutlaka gösterilmelidir. Bir redaksiyon hatası insanları din ve Hz. Peygamber hakkında birtakım yanlış kanaatlere sevk edebilir. Ayrıca mütercim veya yazar hakkında pek çok kişinin yanlış değerlendirmelerine sebep olabilir. Bu konuda yeni bir örneği biz-zat yaşadım. Takdir ettiğim bir dergide yayımlanan "Hadisler, sanat ve estetik" başlıklı yazımda⁴ Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in defni sırasında mezarda gördüğü ve göze hoş gelmeyen bir bozukluğu düzeltti-mesi olayını ve arkasından, "O şüphesiz ölüye ne fayda, ne zarar verir. Ancak bundan dirilerin gözleri aydın olur."⁵ sözünü verdikten sonra, bunun genel bir ifade olduğunu ve göze çirkin gelen her şeyi, hatta güzel bir elbise üzerindeki yağ lekesini de içine aldığını belirttim. Bilgisayar diske-tiyle gönderdiğim yazının bu son kısmı dergide, "Bir başka seferinde gü-zel bir elbisenin üzerindeki yağ lekesini içine alır" şekline dönüşmüştü. Böylece gıyabımda yapılan keyfi bir tasarrufla bir hadis uydurmuş oluyordum. Uydurulan ifadeyi gören insanlar ne düşünecek. Hz. Peygam-ber bir keresinde üzerinde yağ lekesi bulunan bir elbise giymiş ve insan-lar bunu görmesin diye elbisesinin bu kısmını içine almış oluyordu. Tabii böyle bir şey yok. Fakat okuyucu bir hadis hocası imzasıyla böyle bir ifa-de görünce bunun bir redaksiyon hatası olduğunu tahmin edemeyecek-tir. Bu gibi durumlarda sonradan yapılacak bir düzeltme de bu konuda yeterli olmayacaktır. O sayıyı görmeyen; görüp bir kenarda küçük punto-larla yazılmış özür yazısını okumayan kimseler bunu bir sünnet telâkki edecekler, yanlış üzerine hükümler bina etmek devam edip gidecektir. İslâm tarihinde bu tür yanlış anlamaları önleme gayretleri büyük bir yer tutar. Geçmişte ulema ve umera sünnetten olmayan bir şeyin sünnet sanılmaması için büyük bir çaba harcamıştır. Ulema hadis uyduranlara karşı büyük bir savaş açmış, ciltler dolusu rical kitapları yazılmıştır. Ümera da aynı duyarlılığı göstermiştir. Aslında bugün hadis aleyhine kul-lanılan bir kısım rivâyetler onların Hz. Peygamber'in sözlerini doğru tes-pitte gösterdikleri titizliğinin bir ifadesidir. Yaşayan sünnetin bozulma-dan devamı için de büyük bir gayret göstermişlerdir. Meselâ Belâzurî'nin

3 Bk. *Concordance*, Bu hadis mütevatir derecesine ulaşmıştır. Bk. *Katfü'l-ehzâr*, 23-27

4 İzlenim, Nisan 1996 sayısı s.7-8

5 İbn Sa'd, I, 142

rivayetine göre mescidlerin zeminine ilk olarak mozaik döşenmesi böyle bir endişeden kaynaklanmıştır. Kûfe ve Basra camilerinde başlangıçta toprak olan zeminde namaz kılan insanlar ellerini yerden kaldırdıklarında onlara bulaşan tozları çırpıyorlardı. Ziyad bunun daha sonra sünnet telakki edileceği düşüncesiyle bu iki mescidin zeminine mozaik döşetti⁶.

Hadis kitaplarını halkın istifadesi amacıyla, tercüme edip yorumlar-ken çok büyük bir dikkat gerekmektedir. Tercümelerin hadisin bir nevi mânen rivâyeti olduğu unutulmamalıdır. Arapça bilmeyen, dinî konular- da fazlaca kültürü olmayan bir insana Hz. Peygamber'in mesajları iletir-ken bir virgölün bile büyük bir önem taşıyabileceği, bazen önemli bir anlam değişikliği yapabileceğini düşünerek büyük bir titizlik göstermek gerekir. Mânayı tamamen bozacak, anlaşılmaz hâle getirecek bir takım keyfi tasarruflarda bulunmak ise hiçbir ilim adamının en azından ilim adına yapabileceği bir davranış değildir. Yayınevlerinin bu hususa çok dikkat etmeleri; yayımladıkları kitapları ince eleyip sık dokumaları ge-remektedir. Konu hakkında geniş bilgisi olan biri dahi bazen büyük bir yanlışlığa düşebilir. Bu bakımdan bize göre hadis tercüme ve yorumları, oluşturulacak bir ekip tarafından yapılmalı; yorumların isabetli olup olmadığı ve Türkçe'nin doğru kullanılıp kullanılmadığı bir ilim heyeti tara- fından gözden geçirilip müşterek kontrolden sonra yayımlanmalıdır. Bu, yanlışların en aza inmesi açısından önem arzeder. Böyle bir ekibi oluşturan kişiler derin bir *Arapça bilgisi yanında hadisin çevrildiği dilin özel-liklerini, edebî yönünü de çok iyi bilmelidirler*. Hadisler diğer dillere bir- takım yanlış anlamalara mahal vermeyecek şekilde tam karşılığıyla; bu- na imkân bulunmazsa mutlaka açıklama, dipnot ve doğru yorumlarıyla aktarılmalıdır.

Gerek Kur'an âyetlerinin ve gerekse hadislerin farklı şekilde anlaşıl- maya ve yoruma uygun olanları vardır. Bunlar hakkında keyfilikten uzak bir şekilde tamamen ilmî bir anlayış içinde tercüme ve yorumlar ya- pılabilir. Bizim üzerinde duracağımız husus hadislerin bir dilden diğeri- ne çevrilmesi sırasında, bilgi noksanlığı, iki dilden biri veya her ikisinde yeterzisslik, gaflet ve indî düşüncelerle ya da kasten yapılan yanlış tercü- me ve yorumlardır. Tabî samimî Müslümanların kasten yanlış tercüme ve yorum yapmaları düşünülemez. Ancak bir kısım bilim adamlarımızın oryantalistlerin etkisinde fazla kaldıkları ve bir takım önyargılarla ha- reket edip hadislerin tercüme ve yorumunda gereken hassasiyeti göster- medikleri de bir vakıadır.

6 Bk.Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, s.285 (Fayda trc.396)

Hız. Peygamber'in Maksadını tam olarak yansıtmamanın önemi

Ebû Reyve mânâ ile rivayetin zararlarını anlatmaya çalışırken sanki bu konuda hadis alimlerinin her hangi bir endişe taşımadıkları gibi bir sonuca varmaktadır.

Hız. Peygamber'in ahabından bir kısmı bir yanlışlık yaparız korkusuyla hadis rivayetinden kaçınmışlardır. Hız. Peygamber kendisinden bir hadis işittiğinde onu işittiği gibi rivâyet edene "Allah onun yüzünü ağartsın"⁷; "Allah ona rahmet etsin"⁸ şeklinde dualarda bulunmuş ve kendisine hadis ulaşan kimsenin onu koruma ve anlamada nakledenden daha iyi olabileceğini belirtmiştir⁹.

Sahabeden bir kısmı Hız. Peygamber'in hadisinde biraz farklı anlaşılabilir şekilde farklı rivayeti "Hız. Peygamber üzerinde yalan söyleme" olarak görmüşlerdir. Ubeydullah b. Umeyr'den nakledilen:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : مثل المنافق كمثل الشاة الرابضة بين الغنمين

hadisini Abdullah b. Ömer duyduğu zaman "Rasullah üzerine yalan söylemeyin. Şüphesiz Allah'ın Rasulü şöyle buyurmuştur" diyerek yukarıdaki hadisi aynı lafızlarla ancak العائرة kelimesi yerine العائرة şeklinde değiştirerek rivâyette bulunmuştur¹⁰. Hadisin:

مثل المنافق كشاة من بين ربيضين ve مثل المنافق مثل الشاة بين الربيضين

şeklinde iki değişik rivayeti de vardır¹¹. Aslında bu rivayetlerin manaları arasında fark yoktur. الربيض "koyunun yattığı yer, ağıl"; الرابضة ve ربيض "ağılda yatan koyun" manalarına gelmektedir¹². Abdullah'ın rivayetindeki العائرة kelimesi ise "gidip gelen" anlamındadır. Arapçada aynı kökten gelen "el-îr" kelimesi devamlı olarak gidip geldiği için kervan için kullanılmaktadır. Sonuç olarak hadiste münafığın şaşkınlığı iki koyun ağılı veya iki koyun arasında gidip gelen koçun şaşkınlığına benzetilmiştir. Rivayetlerde büyük bir anlam farklılığı olmamasına rağmen belki de zik-

7 Ebû Dâvûd, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18; Menâsik, 76; Dârimî, Mukaddime, 24; Ahmed, I, 437; III, 225; IV, 80; 82; V, 183

8 İbn Hibbân, I, 143-144 (67. ve 68. hadis)

9 Bu hadis muhtelif rivayetleri vardır. Bu hadis farklı lafızlarla rivayetinin bulunduğu şekilde yorumlanabileceği gibi farklı ortamlarda Hız. Peygamber'in değişik lafızlarla ifadesi şeklinde de yorumlanabilir. Bazı rivayetlerinde "Pek çok hamil-i fikh" olanların "fakih" olmadıkları belirtiliyor ki bundan hadisin metnini bildikleri halde onun inceliklerine vakıf olamadıkları anlaşılmaktadır. Hadisin değişik rivayetleri için ayrıca bk. *el-Kifâye*, s. 267, 280-291.

10 *el-Kifâye*, 268

11 Birincisi için bk. Dârimî, Mukaddime, 31; ikincisi için bk. Ahmed, II, 32, 68, 72

12 Bk. *Lisan* V, 150

redilen kelimelerin Arapça'daki başka anlamları da bulunması, maksadı en uygun anlatanı Abdullah'ın rivâyet ettiği hadiste Hz. Peygamber'in bizzat kullandığı kelimedir. Onun için Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in hadislerini rivâyet ederken büyük bir titizlik gösterilmesi gerektiğini vurgulamış, başka türlü rivâyeti Hz. Peygamber hakkında yalan uydurma olarak değerlendirmiştir.

Rivâyet sırasında uygun kelime kullanılmamasını Hz. Peygamber'e yalan isnadı şeklinde değerlendirmeye başka örnekler de vardır. Urve b. Zübeyr'in rivâyetine göre babası kendisine: "Beni şu Yemenlinin -yani Ebû Hureyre'nin- yanına yaklaştır. Zira o Rasullullah'tan çokça hadis rivâyet etmektedir." demiş ve bunun üzerine babasını Ebû Hureyre'nin yanına getirmişti. O hadis rivâyet ettikçe Zübeyr (r.a.) "sadaka... kezebe..." diyordu. Urve bunun anlamını babasından sorunca o şu cevabı vermişti: "Ebû Hureyre'nin bu hadisleri Rasullullah'tan işitmiş olduğundan asla şüphe etmiyorum. Fakat bir kısmını yerli yerinde ifade edebilirken bir kısmını yerli yerince ifade edemiyor."¹³ Zübeyr hata ederim düşüncesiyle hadis rivayetinden korkardı. Ebû Hureyre'nin bazı rivâyetlerinde hadisin Hz. Peygamber'in ifadelerini tam olarak yansıttığını ancak bazılarında kendisine göre mânânın tam oturmadığını görmüş ve bunlardan birincileri "sadaka" (doğru söyledi) diyerek takdir etmiş; ikincileri ise "kezebe" (yalan söyledi) şeklinde tenkid etmiştir. Bu ashâbın hadis rivâyeti konusundaki hassasiyetini göstermek bakımından önemlidir. Ne varki Ebû Reyze bu hassasiyetin ifade ettiği mânâyı anlamazlıktan gelmiş, Ebû Hureyre'yi küçük düşürmek maksadıyla rivâyetin son kısmını gizlemiş, kitabını okuyanların bu büyük sahabînin Hz. Peygamber hakkında yalan haber uydurduğu düşüncesine kapılmalarını arzulamıştır¹⁴.

İmam Mâlik hadislerin rivayetinde bir harf değiştirmekten bile korkardı¹⁵. Özellikle Hz. Peygamberden rivâyet edilen sözlerin aynen korunmasını ister, başkalarından gelen rivâyetlerde mânâ uygunsa farklı lâfızla rivâyetinde bir sakınca görmezdi¹⁶. İmam Mâlik'in bu titizliği takdire şayandır. Zira ileride göreceğimiz gibi bir virgöl, bir vurgu bile bazen anlamda çok büyük değişikliklere sebep olabilmektedir.

Hz. Peygamber'in öğrettiği dualarda yapılan lafız değişikliğini düzeltiltiği ve kendisinin okuduğu şekilde okunmasını istediği

¹³ el-Muallimî, s.171

¹⁴ Ebû Reyze, Ebû Hureyre'ye düşmanlık derecesine varan saldırılarında söz edilen olayı istismar etmiş, buradaki inceliğe işaret edecek yerde rivâyetin son kısmını atlayarak okuyucuyu onun bir kısım rivâyetlerini uydurduğu şeklinde düşünmeye sevk etmiştir. (Bk. *Advâ*, s.204)

¹⁵ *el-Kifâye*, 275

¹⁶ *el-Kifâye*, 288-289

olmuştur. Öğrettiği bir duadaki *nebî* kelimesi yerine *rasûl* kelimesini kullanan el-Bera b. Âzib'i uyarmış ve *nebî* demesi gerektiğini belirtmiştir¹⁷. Bu uyarı ile duaların metin olarak korunması amaçlandığı gibi el-Hatîb el-Bağdâdî'nin de izah ettiği gibi *ارسل* kelimesi zaten risâleti ifade etmekte olduğu için ayrıca nübüvvet görevi vurgulanmak istenmiştir. Böylece risâlet ve nübüvvet beraberce belirtilmiş olmaktadır ki öncekinden daha kapsamlı bir ifadedir¹⁸.

Hadis'in mânâ olarak rivâyeti

Hadisin mânen rivayetinden kastedilen daha çok bir râvînin Hz. Peygamber'den duyduğu sözleri aynı anlama gelen farklı lafızlarla rivâyet etmesidir. Ezberledikleri hadisleri bir zaman sonra aynı lâfızlarla hatırlamakta güçlük çektiklerini söyleyen sahabîlere Hz. Peygamber:

"Haramı helâl, helâli haram kılacak şekilde mânâyı bozmadığınız sürece hadisi değişik lâfızlarla (ma'nen) rivâyet etmenizde bir sakınca yoktur" buyurmuştur¹⁹.

Aralarında mezheb imamlarının bulunduğu ulema çoğunluğu dil ve edebiyat bilgisi yerinde olan kişilerin, belli şartlarla hadisi mânen rivâyet etmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Ehl-i hadisten bir grup hadisin mânâsı kapalı ve farklı anlam çıkarma ihtimali varsa muhaddisin mutlaka metni koruyarak rivâyet etmesi gerektiğine kanidirler. Bunlar eğer öyle değil de mânâ açık ve râvînin anlayacağı şekilde ise Hz. Peygamber'in maksadını tam yansıtacak şekilde farklı lafızlarla rivayette bir sakınca görmezler²⁰.

Hadislerin mânâ olarak rivayeti bazı müsteşrikler ve Ebû Reyeye gibi onların etkisinde kalmış bir kısım kimseler tarafından istismar edilmiş ve hadisin güvenilirliğine delil gibi sunulmuştur. *Halbuki mânâ olarak rivayetin zengin Arap dilinin anlaşılmasında kolaylık sağlamak gibi faydalı bir yönü de vardır. Bazı Arap kabilelerinin bir mânâyı ifade için farklı lâfızlar kullandıkları bilinen bir gerçektir. Aynı anlama gelen farklı lâfızlarla rivâyet hadisin sıhhatine bir gölge düşürmeyeceği gibi onun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olur. Gerek Kur'an'da, gerekse hadiste herkesin bilemeyeceği, kullanımı yaygın olmayan*

17 Buhârî, Vudu, 75; Deavât, 6,7,9; Müslim, Zikir, 56,57; Tirmizî, Dua, 16; İbn Mâce, Dua, 15; Dârimî, İstîzân, 51; Ahmed, IV, 285, 290, 292, 296, 299, 300, 302

18 Bk. *el-Kifâye*, 306

19 Bk. *el-Kifâye*, 302

20 *el-Kifâye*, 300

kelimeler bulunmaktadır. Bunun için *Garîbü'l-Kur'an* ve *Garîbü'l-hadisler* kaleme alınmıştır. Bu Arap dilinin zenginliğinin doğal bir sonucudur. Sahabenin ileri gelenlerinin bile Kur'an'daki bazı kelimeleri kendi kabilelerinde kullanılan bir kelime olmadığı için bilemedikleri olmuştur²¹. Bazen bir kelimenin anlaşılması için o kelimenin en eski kullanımı hakkında bilgi sahibi olmak gerekebilir. Meselâ Fil sûresinde geçen "ebâbil" kelimesi hakkında çok farklı şeyler söylenmiştir. Ünlü dilciler kelime üzerinde ihtilaf etmişler, "cemaat halinde", "bölük bölük", "sürüler halinde", "çok sayıda", "alay alay", "küme küme" veya "dağ kırlangıcı" gibi²² mânâlar vermişler, bazıları ona bir tekil tespit ettiği halde bir kısmı onun *tekili olmayan çoğul bir kelime* olduğunu söylemişlerdir²³. Bize göre kelimenin aslı Akad dilinde "tahıl taşıyan" anlamına gelen "*babalu*"dur²⁴. Bu takdirde âyetin tercümesi gayet kolay bir hâle gelmektedir. "(Allah) onların üzerine ağızlarında *siccil taşıyan kuşlar* göndermiştir."

Mânâ olarak hadis rivayetinin caiz olduğuna önemli delil de Kur'an'ın üslûbudur. Şöyleki: Yüce Allah farklı dil konuşan peygamber veya kişileri Kur'an'da hikâye ederken sûrelerin genel üslûplarına göre farklı kelimelerle, bazen uzun, bazen kısa olarak ifade etmiştir. Meselâ Hz. Meryem'in "Ya Rabbi! Bana hiçbir insan dokunmadığı halde benim nasıl çocuğum olur!?" sözünde bütün kelimeler aynen korunurken iki farklı sûrede "çocuk" ولد ve غلام olarak iki değişik şekilde ifade edilmiştir²⁵. Yine Hz. İbrahim'in hanımı Sâre'nin yaşlılığında İshak ve arkasından torunu Ya'kub'la müjdelenmesi anlatılırken Sâre'nin ve meleklerin konuşmaları Hûd sûresinde:

قالت يا ويلاتي ءالد و انا عجوز و هذا بعلى شيخا ان هذا لشيء عجب

قالوا اتعجبين من امر الله رحمت الله و بركاته عليكم اهل البيت انه حميد مجيد

"(İbrahim'in karısı), 'Vay halime! Ben bir koca karı, bu kocam da bir ihtiyarken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!' dedi. Melekler dediler ki: 'Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinizdir. Şüphesiz ki o övülmeye lâyıktır, iyiliği bol olandır.'"²⁶ şeklinde ifade edilirken Zâriyât sûresinde:

21 Meselâ Hz. Ebû bekir ve Ömer 'Abese sûresindeki

اب kelimesinin manasını bilmiyorlardı (Bk. Elmalılı, VIII, 5586)

22 Bk. Elmalılı, IX, 6102-6105

23 *Lisan*, XI, 6-7

24 Bk. von Soden, "babalu"

25 Âl-i İmrân 3/47; Meryem 19/20

26 Hûd 11/72-73

فاقبلت امراته في صرة فصكت وجهها و قالت عجوز عقيم
قالوا كذلك قال ربك انه هو الحكيم العليم

“Karısı hayretle seslenerek geldi. Yüzünü kapayarak, “Ben kısır bir koca karıyım” dedi. Onlar (yani Melekler) ‘Bu böyledir. Rabbin söylemiştir. O hikmet sahibidir, bilendir’ dediler.”²⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi Kur’an, ifadeleri mânâ olarak yansıtmış, kısa sûrelerde üslûba göre kısa ifadelerle nakletmiştir. Hadis uleması da değişik bablarda çoğu kere hadisin sadece ilgili konuyu yansıtacak şekilde kısa olan rivayetlerini vermektedirler. Bazen hadisin anlaşılması bab başlığı sayesinde olmaktadır. Muhaddislerce olay detaylarıyla bilinmesine rağmen gelen rivâyet olduğu gibi aktarılır. Bundan hadisin teyidi, mutabaati amaçlanır.

Özetle söylemek gerekirse, mânen rivâyetin anlam bakımından hadise bir noksaklık getirmiyorsa bir sakıncası yoktur.

Mânâ Olarak Rivâyet ve Tercüme

Yukarıda da belirtildiği gibi hadislerin tercümesi onun bir nevi mânen rivâyetidir. Özellikle günümüzde tercüme kitapların yaygınlaşmasıyla avam, dînî hayatını çoğu kere okuduğu tercümelere göre yönlendirmektedir. Yanlış bir tercüme genel olarak din ve Hz. Peygamber hakkında insanlarda yanlış kanaatler oluşmasına sebep olur ki bunun dînî yönden büyük bir sorumluluğu olsa gerektir. Tabii hiçbir edebî metni başka bir dile aynı letâfet, fesahat ve belâgatla tercüme etme imkânı yoktur. Özellikle Kur’an’ın tercümeleri hiçbir zaman orijinalinin verdiği mânevî tadı veremez. Hadislerin tercümeleri de böyledir. Tercümelerde aslın verdiği letâfeti bulmak zor da olsa biz Türkçeyi en iyi şekilde kullanarak söylenmek istenileni en iyi şekilde yansıtmaya çalışmalıyız. Bunun için *edebî sanatlar* konusunda iyi bir çalışma yapmak gerekir. Mecaz, teşbih, istiare, kinaye vb. edebî sanatlar bilinmeden sağlıklı bir tercüme yapılamaz. Kinaye olarak kullanılan bir ifade bu nazarı itibara alınmadan veya muhtelif mânâlardan uygun olmayanın tercihi ile yapılan bir tercüme okuyucu üzerinde Hz. Peygamber’i saçma sapan konuşuyor gibi gösterebilir. Bunun örnekleri çoktur. Mesalâ, bir hadiste geçen:

ألا أخبرك برأس الأمر كله وعموده وذروة سنامه

ifadesi, “...Dikkat et, sana bütün işlerin başı, direği ve en üst seviyesini haber vereceğim...” şeklinde Türkçe’ye çevrilmesi gerekir-

ken bir tercümede (سنام) kelimesinin “devenin hörgücü” mânâsı tercih edilerek “hörgücünün zirvesi” şeklinde tercüme edilmiştir²⁸. Bunun bir başka örneğini Sayın Abdullah Aydınli tarafından yapılan Sünen-i Dârimî tercümesinde gördüm. Konu başlığı ve hadiste geçen: لا تشد الرحال الا الى ثلاثة مساجد ifadesi: “Deve palanları sadece üç mescide (gitmek için) bağlanır.” şeklinde tercüme edilmiştir²⁹. Bu tercümede Türkçe ve Arapça açısından bazı proplemler vardır. Hayvan donanımları hakkında birtakım folklorik bilgiye ihtiyaç olduğu anlaşılıyor. Palan, Farsça’dan dilimize geçmiş bir kelime olup Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’de, “Genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir çeşit eyer” şeklinde açıklanmıştır³⁰. Aslında bu açıklama dahi yanlıştır. Çünkü “palan”ın tanımı “eyer” olarak yapılmaktadır. Halbuki eyer palandan farklı bir şeydir. Genellikle eşeğin, katırın ve yük beygirinin palanı veya semeri, atın eyeri, devenin ise havutu olur. Türkçe sözlüklerde havut için deve semeri deniliyorsa da Naci Eren’in deve donanımları ile ilgili olarak verdiği bilgilere göre onun hataplı ve hatapsız olanları vardır³¹. Arapça’da üzerine binilen hayvan donanımları için Türkçede olduğu gibi إكاف , سرج , قتب , رحل gibi farklı kelimeler kullanılmaktadır. Bunlardan إكاف palan mânâsına gelmektedir ve hadiste de geçmektedir. Hz. Peygamber’in Kurayza ve en-Nadîr günü binmiş olduğu eşeğe içi lifle doldurulmuş bir palan vurulmuş olduğu rivâyet edilir³¹.

Ancak palanın yerine havutun konması ile yukarıdaki tercüme düzelmiş olmaz. Çünkü تشد الرحال yolculuğa çıkmaktan kinayedir. O zaman yukarıdaki metni esas maksat da nazarı itibâra alarak şu şekilde tercüme etmek gerekirdi: “İbadet kasdıyla ancak üç mescide gitmek üzere yolculuğa çıkılır.”

Tercümelerde en uygun karşılık bulunduğu anda asıl metne yakın bir güzellik oluşur. Ancak bazen en uygun karşılığı bulacağım derken farkında olmadan en kötü karşılık bulunabiliyor. Maalesef bunların içinde Hz. Peygamber’i küçük düşürücü, onun hakkında istismarlara yol açabilecek yanlışlar dahi yapılmaktadır. Rivâyete göre bir hanım Hz. Peygamber(s.a.v.) gelmiş ve “Ya Rasûlellah! Kendimi sana hibe etmeye geldim” demiş, Rasulullah başını kaldırıp ona bakmış ve sonra gözünü yere eğmiş...³³

28 Sünen-i Tirmizî’nin Tercümesi IV, 376

29 Abdullah Aydınli, Sünen-i Dârimî trc. III, 227-228

30 a.g.e., “Palan”, II, 1153

31 Naci Eren, “Deve Donanımı ve Deve ile İlgili Bilgiler”, TFA, Mart 1979, s.

32 İbn Mâce, Zühd, 16

33 Hadisin geri kalan kısmı oldukça uzun olduğu için buraya almadık. Bk. Müslim Nikâh, 76

Olayı râvî Sehl b. Sa'd es-Sâ'îdî şöyle ifade etmektedir:

فنظر إليها رسول الله صلى الله عليه وسلم فصعد فيها و صوبه ثم طأطأ...

Bu metin bazı mütercimler tarafından tamamen yanlış çevrilmiştir. Davudoğlu da bunlardan biridir. Tercümesi şöyledir:

"...Bunun üzerine Resûlullah (Sallahü Aleyhi ve Sellem) kadına bakarak onu tepeden tırnağa süzdü. Sonra başını eğdi..."³⁴. Hadis Rûdânî'nin Cem'ul'fevâidi'nin tercümesinde de "ona tepeden tırnağa baktı" şeklinde³⁵; Abdulhalim Ebû Şakka'nın Tahrîrül' mer'e adlı eserin tercümesinde, "kadına bakarak onu tepeden tırnağa süzdü" şeklinde tercüme edilmiştir³⁶. ".onu tepeden tırnağa süzdü." ifadesi Hz. Peygamber'e bir iftiradır. Bir hadisinde bakışların birbirini takibini hoş görmezken³⁷, bir kadına süzerek bakma çok büyük bir çelişki olur. Tepeden tırnağa süzmek ancak çirkin duygular taşıyan bir bakış için söylenir. Halbuki yukarıdaki ifadede Hz. Peygamber'in kadın birden bire gelip kendisini arzedince, başını kaldırıp bakması ve başını yere eğmesi bir olmuştur. Kelimeler iyi tahlil edildiğinde bu görülecektir. Güzel ahlâkı Kur'an'da övülmüş³⁸ olan Hz. Peygamber'in hayasının perde ardındaki bir bakirenin hayasından fazla olduğu rivâyet edilir³⁹.

Müsteşrikler ve Hadis

Müsteşrik bilindiği gibi Şark (Doğu) üzerinde inceleme yapan kimselere verilen genel addır. Türkçemizde "şarkiyatçı" veya Batı dillerinde kullanıldığı şekilde "oryantalist" de denilir. Müsteşrikler genellikle Kur'an'ı ilâhî bir kitap, Hz. Muhammed'i de bir peygamber olarak kabul etmezler. İçlerinde çok az da olsa objektif bir tutum sergilemeye çalışanlar varsa da genellikle yaşadıkları toplumun ve eski inançlarının etkisi altındadırlar. Genel olarak kanaatleri, hadis külliyyatını dolduran rivâyetlerin çoğunun Hz. Peygamber'le ilgisi bulunmadığı ve bunların hicrî ikinci, üçüncü asırda ortaya çıkan yeni meselelere çözüm getirmek için İslâm hukukçuları tarafından uydurulduğunu ileri sürerler. Bunun tamamıyla bir safсата olduğu ilk dönem hadis edebiyatı üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Müsteşrikler hadis alimleri ta-

34 Davudoğlu, VII, 273

35 II, s.240

36 II, s. 33

37 Bk. Ebû Dâvûd, Nikah, 43; Tirmizî, Edep, 28; Dârimî, Rikâk, 3

38 el-Kalem 68/4

39 Buhârî, Edeb, 72, 77; Menâkıb, 23; Müslim, Fedâil, 68; İbn Mâce, Zühd, 17;

Ahmed, III, 71, 79, 88, 91, 92

rafından son derece zayıf kabul edilen rivâyetleri görüşlerini desteklemek için kullanmışlar ve bir takım yanlışların içine düşmüşlerdir. Juynboll'a göre hadislerin büyük bir bölümünün uydurma olduğunu ilk defa ortaya atan Avusturyalı müsteşrik Aloys Sprenger (ö.1893)'dir. Juynboll onun Sahîh-i Buhârî'deki hadislerin en az yarısının sahih olduğunu kabul eden Dozy, Weil ve William Muir'den daha şüpheli olduğunu ortaya koymuştur⁴⁰. Hadisler hakkında en geniş araştırmayı yapan ve daha sonraki şarkiyatçılar tarafından sözü sened kabul edilen müsteşrik ise aslen bir Macar yahudisi olan Ignaz Goldziher'dir(ö.1921). Koyu Yahudi bir dinî çevrede yetişen Goldziher'in daha çocukluk yıllarından itibaren aldığı terbiye ve idealler ileride her şeyi Kutsal Kitap açısından görmesinin temel nedenidir. Kendi ifadesiyle on üç yaşında gerçekleşen Yahudî Cemaati'ne kabul merasiminde (Bar Mizva günü) yaptığı imanına sadakat yeminini hiçbir zaman unutmamıştır⁴¹.

Goldziher'in Bazı Yanlışları

Batı'da hadis çalışması yapanların halen en önemli kaynağı olan Goldziher aslında sadece hadislerin yorumunda değil çalışmalarının başında gelen eserlerde birtakım bilimsel hatalar yapmıştır. Hatta onun yaptığı bazı hatalara bakarak onun özellikle hadis alanında sahip olduğu şöhreti hak etmediği rahatlıkla söylenebilir. Bu söylediklerimizin doğruluğunu kanıtlamak için onun bazı yanlışlarına örnekler verelim:

Goldziher, *Encyclopaedia of Religion and Ethics* için yazdığı "Education (Muslim)" maddesinde⁴² kütaplardan söz ederken okuma yazma işinde kullanılan ve levh denilen tahtaların bulunmasını ilk devirde bu mekteplere işaret eden bir delil olarak ortaya koyar ve şöyle der: "Hanım Sahabi Ümmü'd-Derdâ'nın ders okuttuğu bir çocuk olan Abdürabbih b. Süleyman b. Ömer için bazı cümleleri tahtaya yazdığı bildirilmektedir."⁴³ Goldziher Ümmü'd-Derda için sahabî (companion) demektedir. Hâlbuki burada sözü edilen Ümmü'd-Derdâ sahabe olanı değil tabînden olan Küçük

40 *The Authenticity of the Tradition Literature*, s.1

41 M.S.Hatipoğlu, "Goldziher, Ignaz", *DİA*, XIV, s. (Tagebuch, s.23-24, 36, 164'ten)

42 Bk.a.g.e., V, 198-207. Bu madde Mehmet Emin Özafşar, Mehmet Görmez ve Bünyamin Erol tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Sayın Prof.Dr. M.Said Hatipoğlu tarafından *İslâmî Araştırmalar* dergisinin Mayıs 1988 sayısında(Cilt II, sayı 7) yayımlanmıştır.

43 *ERE*, V, 199(1. sütun)

Ümmü'd-Derdâ'dır. Ebu'd-Derdâ'nın iki hanımı Ümmü'd-Derdâ künyeleriyle meşhur olmuşlardır. Her ikisi de âlime olan hanımlar hakkında İbn Asakir geniş bilgi vermektedir. Goldziher'in sözünü ettiği Abdürabbih b. Süleyman b. 'Umeyr (verildiği gibi Ömer değil) Ümmü'd-Derdâ'nın kendi levhasına "hikmet"ten öğretmek istediği şeyleri yazdığından söz etmektedir⁴⁴. Goldziher aynı makalede Dahhâk b. Müzâhim(ö.105/ 723)'in ücret almaksızın Kûfe'de bir küttab işlettiğinden söz eder ve kaynak olarak İbn Sa'd'ın tabakatını gösterir⁴⁴. Verilen kaynakta bu Küttab'ın Kûfe'de olduğu kesin olarak belirtilmemiştir. Sadece Kûfi nisbeli Büşeyr b. Selmân'ın⁴⁶ "ed-Dahhâk b. Müzâhim'in Küttâbı'nda idim" ve yine Kûfi nisbeli Süfyan(es-Sevrî)'in "ed-Dahhâk ders verir ve bunun için ücret almazdı" ifadelerine dayandırmaktadır⁴⁷. Diğer kaynaklar onun üç bin öğrencisi olan bir mektebinin olduğundan, yorulduğunda eşeğe binerek öğrencilerini dolaşıp hocalık yaptığından söz ederlerse de bunun Kûfe'de olduğundan söz etmezler. Kaynaklara göre o, Horasan'a gelmiş ve orada yaşayıp, orada ölmüştür⁴⁸.

Goldziher kesin bilgi vermeyen tarihî rivayetlerden böyle sonuçlar çıkarabildiği halde sahih hadis kaynaklarına aynı ölçüde güvenmemektedir. Onun bazen meseleyi iyice incelemeyen zan üzerine hükümler bina ettiğini görmekteyiz. Meselâ, Muslim Studies (Muhammedanische Studien) adlı eserinde "Women in the Hadith Literature" (Hadis Edebiyatında Kadımlar) başlığı altında altıncı hicrî asırda Şühde el-Kâtibe'nin Endülüs'te Buhârî okuttuğundan ve hadis meclislerinin kalabalık olduğundan söz eder⁴⁹. Halbuki Fahrunnisa Şühde bint Ebî Nasr Ahmed b. el-Ferec b. Ömer el-İberî el-Kâtibe (v.574 h.) ailesi Dineverli olan kendisi Bağdat'ta yaşamış ve orada vefat etmiş bir hanım muhaddistir⁵⁰. Herhalde Goldziher'in yanılmasına el-İberî nisbesi neden olmuştur. Goldziher bunu İber Yarımadası ile alakalı zannetmiş ve Şühde'nin Endülüs'te Buhârî okuttuğunu düşünmüştür. Halbuki bu nisbenin yarımadayla hiç bir ilgisi yoktur. İbn Hallikan'ın verdiği bilgiye göre nisbedeki "iber", "ibre" (iğne) kelimesinin çoğuludur. İğne işi yaptığı veya alıp sattığı için kendisine "İberî" denilmiştir⁵¹. Goldziher'in yanılmasının bir başka sebebi ise Makkarî'de gördüğü bir id-

44 İbn Asakir, s.428

45 Bk.ERE, V,199 (1.sütun). Kaynak olarak (İbn Sa'd, vi, 210, line12) gösterilmiştir.

46 Bk. *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 374

47 İfade için bk. İbn Sa'd, VI, 300

48 Bk.İbn Kuteybe, *el-Maarif*, 457, 458, 547; *Mir'âtü'l-cinan*, I, 213; Safedi, XVI, 359; *Tehzib*, II, 572-573; *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 124-125

49 Bk.İngilizce Tercüme s.367; Almanca aslı s.406

50 Bk. Kehhâle, II, 309-313; İbnü'l-İmâd, II, 248

51 *Vefayâtü'l-Ayân*, II, 477

diayı yanlış değerlendirmesidir. Endülüs'ün muhtelif şehirlerinde vâiz olarak dolaşan Abdurrahman b. Dâvûd b. Ali, hadis aldığını iddia ettiği kimseler arasında Şühde el-Kâtibe'yi de saymış ve kendisinin ona Sahîh-i Buharî okuduğunu iddia etmiştir. Halbuki bu rivâyetin devamında onun ulaşmadığı ve hadis işitmediği pek çok kimseden daha hadis aldığı iddiasına yer verilmiştir⁵².

Prof. Dr. Mehmet Sait Hatipoğlu, Goldziher'in yaptığı bir kısım hataları tespit etmiştir⁵³. O, ünlü müsteşrikin hatalarına geçmeden önce şöyle demektedir: "1850-1921 senelerinde yaşamış olan bu büyük şarkiyatçı, fevkalâde zengin kültürü ile daha uzun seneler zannediyorum alâka kaynağı olmakta devam edecektir. *Ne var ki, hususiyle Batı ilim dünyasında sağladığı otoriteye onun pek de müstahak olmadığına inanan ilim adamları da oldukça fazladır. Kazandığı bu haksız payeyi, muhakkak ki son derece zengin neşriyatının henüz yeterli derecede ilmî süzgeçten geçirilmemiş olmasına borçludur. Onun İslâmî metinleri keyfince tefsir ederek okuyucuyu yanıltıyor oluşu kitaplık çapta isbat edilmedikçe, bu tehlikeli otorite devam edip gidecektir.*"

Goldziher'in sayın Hatipoğlu tarafından bulunan bazı yanlışları ise şöyledir:

Bilindiği gibi İslâm alimleri bir ibare nakledip sonuna "el-hadis" kelimesini koyarlarsa, okuyucuya onun kendi sözleri olmadığını, bir hadis olduğunu söylemek isterler. Goldziher bunu anlayamamış ve: *فرب حامل فقه ليس بفقيه الحديث* ibaresinin sonundaki "el-hadis" kelimesini cümleye dahil ederek hadisın son kelimesiyle izafet kurmuş ve "fakîhu'l-hadis" gibi yeni bir tamlama üzerine bir yığın yanlış izahlara girişmiştir⁵⁴.

Goldziher, Muslim Studies (Muhammedanische Studien) adlı çalışmasında İslam'ın emirlerine karşı müşrik Arap muhitinin gösterdiği şiddetli direniş konusunu işlerken namaz ibadetini ele almakta ve müşriklerin bu dinî vazifeye karşı soğuk tavrını, Cahiliye tatbikâtında böyle bir müessesenin bulunmuyor olmasına bağlamakta, "salât" ıstılâhının Hıristiyanlık'tan alınma gayr-ı arap bir kelime oluşunun da bunun delillerinden olduğunu ileri

52 Makkari, III, 139

53 Sayın Hatipoğlu'nun bu çalışması Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 16-18 Eylül 1985 tarihinde İzmir Atatürk Kültür Merkezinde yapılan Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu'nda "Batı'da Hadis Çalışmaları Üzerine" başlığıyla tebliğ olarak sunulmuş ve İslâmî Araştırmalar dergisinin 1992 tarihli 6.cildin 2.sayısında yayınlanmıştır.

54 İslâmî Araştırmalar, C.6, S.2, Yıl 1982, s. 108. Dergide

حامل kelimesi *سهل حال* şeklinde yazılmıştır. Hadis'in kaynağı için bk. Tirmizî, İlim, 7; Ebû Dâvûd, İlim 10; İbn Mâce, Mukaddime, 18, Menasik, 76

sürmekte; namazın kabulüne karşı muhîtin gösterdiği direnme ve küçük düşürücü muameleyi anlatırken damdan düşercesine şu rivayeti koymaktadır:

“İbn Düreyd’den (v.321/933) nakledildiğine göre, Sahabî Amr b. Sâbit, farz olan namazı hiçbir vakit kılmadığı halde, Peygamberce şehit mertebesinde görülmüş, cennette makam sahibi olmuştur.”

Goldziher’in hiçbir izah getirmeden naklettiği bu ibareyi gören insanların aklına ilk gelecek şey namazın pek de öyle önemli olmadığı, onsuz da cennetlik olunabileceğidir. Evet olunabilir ama Goldziher’in hiç temas etmediği bir şekilde...O elinden hiç düşürmediği İbn Hişam’ın verdiği bilgiyi aktarmak dürüstlüğüne gösterseydi okuyucu daha o zaman olayın aslını öğrenebilecekti. Olayın aslı özetle şöyledir:

Bir gün, Sahâbî Ebû Hureyre etrafındakilere sorar:

حدثوني (أخبروني) عن رجل دخل الجنة لم يصل قط

“Hiç namaz kılmadığı halde cennete giren birisini biliyorsanız, bana söyleyin.” Dinleyenler böyle birisini tanımadıklarını söyleyince Ebû Hureyre, onun Amr b. Sâbit olduğunu belirtir. Gerçekten de mezkur sahabî Uhud harbi esnasında Müslüman olmuş, mücahidler safına katılmış, harpte ağır yaralanmış ve vefat etmiştir. Tabiatıyla ilk namazını kılmaya ömrü vefâ etmemiştir. Hz. Peygamber onun bu durumunu öğrendiğinde: إنه لمن أهل الجنة “O şüphesiz Cennet ehliendir” buyurmuşlardır⁵⁵.

Bu olaya benzer bir olay da Hayber Kalesi’nin kuşatılması sırasında yaşanmış ve Esved isimli bir çoban müslüman olmuş ve sürüyü kaleye doğru kovalayıp sahibine ulaştırdıktan sonra Müslümanlar’ın safında muhasaraya katılmış ve kaleden atılan bir taşla şehid olmuştur. İbn İshak bu rivayeti verdikten sonra: وما صلى لله صلاة قط (Allah için hiç namaz kılmadı) demektedir (İbn Hişam, II, 345’dan).

Goldziher, Zührî gibi hadisin en büyük otoritelerinden birini hadis uydurmakla itham ederek objektif olmadığını göstermiştir. Bunun tenkidi Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesinide Sayın Hatiboğlu’nun yazdığı Goldziher maddesinde yayımlanmıştır. Müsteşriklerden bir kısmının esas amaçlarının hadisin dayandığı otoriteleri gözden düşürmek olarak görülüyor. Ne yazıkki bazı bilim adamlarımız bu tuzağa düşmüş gibidirler. Bunlardan biri Sayın Yaşar Nuri Öztürk’tür. Sayın Öztürk’ün referansları onun etkisinde kalan insanlardır. Meselâ, Kur’an’daki İslam kitabında bakınız ne diyor:

55 İbn Hişam, II, 90; Usdu’l-gâbe, IV, 202; el-İsâbe, IV, 608 vd.

“Yine ez-Zührî der ki: “Krallar benden yazdırmamı istediler. Ben de onlara yazdırdım ve kralların yazdığını başkalarına yazdırmamaktan haya ettim” (Ebu Reyze, 283-285) Tedvin sırasında uydurmacılığın en hızlı ve radikal faaliyetlerine tanık oluyoruz. Yazıya geçişin kalıcı ve inandırıcı bir zemin oluşturacağını çok iyi bilen Emevî tahripçileri, güdüme aldıkları tedvin görevlileri aracılığıyla tomarlar halinde yalanı “hadisler” içine sokabildiler. Emevi İbrahim b. Velid, koca bir tomarı hadis diye ortaya sürmüş ve bunu tedvinin akademik patronu olan İbn Şihâb ez-Zührî'nin rivayetleri gibi göstermiştir. Bir yandan da ez-Zührî'nin dindarlık ve takvası propaganda edilerek aleyhte konuşabilecek ağızlara fermuar çekilmiştir. (Bk.Fazlurrahman, 59-60)

İbn Şihab ez-Zührî ile ilgili olarak şu satırları da kaydetmek isteriz: “Hişam b. Abdülmelik b. Mervan (ölm. h.125)’a hizmet etti; ordu kıyafeti giydi.” (Zehebi; er-Ruvatu’s-Sikat, 26) İmam Mâlik, İbn Şihab için diyor ki: “İbn Şihab’dan pek çok hadis işittim ama hiçbirini nakletmedim, nakletmem de.”(İbn Ferhûn, ed-Dibâc el-Müzehheb, 1/112)

Sayın Öztürk’ün söylediği her cümlede yanlış anlama ve yanlış anlatma vardır. Biz bunlardan sadece birini ele alıp diğerlerini okuyucunun takdirine bırakmak istiyoruz. İktibas ettiğimiz metnin son kısmında Sayın Öztürk, İbn Ferhun el-Mâlikî'nin İmam Mâlik'in hadis almadaki titizliği ispat etmek için verdiği rivâyete yer vermektedir. Verdiği tercüme doğru sayılabilir. Aslında “hiçbiri” ifadesi Arapça’da genellikle olumsuzluk edatından sonra gelen tenvinli ifadeler (nefiden sonra gelen nekreler) için kullanılır. İfadenin Arapça metni şöyledir:

قال ابن وهب قال مالك: سمعت من ابن شهاب أحاديث كثيرة ما حدثت بها ولا أحدث بها

Bu ifadeyi şu şekilde Türkçeye çevirmek daha uygundur:

İbn Vehb'in rivâyet ettiğine göre İmam Malik şöyle söylemiştir: “İbn Şihap’tan (daha) bir çok hadis işittim; onları nakletmedim ve nakletmem de...”⁵⁶ Niçin “hiçbiri” ifadesine karşı çıkıyor ve “daha” ifadesini ekliyoruz? Çünkü yukarıdaki ifadeleri okuyan bir kimse İmam Mâlik’in İbn Şihab ez-Zührî’yi güvenilmez bir insan kabul edip ondan hiç hadis nakletmemiş olduğunu sanacaktır. Halbuki durum hiç de öyle değildir. İbn Şihâb ez-Zührî İmam Mâlik’in hocasıdır ve kitabı *Muvatta’a* onun bir rivâyeti ile başlar, onun rivâyetiyle bitirir. Onun 250 civarında hadis nakleder. Öyleyse yukarıdaki ifadesiyle İmam Mâlik ne demek istemiştir? Onun söylemek istediği Zührî'nin hadisleri ilk tedvin eden kişi ünvanına

sahip biri olarak değişik türde birçok hadis bildiği, ancak kendisinin bunları rivâyete değer bulmadığıdır. Bir muhaddisin bizzat kendisi, bildiği birçok hadisi kitabına almaması gayet tabiidir. Bunda kınanacak bir taraf yoktur. Sayın Öztürk'ün, İmam Mâlik'i takdir edip hocası İbn Şihab'ı tahkir etmesi herhalde yukarıdaki ifadeye bakıp onun hocası olmadığını düşünmüş olmasından olsa gerektir. Hâlbuki İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'ye göre en sahih sened zinciri (esahhu'l-esânîd) İbn Şihab ez-Zühri, Sâlim ve babası Abdullah b. Ömer'dir⁵⁷.

Neden bilhassa müsteşrikler tarafından İbn Şihab'ın üzerinde çokca durulduğunu iyi düşünmek gerekir. Çünkü önceden de belirtildiği gibi o hadisin temel direklerinden biridir. Onun yıkılmasıyla İslâm'ın iki temelinden biri sarsılmış olacaktır. Bu bakımdan büyük alim olarak görülen Goldziher onu hedef almış ve ona iftira atmaktan çekinmemiştir.

Hadislerin Güncelliği

Hadis'in her dönemde müslümanlar için büyük önemi olmuştur. Hadis kitaplarını incelediğimizde çok değişik konularda hadis görmekteyiz. Bunların büyük bir bölümü insanlığa her asırda yol gösterici bir özellik taşır. Hadisler, temizlik, dişlerin fırçalanması, yoldan eza veren şeylerin kaldırılması, uyuşturucuların zararları, insanî ilişkiler gibi pek çok konuda her çağda yol gösterici bir özelliğe sahiptirler. Pek çoğu Kur'an'ı daha iyi anlamamızı sağlar. Bu bakımdan sahih hadislerin hiçbiri ihmal edilmemelidir. Bunların cüz'î bir kısmının yaşanmasını kâfi görmek hatadır. Sayın İsmail L. Çakan'ın Hadis Usûlü Şekil ve Örneklerle adlı eserinde de yer verdiği Bişr-i Hafî'nin; "zekât oranı kırkta birdir. İki yüz hadis öğrenen bu öğrendiklerinin zekâtını vermiş olmak için beş tanesiyle amel etmelidir" sözü⁵⁸ bize göre hatalıdır. Metnin öncesine baktığımızda bunun Sahâbe'nin Kur'an tahsilinde yaptığı gibi hadis öğrencisinin öğrendikleriyle amel ederek hadisi öğrenmesi, yaşanmayan bilginin unutulmaya mahkum olduğunu anlatmak gibi amaçlarla verildiğini görüyoruz. Ancak çok yönlü düşündüğümüzde verilen sözün istenilen amaca uygun olmadığı görülmektedir. Zikredilen söz aslında Hatip Bağdâdî'nin el-Câmi'inden alınmıştır. Hatib, hadis talebesinin adabından bahsederken hadisin zekâtı ile ilgili Ebû Nasr b. Bişr b. el-Hâris (Bişr-i Hafî v. 227/841)'in bir iki sözünü vermektedir. Bunlardan biri şöyledir:

57 Bk. *Mukaddime*, 210

58 İsmail Lütü Çakan, a.g.e., s.50

“...Ubeyd b. Muhammed el-Verrâk şöyle söyledi:

Ben Bişr b. el-Hâris'i şöyle söylerken duydum:

“*Ey hadis ehli! Şu hadisin zekâtını veriniz.*”

Ona:

“*Ey Ebâ Nasr, onun zekâtını nasıl eda edelim?*” diye sordular.

O da:

“*Her ikiyüz hadisten beşiyle amel edin.*”⁵⁹ dedi.

Yani zekâtın miktarı 1/40 olduğuna göre siz öğrendiğiniz hadisin kırkta biri ile amel ederseniz zekâtını vermiş olursunuz. Yukarıda belirtildiği gibi bu ifade birçok yönden tenkide muhtaçtır. Genel İslâmî anlayışa göre iki yüz hadisten sadece beşiyle amel etmenin kâfi geleceğini söylemek mümkün değildir. Nitekim bu rivâyetin hemen öncesinde Bişr'e izafe edilen bir başka sözde bir hadis duyulunca, amelî konulardan biriyle yani namaz, tesbih vb. bir konuyla ilgiliyse hemen onunla amel edilmesini ister. Bunu hadisin zekâtı olarak kabul eder.

Hız. Peygamber'in tasarruflarının farklı özellikleri vardır ve hadisler konuları itibariyle muhtelifdir. Teşri özelliği olan, bir hüküm ifade eden her hadisle Müslümanlar amel etmelidirler. Bir kimsenin öğrendiği bütün hadisler bu özellikte olabilir. Bunların hiçbirinin ihmal edilmesi uygun olmayabilir. Bu, ilmiyle amel konusundaki diğer hadislerle ve “Allah'ın Rasûlünde sizler için yaşanacak güzel örnekler vardır”⁶⁰ gibi Hz. Peygamber'in sünnetine uymayı ifade eden âyetlere de ters düşer. Ayrıca yukarıda Bişr'e izafe edilen sözde hatalı bir teşbih vardır. İlim mala, onunla kırkta bir oranında amel de onun zekâtına benzetilmiştir. Sahip olunan bir şeyin zekâtı kendi cinsinden verilir. Bir kimsenin sahip olduğu bilgiyi nefsinde yaşamasının zekâta benzetilmesi mantığa uygun değildir. Bu insanın kendi malını kullanması gibidir. Ancak sahip olduğu bilgiden başkalarına öğretiyor ve onları da yararlandırıyor ise bunun zekâta teşbihi uygun olabilir. Hz. Peygamber'in bazı hadisleri de bu görüşümüzü destekler. Mesala yukarıda farklı bir iki rivâyetini gördüğümüz ve Hatîb'in el-Câmi'inde de yer alan bir hadiste Hz. Peygamber, *bir ilmi tahsil edip de onu başkalarına öğretmeyen kimseyi, Allah'ın kendisine zenginlik verdiği hâlde onu biriktirip infakta bulunmayan adama benzettir*⁶¹

⁵⁹ *el-Cami'*, I, 144. Bu sözün istinsahlar veya nakiller sırasında bazı değişikliklere uğraması da muhtemeldir. Arapça عمل ile علم arasındaki benzerlik sebebiyle bir hataya düşülmüş olabilir.

⁶⁰ Ahzab 33/21

Ayrıca Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre kendilerine hasedin (veya gıbtanın) caiz olduğu iki kimseden biri ilmiyle amel eden ve onu başkalarına da öğreten âlimdir⁶².

Şimdi genel olarak hadislerin halka arz, tercüme ve yorumunda gördüğümüz bir kısım hata ve sebeplerine; bunların nasıl olması ve olmaması için nelere dikkat edilmesi gerektiğini örnekleriyle maddeler hâlinde ele almaya çalışalım.

Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Uyulması Gereken Kurallar

1. Bilim adamları genelde fişleme yöntemiyle çalışırlar. Fişleme sırasında büyük bir dikkat göstermelidirler. Onun için işe bu konuda bir uyarı ile başlamayı uygun gördük.

Gerçekten en büyük hatalara acele, araştırma tekniklerine yeterince uymadan, eksik fişleme sebebiyle düşülmektedir. Bir makale, bir eser kaleme almadan önce bilgi fişleri tasnif edilip buna göre konunun genel çerçevesi çizilir ve fişlerdeki bilgiler değerlendirilir. Genellikle aceleyle eksik yapılan fişlemeler büyük hatalara sebep olur. Muhtemelen bu sebepten olan bir hatayı Sayın Mehmet Görmez'in doktora çalışmasında gördüm. İlginçtir, bu çalışmanın adı: "Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu"dur ve İslam araştırmaları ödülü almıştır. Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr* adlı eserinden söz ederken Sayın Görmez şöyle diyor: "...Kur'an'a, dinin genel ilkelerine, akıl ve muhakemeye, müşahedeye ters düşen haberleri reddetmekten çekinmemiştir. Hatta bazen yorum ile anlaşılır hâle getirilebilecek haberleri de bu kategoride değerlendirmiştir. Meselâ; إن الله لا يمل حتى تملوا "siz bıkip usanmadan Allah da usanmaz" gibi bir hadisi yorumlamaya gerek görmeden, "Allah'a usanmak gibi beşerî bir vasfı izafe eden böyle bir sözü Hz. Peygamber'e nasıl yakıştırırsınız" diyerek reddetmiştir."⁶³

Hâlbuki Tahâvî birtakım kimselerin bu şekilde soracaklarını söyledikten sonra arkasından bunun cevabını vermekte ve bu sözün Arabin meâlen, "falan, hasmı kestiği halde hasmına karşı husumeti kezmez" sözüne benzer bir ifadedir diyor ve hadisin mânâsının

61 *el-Câmi'*, I, 324

62 Buhârî, Ahkam, 3; İlim, 15; Zekat, 5; İ'tisam, 13; Müslim, Müsâfirin, 268; İbn Mâce, Zühd, 22; Ahmed, I, 385, 432

63 M.Görmez, a.g.e., s.7

“Siz usandığınız halde Allah usanmaz” demek olduğuna işaret ediyor⁶⁴.

2. *Hadislerin tercüme ve yorumunda metin benzerliklerinin, önceden bilinen bir hadisin yaptığı çağrışımların mütercimi yanıtlanabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır.*

Hadis tercümelerinde daha önce duyduğumuz bir hadise benzer bir metin gördüğümüzde farklı bir anlam taşıyabileceğini unutmamak gerekir. Metin üzerinde farklılıkları iyice gözden geçirdikten, farklı kelimeleri tespit ettikten, bunların başka manaları olup olmadığına bilhassa *garibü'l-hadis kitaplarında* araştırdıktan sonra tercüme ve yoruma gidilmelidir. Metin olarak bazı benzerlikleri olan ve yaygın olarak bilinen bir hadisi çağrıştıran hadisler, üzerinde fazla durulmadan tercüme edilmeye kalkılırsa, bilinen hadis zannıyla yanlış anlaşılıp hatalı bir şekilde tercüme yapılabilir. Bu konuda birkaç örnek görelim:

Hız. Peygamber'in anneye (valide) hürmetle ilgili hadisleri dinî sohbetlerin fazlaca konusu olduğu için genellikle bilinir. Tirmizî'nin Halid b. Haris'ten merfû'an rivâyet ettiği, fakat Abdullah b. Amr'dan mevkuf olarak gelen rivâyetin daha sahih olduğunu belirttiği:

رضى الرب فى رضى الوالد وسخط الرب فى سخط الوالد

hadisinin⁶⁵ de anne ile ilgili olduğu sanılarak yanlış tercüme edilir. Meselâ, Bekir Sadak'ın *Tâc Tercümesi*'nde, “Allah'ın bir kimseden razı olması , o kimsenin anasının razı olmasına; gazabı da anasının o kimseye gazabına bağlıdır.”⁶⁶ şeklinde tercüme edilmiştir. Vâlid, bilindiği gibi baba demektir⁶⁷. Böyle bir yanlış Arap dili konusunda derin bir bilgiye sahip olan mütercim yapmış olması güç bir ihtimaldir. Bu da muhtemelen bir redaksiyon hatasıdır. Ancak bu yanlış yukarıda belirtildiği gibi anneye hürmetle ilgili bilinen hadislerle bu hadisin karıştırılmasından kaynaklanmıştır.

Bu konuda başka bir örnek de Hız. Peygamber'in evlerde namaz kılmaya dair hadisleridir. Özellikle teravih namazı ile ilgili rivayetlerde Hız. Peygamber'in, cemaatin çok fazla ilgi duyması üzerine farz olmasından korktuğu için bu namazı evlerde kılmalarını tavsiye etmesi ve arkasından:

64 Bk.Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Haydarabad, 1333, I, 274

65 Tirmizî, *Birr*, 3

66 Bekir Sadak, *Tâc Tercemesi*, V, 14

67 *Lisan* III, 467

فإن خير صلاة المرء في بيته إلا الصلاة المكتوبة

“Şüphesiz kişinin en hayırlı namazı farzlar hariç evinde kıldığıdır.” buyurması⁶⁸ bilinen bir hadistir. Evlerde nafile namazla ilgili başka rivayetler de vardır. Bu hadisler hakkındaki genel bilğimiz:

امر النبي صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور

hadisinin de bu konuyla ilgili olduğunu düşündürür. Hâlbuki hadisinde⁶⁹ geçen (دار) burada ev değil kabile ve mahalle anlamındadır. Kelimenin garibü'l-hadisle ilgili eserlere bakılmadan tercümesi bizi yanıltabilir. Bunun sonucu olarak hadis:

“Hz. Peygamber, kabile veya mahallelerde mescidler yapılmasını emretti.” şeklinde tercüme edilmesi gerekirken; “Hz. Peygamber evlerde mescid yapılmasını emretti.” şeklinde yanlış olarak tercüme edilebilmektedir.

Bazen âyetlerin yorumlanmasında da aynı sebeple benzer yanlışlara düşülebilir. Meselâ, Hz. Peygamber’in çok gülmenin kalbi öldüreceği (insanın duygularını yitirip kalbini katılaştıracağına) dair hadisleri ve⁷⁰, “...Benim gördüklerimi görseydiniz az gülüp çok ağlardınız”⁷¹ hadislerinin etkisinde kalarak:

فليضحكوا قليلا وليكثروا كثيرا جزاء بما كانوا يكسبون

“Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁷² âyeti Müslümanlara bir emirmiş gibi anlatılır. Zaman zaman dinlediğimiz nasihatlerde Müslümana gülmenin yakışmayacağına, onun daha çok ağlaması gerektiğine bu âyet delil getirilir. Hâlbuki âyet Hz. Peygamber’e muhalefet etmek için Tebük Seferine katılmayan, katılmak isteyenlere de mani olmaya çalışan münafıklarla ilgilidir. Sonraki âyetlerde onların cenaze namazlarının kılınmaması, kabirleri başında durulmaması, çünkü onların Allah ve Rasûlünü inkâr ettikleri ve fasık olarak öldükleri belirtilir⁷³. Dolayısıyla bu âyetin müminlerle bir ilgisi yoktur. Ancak az gülmeyi tavsiye eden hadisler olmakla birlikte Kur’an’da sözü edilen ve kınanan gülme kafir ve münafıkların alaycı, küçümseyen gülmeleridir. Gülmeyle ilgili başka âyetler de

68 Bk. Buharî, Ezan, 81; Edep, 75; İ'tisam, 3; Müslim, Müsafirin, 213; Ebû Dâvûd, Salât, 199; Vitr, 11; Tirmizî, Salât, 213; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 1; *Muvatta*, Cemeat, 4; Ahmed, V, 182, 184, 186, 187

69 Tirmizî, Cum'a, 64; Ebû Dâvûd, Salât, 13

70 İbn Mâce, Zühd, 19

71 Bk. Buharî, Kûsuf, 2; Tefsîr-i Sûre 5, 12; Nikâh 107; Müslim, Salât 112; Kûsuf, 1, Fedâil, 134...

72 Tevbe, 9/82

73 Bk. Tevbe, 9/83-84

vardır ve bunlarda gülmenin bir sakıncasından söz edilmez. Bunlar, kendisine İshak müjdelenen Sâre'nin gülmesi⁷⁴; Hz. Süleyman'ın karıncanın konuşmasına gülmesi⁷⁵ ve cennette mü'minlerin yüzlerinin geleceklere⁷⁶ dâir âyetlerdir.

Mü'minin fazla gülmesini hoş görmeyen bazı rivâyetlerle benzerlik kurularak hiç ilgisi olmadığı hâlde münafıklarla ilgili bir âyetin Müslümanların az gülmeleri gerektiğine delil getirilmesi şüphesiz büyük bir hatadır.

Bu hataya maalesef ilim adamlarımız da düşmektedir. M.Faruk Bayraktar'ın, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri* adlı ödül almış değerli çalışmasında âyet dinimizde mü'minlere gülmenin sınırlandırıldığına delil gösterilmiştir:

"Gülmek de Allah'ın yarattığı bir duygudur dedik. Fakat Kur'an'da ve Sünnet'te gülmek sınırlandırılmıştır. Yüce Rabbimiz: "Yaptıklarına karşılık olarak çok ağlayıp az gülsünler." buyurmuştur."⁷⁷

Burada âyet, öncesi ve sonrasına bakılmaksızın yanlış bir şekilde yorumlanmıştır. Çok gülmek, kahkaha atmak hoş görülmezse de hürmet ifade eden mutlak bir sınırlama getirilmemiştir. Mü'min vakur olmalıdır. Fazla mizah Hz. Peygamber'in de buyurduğu gibi onun ağırlığını kaybettirir⁷⁸. Ancak o somurtkan da olmamalıdır. Hz. Peygamber genel olarak tebessüm eder, bazen de azı dişleri görülecek kadar gülerdi⁷⁹.

3. Hadisi eksik veya muhtasar olarak zikretmek yanlış yorum ve anlamalara sebep olabilir.

Bir hadiste (مطل الغنى ظلم) buyurulmaktadır⁸⁰. Kelimeleri itibarıyla söylenen sadece "Zenginin uzatması zulümdür" demektir. Bazı rivâyetlerde detay olmakla birlikte bazıları ancak verdiğimiz kadardır⁸¹. Meselâ Buhârî'nin, İstikrâz kitabında Ebû Hureyre'nin rivayeti böyledir. Buhârî'nin bab başlığı da aynıdır. Konu başlığı *istikraz* olmasa bu hadiste kastedilenin *parası olan bir kimsenin borcunu vermeyi geciktirmesinin zulüm* olduğu anlaşılacaktır.

74 Hud, 11/71

75 Neml, 27/19

76 Abese, 80/39

77 s.168.

78 Deylemî, I, 383 (1541. hadis)

79 Bk. *Concordance*, م و ب

80 Buhârî, Havâlat, 1-2, İstikraz, 12; Müslim, Müsâkât, 33, Ebû Dâvûd, Büyü', 10; Tirmizî, Büyü', 68; Nesâî, Büyü', 100,101; İbn Mâce, Sadakât, 8; *Muvatta'*, *Büyü'*, 84; Darimî, Büyü' 48; Ahmed, II, 71, 245, 254, 260, 315; 377, 380, 463-465

81 Buhârî, İstikraz, 12

Bir hadisin kullanılan bir bölümü (taraf), hadisin bütününün verdiği anlamı tam yansıtmıyor veya yanlış ve eksik anlamalara sebep oluyorsa bundan kesinlikle kaçınmak gerekir: Yakın geçmişte bir devlet adamımızın zaman zaman kullandığı ve Hz. Peygamber'e izafe ettiği, "Allah zengini sever" ifadesi birçok kimşenin, özellikle işçi sınıfının tepkisiyle, karşılanmıştı. Onun mak-sadı şüphesiz insanları zengin olmaya, ellerinde bulunan ser-mayeyi iyi kullanmaya ve iş yapmaya teşvik etmekte. Fakat Hz. Peygamber'e izafe ettiği sözdeki eksiklik birçok yanlış anlamalara sebep olmuştur. Yapılan yanlışlığı değerlendirebilmek için bu ko-nuyla ilgili Hz. Peygamber'den gelen birkaç rivâyeti kısaca görmek gerekir. Bunlardan biri şöyledir:

"Şüphesiz ki Allah, muttakî, zengin ve kendini gizlice ibadete veren kulunu sever."⁸² Burada kastedilen zenginlik "kalp zengin-liği" olarak yorumlanmıştır. Salt zenginlik anlamına geldiği düşü-nülse bile zengin, "muttakî" ve "kendini ibadete veren" özellik-leriyle beraber Allah'ın sevgisine lâyık olur ki hadis olduğu belirtilen metnin ifade ettiği manadan çok farklıdır. Aslında bu hadis in-sanlar arasına karışmayıp bir tarafa çekilmenin efdal olduğunu söyleyenlerin delilidir. Hadisin bütününü ele aldığımızda yukarıda söylenenden çok farklı bir anlam taşıdığı görülür.

Bu konuda bir başka rivâyet ise şöyledir: "Her biri hayırlı ol-dukları hâlde güçlü mü'min zayıf mü'minden daha hayırlı ve Allah'a daha sevimlidir. Öyleyse sana fayda verecek işlerde hırslı ol ve Allah'ın yardımını dile. Acze düşme. Sana bir şey erişirse (bir olumsuzlukla karşılaşsan) "keşke şöyle yapsaydım o zaman şöyle şöyle olurdu" deme. Fakat, "Allah'ın takdiridir, O dilediğini ya-par." de. Çünkü "keşke" sözü şeytana ait işlere yol açar."⁸³ Bu hâ-diste geçen "güçlü"den maksat fizik, irade ve zenginlik gibi genel açıdandır. Zayıf ve sağlıksız bir vücuda sahip olan bir mü'min ibadetini iştihakla yapamaz. Rûku'a ve secdeye gitmek kendisine zor gelen bir insan ibadetin zevkini alamaz; fizikî güç gerektiren durumlarda yardımcı olamaz; cihad sırasında düşmana karşı ge-rektiği gibi mücadele edemez. İrade bakımından zayıf olan bir mü'min birçok günahın içine girmeye hazır demektir. İrade zaafî Uhud Savaşı'nda olduğu gibi Müslümanlar'ın ağır kayıpları ile de sonuçlanabilir. Ayrıca fakir olan bir mü'min hayır işlerinde yete-rince faydalı olamaz.

Hadis'te ayrıca hem zengin hem de fakir mü'minlerin hayırlı; Allah'a hem güçlü hem zayıf mü'min sevgili, ancak güçlü'nün daha

82 Müslim, Zühd, 11

83 Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Zühd, 14; Ahmed, II, 366, 370

hayırlı ve Allah'a daha sevgili olduğu belirtilmişken, mefhum-u muhalifinde "Allah fakiri sevmez" anlamı çıkacak bir şekle sokmak Hz. Peygamber'e iftira mahiyeti kazanır.

Bu şekilde hadisten bir taraf alınarak verilirken genel anlamı bozup bozmadığına veya alınan kısmın manada bir bütünlük ifade edip etmediğine çok dikkat etmek gerekir.

Musannefler gibi mevkuף ve maktu' hadislerin çokca bulunduğu eserlerde bazı rivayetlerin anlaşılması konu ve bab başlığına bakılarak mümkün olabilmektedir. Hadis uleması kendi dönemlerinde hadis kültürünün yaygın olması ve yoğun ilgi sebebiyle o hadisin mahiyet olarak halk tarafından tanındığını düşünebilirler. Günümüzde bir hadis halka; varsa rivâyet farklılıkları; garip kelimeler ve esbâb-ı vürud gibi birtakım tamamlayıcı bilgilerle sunulmalıdır. Tabii önce mütercimın bu konuda kendini yetiştirmesi, özel bir gayret sarfetmesi gerekir. Bu tamamlayıcı bilgiler üzerinde araştırma yapmaksızın metni sadece Arapça dilbilgisiyle tercüme etmeye veya anlamaya kalkışmak birtakım yanlışları kaçınılmaz kılar. Bu tür yanlışların örneği çoktur. Bunlardan bir iki tanesinin üzerinde duralım. Salih Tuğ tarafından tahkik ve tercümesi yapılip bilim adamlarının istifadesine sunulan Züheyř b. Harb (160-234/776-849)'in *Kitabu'l-İlm* adlı eserinde geçen ve Mücahid'e atfedilen,

(لا بأس السمر فى الفقه) ifadesi⁸⁴ "Fıkhi meseleler üzerinde ęalıřmak maksadıyla umuma açık olmayan özel toplantılar ve celseler tertiplemekte bir beis yoktur."⁸⁵ şeklinde tercüme edilmiştir. Halbuki bu ifade, Hz. Peygamber'in yatsıyı biraz tehir etmesi, ondan önce uymayı ve ondan sonra da sohbeti hoş görmemesiyle ilgili rivâyetlerle irtibatlıdır. Buhârî, konunun daha iyi anlaşılması bakımından el-Camiu's-sahih'de ard arda yer verdiği iki babın birini yatsıdan sonra hoş görülmeyen sohbetlere; diğerini, yatsıdan sonra fıkıh ve hayır üzerine sohbetlere tahsis etmiştir⁸⁶. Bu rivâyetlerle beraber değerlendirildiğinde Mücahid'in sözünün anlamı şöyledir: "*Fıkhi meseleler üzerinde (yatsıdan sonra) sohbet etmekte bir beis yoktur.*"

Aynı eserde verilen bir başka rivâyet şöyledir:

حدثنا أبو معاوية حدثنا الأعمش عن إبراهيم قال:
كانوا يكرهون أن يظهر الرجل احسن ما عنده⁸⁷

84 *Kitabu'l-İlm*, s.130 (109.hadis). Tabiiin âlimlerinden Mücahid'e ait olduğu için bu söz maktu' hadis olarak değerlendirilir.

85 a.g.e., s.177

86 Buhârî, Mevakitü's-salat, 39-40; Bu konuda ayrıca bk. Ebü Dâvüd, Edeb, 23; Tirmizî, Mevakit, 11,12; İbn Mâce, Salat, 12; Ahmed , I, 389, 410

87 *Kitabu-l-İlm*, s.94 (38. hadis)

Metin, Sayın Tuğ tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir: "Onlar bir kimsenin kendisinde bulunan en iyi bir şeyi ortaya koyup (herkesin gözü önüne sermesini) kerih (sevimsiz) buluyorlardı."⁸⁸ Bu ifadede ne denilmek istenilen şey kapalıdır. Okuyucuya sorulsa çok farklı cevaplar alınacağı muhakkaktır. Genellikle ortaya konan şey konusunda verilen cevapların mal gibi maddî şeyler olacağını tahmin edebiliriz. Hâlbuki burada sözün sahibi İbrâhim en-Nehaî (v.96 h.) Sahabe ve Tabiîn'in büyükleri bir araya geldiklerinde en güzel ve hoş görünen; halka cazip gelen hadisleri kendiliklerinden ortaya dökmekten yani rivâyet etmekten pek hoşlanmazlardı demek istemektedir. İbrahim en-Nehaî'nin kendisi de hadis, fıkıh ve tefsire dair meselelerde sorulmadıkça pek konuşmak istemeyen hassas biridir⁸⁹. Yine ona atfedilen bir söz şöyledir: "Bizden evvelkiler Hadis'in garîbini, bir kişinin rivâyeti ile bilineni sevmezlerdi."⁹⁰

4. *Hadiste geçen bir kelimenin muhtelif mânalarından yapılan yanlış bir tercih, yanlış bir tercüme ve yoruma götürebilir.*

Tercüme ve yorumunda hadiste geçen kelimenin muhtelif manaları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bir kelimenin birçok mânaları olabilir. Bu durum Arapça'ya münhasır da değildir. Bütün dillerde muhtelif mânalara gelen, hatta zıt anlamları kendinde toplamış kelimeler vardır. Arapça'daki (باع), (satmak x satın almak); (خفي), (gizleyip saklamak x açığa çıkarmak) gibi... Bu gibi kelimelerin geçtiği yerde bunlardan hangi manasının kastedildiğine dikkat etmek gerekir. Hadislerde geçen kelimelerin de muhtelif anlamları olabilir. Tercüme ve yorumlarda uygun olanı tercih edilmezse bir çok hatalara, yanlış anlamalara sebep olunabilir. Bizat "hadis" kelimesinin bir çok mânası vardır ve kelimenin hangi anlamda kullanıldığına dikkat etmek gerekir. Maalesef bu konuda gereken hassasiyetin gösterilmemesi vahim sonuçlar doğuracak hatalara neden olmaktadır. Durumun vehametini kavramak açısından karşılaştığımız hatalı yorumlardan biri üzerinde biraz duralım:

Süleyman Ateş, Turan Dursun'un "Din Bu"adlı kitabına cevap olarak yazdığı "Gerçek Din Bu 2" adlı kitabın bir bölümünü hadise ayırmıştır (s. 67-120). Burada birçok hatalı ve çelişkili yorum vardır ki bunlar için de ayrı bir cevap kitabı yazmak gerektirir. Biz bu hatalı yorumlardan sadece birini, yukarıda belirttiğimiz gibi "hadis"

88 A.g.e., s.166

89 Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 74; Daha geniş izah için bk.Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, s.61.

90 Zehebî, a.g.e., I, 74; Ahmed Naim, a.g.e., s. 57

kelimesinin yanlış yorumuyla ilgili olan bölümü ele alacağız.

Hulafâ-i Râşidin'in genel olarak insanların hadislerle meşgul olmalarına karşı çıktığını söyleyen Sayın Ateş'in bunu ispatlamak için verdiği rivâyetlerden biri şöyledir:

"...Mescidde halkın hadislere daldığını gören Hâris, Hz. Ali'nin yanına gitmiş:

-Baksana bu insanların hadislere daldığına, demiş.

-Demek öyle yaptılar ha?" diyen Hz. Ali Kur'ân okumaya teşvik eden sözler söylemiştir (Ebu Dâvûd, *Fedailü'l-Kur'ân*:14)⁹¹.

Bu rivâyetin verilmiş şekli, tercüme ve yorumunda birçok yönden tenkide muhtaç büyük hatalar vardır.

Sayın Ateş, kaynak olarak (Ebû Dâvûd'un *Fedâilu'l-Kur'an*: 14)'ü vermiş. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde böyle bir kitap yoktur. Hadisi, Tirmizî, *Sevabü'l-Kur'an*, 14. ve Darimî, *Fedailü'l-Kur'an*, 1. bablarda rivâyet etmişlerdir⁹². İki metin birbirine oldukça yakındır. Sayın Ateş'in kısaca ve kaynağına varıncaya kadar son derece hatalı bir şekilde verdiği rivâyet aslında oldukça uzun bir hadistir. Konunun iyi anlaşılması açısından bu metnin tercümesinin görülmesinde yarar vardır.

Hadis, Bekir Sadak tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir:

Hâris el-A'ver r.a. şöyle demiştir:

Mescide uğradım., bir de baktım ki, insanlar dedikoduya dalmış bulunuyorlar. Hemen Ali r.a'nın yanına girdim ve : Ey Emire'l-mü'minin, görmüyor musun? İnsanlar dedikoduya dalmış bulunuyorlar, dedim. Ali r.a: Bunu yaptılar mı? dedi. Evet, dedim. Ali r.a.:Ben Rasulullah s.a.'i şöyle derken işittim: Dikkat ediniz! Bir fitne zuhur edecektir, dedi. Ben: O fitneden (bizi) kurtaran nedir? dedim. Resulullah s.a.:Allah'ın kitabı. Onda sizden öncekilerle sonrakiler hakkında malumat vardır. O, hidayet ve sapıklık arasında ayıran Hakem'dir. Şakası yoktur, serapa ciddiyettir. Kim onu bir azgının yüzünden bırakırsa Allah onu helâk eder. Kim ondan başka bir yerde hidayet ararsa Allah onu saptırır. O, Allah'ın sapsağlam ipidir. O hikmetli bir zikir, dosdoğru bir yoldur. Ona uyulduğu müddetçe haktan uzaklaşmaz. Ona başka kelâm karışmaz ki, hak ile batıl birbirine karıştırılabilirsin. Alimler ona doyamaz. Okumak ve tekrar edilmekle aşınmaz. Akılları hayrete düşüren fevkalâdelikleri bitmez. O kitaptır ki, cinler onu işittikleri zaman

91 Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu 2*, s.78

92 Süleyman Ateş'in kaynak konusundaki yanlışlığı Dârimî ve Ebû Dâvûd'un remzlerindeki benzerlik olabilir.

kendilerini alamadı ve: “Muhakkak biz, şaşılacak, doğruluğa hidayet eden bir Kur’an işittik” dediler. Kim O’nun dediğini söylerse doğruyu söylemiş olur. Kim onunla amel ederse karşılığını bulur. Kim onunla hükmederse adalet göstermiş olur. Kim ona çağırırsa, doğru yola hidayet edilmiş olur.” buyurdular.

Ali r.a.:

*Ey A’ver, bu nasihatları al ve bunları beraberinde götür! dedi*⁹³.

Değiştirmeden verdiğimiz bu tercüme ufak tefek redaksiyon hataları dışında doğrudur ve mânayı tam olarak yansıtmaktadır.

Hadis’in bir başka tercümesini günümüz müelliflerinden Muhammed Gazalî’nin Ali Özek tarafından Türkçe’ye çevrilen, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet* adlı eserde görüyoruz. İlginçtir ki yazar: “...Görünen o ki, insanlık bu rivâyetleri anlama ve onları yanlış olarak değerlendirme hususunda eskiden beri akibeti sakıncalı bir hastalığa yakalanmıştır.” dedikten sonra şöyle devam ediyor:

“Tirmizî, Hâris el-A’ver’in şöyle dediğini rivâyet ediyor:

*Mescide uğramıştım. Bir de ne göreyim, müslümanlar hadislere dalmışlar. Bunun üzerine Hz. Ali’ye giderek....”*⁹⁴

Hadis’in gerek Süleyman Ateş tarafından eksik ve yanlış bir şekilde verilmesi gerekse çağdaş müellif Muhammed Gazalî’nin anlayışına uygun olarak Ali Özek’in tercümesinde *bir kelimenin muhtelif manalarından uygun olmayanın seçilmesi* yukarıda belirtildiği gibi bizi fevkalâde vahim bir sonuca götürmektedir.

Tenkid edilmesi gereken önemli noktalardan biri de Sayın Ateş’in hadisleri eleştirirken ve çok az güvenilir hadis olduğunu söylerken yine rivayetlere dayanması(!)⁹⁵ “Sahabîlerin Hadîs Yazımı Karşısındaki Tutumları” başlığı altında hadis ulemasının zayıf kabul ettiği bir râvinin rivâyetini delil olarak kullanmasıdır. Bu, bilim mantığı ve objektiflik anlayışı açısından garip

93 Bekir Sadak, *Tâc Tercemesi*, IV, 15-16.

94 Muhammed Gazalî, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet*, s.190. Ayrıca yazar dipnotunda Haris’in incelemeleri sonunda güvenilir bir ravi olduğu kanaatine vardığını da belirtiyor. Hadisi rivayet eden Tirmizî ise, “Hadisin isnadı meçhul, Haris ise hakkında birtakım sözler bulunan biridir.” notunu düşmüştür (Bk. Tirmizî, *Sevâbü’l-Kur’an*, 14).

95 Sayın Ateş, Hulefa-i Raşidin, Sahabe ve ilk muhaddislerin aslında Hz. Peygamber’in hadisleri konusundaki titizliklerini ifade eden sözlerini maalesef tersine çevirerek kullanmaktadır. Bir mezheb imamı olan Ebû Hanife’nin sadece 17 kadar hadisi sahih kabul ettiğine dair rivayetine de itibar etmiştir (Bk. Ateş, A.g.e., 67-120). Hâlbuki, Ebû Hanife’nin içtihatlarına delil olarak kullandığı ve talebeleri tarafından rivayet edilen hadisleri ihtiva eden yirmiden fazla müsned bulunmaktadır. (Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanife”, DİA, X, 134)

karşılancak bir durumdur. Hadis âlimlerinin sahih saydığı hadislerle şüphe ile bakıp, onların birçoğunun zayıf gördüğü bir râvinin hadisini ise hüccet saymak ne derece bilimseldir!? Bizzat Sayın Ateş'in delil olarak kullandığı hadisi veren Tirmizî: "Bu hadisi bu vechin dışında tanımıyoruz. Hadisin senedinde meçhul râvi vardır, Hâris hakkında ise birtakım sözler bulunmaktadır." demektedir. Ayrıca râvi Hârisü'l-A'ver hakkında Nesâî, (ليس بالقوى) "kuvetli değil" demiş, Dârekutnî ve Buhârî de onu zayıflar arasında saymıştır⁹⁶. Ebu İshâk, eş-Şa'bî ve İbnü'l-Medîni onun hakkında (كذاب) "çok yalancı" ifadesini kullanmışlardır. Onun Hz. Ali'den yaptığı rivâyetler genellikle zayıf görülmüştür⁹⁷. İbn Şahin, onun için (من احد الكذابين) "yalancılardan biri" der. Bununla beraber onun hadiste yalan söylemediği, kendi görüşlerinde hata ettiği, Hz. Hasan ve Hüseyin'in kendisine zaman zaman babalarının hadisleri hakkında bazı sorular sorduklarına dair rivâyetleri verir⁹⁸.

Hakkındaki eleştirilere rağmen lehine sözler de bulunan Hâris bize göre tamamen terk edilecek bir râvi değildir. Nitekim, herşeye rağmen Tirmizî ve Darimî onun rivâyetine yer vermişlerdir. O, Hz. Ali'ye yakınlığı sebebiyle Şiilikle itham edilmiştir. Hakkındaki söylentilerin bir kısmı belki de bu nedenledir. Haris muhtemelen bu hadisi Hz. Ali'den yazılı bir metin olarak almıştır. Bu ihtimali Ali b. el-Cüneyd er-Râzî'nin bir sözüne binaen söylüyoruz.

قال على بن الجنييد الرازى: الحارث عن على أخذ الاحاديث من كتاب.

Buna göre Haris, Hz. Ali'den rivayetleri yazılı metin olarak alırdı⁹⁹. Hz. Ali'nin "Bu nasihatları al, beraberinde götür." (خذها اليك) ¹⁰⁰ ifadesi de böyle bir çağrışıma neden olmaktadır.

Haris'in cerhi ve senedde meçhul bir râvinin bulunması hadisin sıhhati konusunda birtakım tereddütler doğuruyorsa da hadisin üslûp ve muhtevasında bir bozukluk görülmemektedir. Bize göre hata, "ehâdis" kelimesinin tercüme ve yorumundadır.

Hadis'in yorumunda o günün şartları göz önüne alınmamış ve hadisin yazılması aleyhine karşı bazı nakillerin -aksi rivâyetlere bakılmaksızın- etkisinde kalınmıştır. Rivayeti doğru değerlendirmek için Hâris'in hadisi Hz. Ali'den aldığı günlere geri gidip olaylara yakından bir bakmak gerekir:

96 Bk. *el-Mecmû' fi'd-Duafa ve'l-Metrûkin*, s.77, 297, 421

97 Bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'd-Duafa ve'l-Metrûkin*, I, 181-182; Ayrıca bk. Ukaylî, *ed-Duafa el-Kebir*, I, 208-210.

98 İbn Şahin, *Kitâb-u Tarih-i Esmâ'i'd-Duafa ve'l-Kezzâbin*, s.69

99 İbnü'l-Cevzî, a.g.e., I, s.181

100 Bk. Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 14; Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 1

Hız. Ali, hilâfet görevini Hız. Osman'ı şehit eden katillerin de aralarında bulunduğu asilerin zorlamasıyla üstlendi. Hız. Osman'ın şehit edilmesi akrabası olan ve uzun bir dönem valileri bulunduğu Şam halkına kendini sevdirmiş olan Muaviye tarafından büyük bir tepki ile karşılandı. O, Hız. Ali'yi hilâfete lâıyk görüyor fakat Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının her işten önce geldiğini söylüyor ve kendisini katillerin kanını talepte herkesten fazla hak sahibi görüyordu. Hız. Osman'ın kanlı gömleği ve hanımı Nâile'nin kesilmiş parmakları Dımeşk'te Emevî Camii'nde sergilendi ve önünden geçen insanlar ağlaştılar. Muaviye, Hız. Ali'ye ancak Hız. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalarının verilmesinden sonra bey'at edebileceğini açıkladı. Hız. Ali, Hız. Osman'ın katillerini tespit ve onları cezalandırma konusunda zor durumda kaldı. Olaylar onu önce Cemel, arkasından Sıffin savaşına doğru sürüklüyordu. İslâm dünyası, gölgesi günümüze kadar uzayan olaylara gebeydi. Bu arada insanlar Hız. Peygamber'in Mescidi'nde kabrinin yanbaşında birtakım sözlere, dedikodulara dalmışlar, ileri geri konuşmaktaydılar. İşte tam bu sıralarda Hâris, Mescid-i Nebevî'ye gelmiş ve insanların bu durumuna şahit olmuş ve bu durumu Hız. Ali'ye haber verme ihtiyacı duymuştur. O karşılaştığı olayı anlatırken söze:

مررت فی المسجد فاذا الناس یخوضون فی الاحادیث

diye başlıyor.

Burada "ehâdis" kelimesiyle kastedilen, Hız. Peygamber'den nakledilen söz, fiil ve takrirler manasında olan "hadis" kelimesinin çoğulu değil, dedikodu kabilinden şeyler için kullanılan "ühdüse" veya "söz" anlamına gelen "hadis"ın çoğuludur. "Yehûdüne fi'l-ehâdis"i *hadislere dalmışlardı* şeklinde anlayan Süleyman Ateş, Tefsir'inde Kur'an-ı Kerim'in iki yerinde geçen (حتى یخوضوا فی حدیث غیره) ifadesini "...Onlar (sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar..."¹⁰¹ veya "onlar başka bir söze geçinceye kadar"¹⁰² şeklinde tercüme etmiştir.

Olayı bir de mantık açısından değerlendirelim. Farzedelimki Sayın Ateş'in anlayışı doğrudur. Buna göre Haris, Mescid'e gelir ve insanların Hız. Peygamber'in hadislerine dalmış olduklarını görür ve hemen gelip Hız. Ali'ye şikâyet eder. Hız. Ali de, "Ya demek öyle yaptılar. Ben Rasullah'tan duydum, şöyle söylüyordu ..." diye söze başlar ve kendisine bir hadis rivâyet eder veya yanında bulunan bir metni Haris'e verir. Yani, Hız. Ali insanların hadislerle meşgul olmasına karşı çıkarken bile hadis rivâyet eder. Hız. Pey-

101 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 383

102 a.g.e., III, 166. Metin âyetten değilmiş gibi farklı punto ile yazılmıştır.

gamber'in "Hikmet yurdunun kapısı"¹⁰³ olarak tanımladığı Hz. Ali'nin böyle bir mantıksızlığa düşeceğini kabul etmek zordur.

Tirmizî'nin *Sünen*'ini tahkik ve şerh eden Ahmed Muhammed Şakir de bu rivâyetteki "ehadîs"i, *insanların sözleri; onların birtakım batıl haber ve hikâyeleri* şeklinde yorumlamıştır¹⁰⁴.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda çok hassastır. Sayın Ateş'in de verdiği¹⁰⁵ bir rivâyete göre o: "Şüphesiz ben Rasûlullah (s.a.s.)'tan bir söz duyduğumda Allah'ın izin verdiği kadar ondan yararlanırdım. Başkası ondan bana bir hadis aktarırsa yemin etmesini isterdim. Eğer yemin ederse onu doğrulardım..." diyor ve arkasından Hz. Ebû Bekir'den bir rivâyette bulunuyor¹⁰⁶. Görüldüğü gibi o hadislerin öğrenilmesi, üzerinde konuşulmasına karşı bir tavır almış değildir. En azından verilen rivâyetler böyle bir olayın vukuuna delil değildir.

5. *Tercüme ve yorumlarda aksi anlam çıkarılmaya veya yanlış anlamalara müsait ifadelerden kaçınmak gerekir.*

Bütün dillerde olduğu gibi Türkçe'nin kullanımında da bir esneklik vardır. Tercüme ve yorumlarda buna dikkat edilmeli, yanlış anlamalara mahal bırakılmamalıdır. Bu konuda genellikle hiç farkında olunmadan hataya düşülür. Bundan korunmanın tek yolu ancak Arapça yanında Türkçe'nin inceliklerinin de çok iyi bilinmesidir. Şimdi yanlış anlaşılmaya müsait bir iki tercüme örneği görelim:

İbn Mâce'nin Mukaddime'sinde yer alan:

من حدث عنى حديثا وهو يرى أنه كذب فهو احد الكاذبين

hadisi¹⁰⁷, Haydar Hatipoğlu tarafından:

"Kim yalan olduğunu bilerek veya zan ederek bir hadisi benden rivâyet ederse iki yalancıdan birisi de odur." şeklinde tercüme edilmiştir¹⁰⁸.

103 Tirmizî, Menakıb, 20

104 *Sünen'in* Bulak, 1292 baskısı, Menakıb, 20

105 Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu 2*, s.77

106 Tirmizî, Tefsir-i Süre 3, 14, (3006. hadis); Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İbn Mâce, İkâmet, 193; Ahmed, I, 2,10

107 Mukaddime, 5

108 Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, I, 62. Hatipoğlu'nun tercümesinde bu tür hatalar oldukça fazladır. Bunların dışında bazı teknik hatalar da vardır. İbn Mâce'nin tercümeyle esas olan baskısını M.Fuad Abdülbâkî hazırlamış ve *Kütüb-ü Hamse*'den fazla olarak İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunan hadislerin değerlendirmesini yapan Hafız Ahmed b. Ebû Bekir el-Busirî (840/1436)'nin (كتاب زوائد ابن ماجه) adlı kitabından alıntılar yaparak hadislerin peşinden (في الزوائد) diyerek bu değerlendirmeleri atıfta bulunmuştur. Haydar Hatipoğlu bu değerlendirmeleri M.Fuad

Bu yanlış değerlendirmeye son derece müsait bir tercümedir. “Kim yalan olduğunu bilerek veya zan ederek bir hadisi benden rivâyet ederse...” ifadesi hâşa yalanı söyleyen Hz. Peygambermiş gibi yanlış bir mâna çağrıştırmaktadır. Dinî kültürü olmayan ve Hz. Peygamber’i tanımayan biri bu ifadelerden, Hz. Peygamber sanki zaman zaman doğru, zaman zaman da yalan söylüyormuş da bunlardan yalan olanların rivâyetini hoş görmüyormuş gibi bir anlam çıkarabilir. Buna göre hâşa yalancıdan biri Hz. Peygamber, diğeri de rivâyet eden olacaktır.

Ayrıca metinde “veya zannederek” gibi bir fazlalık yoktur. “Zan”ın Arapça “kesin bilgi” mânası kastediliyorsa bu yerinde kabul edilebilir. Fakat Türkçe’de böyle bir manası yoktur. Bu, (هو يرى) ifadesinin muhtemel mânası olarak verilmişse parantez içinde verilmeliydi. Ancak metinde böyle bir ihtimali gerektirecek durum da söz konusu değildir.

Bu hadisin tercümesi bize göre şöyle olmalıydı:

“Kim yalan olduğunu gördüğü hâlde bana atfedilen bir sözü (hadis diye) rivâyet ederse iki yalancıdan biri de kendisi olur.”

* * *

Bazen doğru şeyler söylense de hadisteki kelimeler abartma olmadan sade ifadeleriyle tercüme edilmediği zaman yanlış anlamlar çıkarmaya, ana maksattan başka tarafa çekilmeye müsait duruma gelebilir veya kapsamı daralabilir. Meselâ, Sayın İsmail Lütfi Çakan’ın *Hadislerle Gerçekler II* kitabında “Ümmetin Sınavı” başlığı altında verilen: *إن لكل أمة فتنه و فتنه أمتي المال* hadisi:

“Her ümmetin bir büyük fitnesi (imtihan vesilesi) vardır. Benim ümmetimin baş fitnesi (sıkıntı sebebi) de maldır. (Ekonomik değerlerdir)”

şeklinde tercüme edilmiştir¹⁰⁹. Tercümenin ardından Sayın Çakan, bu hadisin yorumuna şöyle devam ediyor:

“Gerek fert gerekse toplum olarak müslümanlar ve İslâm ümmeti, “sıkıntıya düşmeleri kendisine ağır gelen, mü’minlere düşkün” [et-Tevbe (9), 128] Peygamber Efendimiz tarafından, önceden her konuda uyarılmıştır. Bu hadîs-i şerifte de Efendimiz, ümmet için yokluktan çok varlığın, yani ekonomik değerlerin en büyük

Abdülbâkî’ye nisbet etmektedir. Ayrıca, *Kütüb-i Sitte*’de yalnız onun tarafından rivayet edildiğini gösteren *انفرد به المصنف* ifadesini “Bu hadis zevâid türündendir” gibi garip ve yanlış bir şekilde tercüme etmektedir. Örnek için bk. I, 40, 51, 86...Bu konuda ayrıca bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.79 (206 nolu dipnot)

109 *Hadislerle Gerçekler*, II, s. 95. Tirmizî, Zühd, 26; *Mişkâtü’l-Mesâbih*, III, 1434 kaynak gösterilmiştir.

sıkıntı odağını oluşturacağına dikkat çekmektedir. Böylece ümmet hayatında en hassas noktayı da belirlemiş olmaktadır.

Hemen işaret edelim ki, hadisimizdeki mutlak ifade, malın varlığı kadar, yokluğunun da fitne unsuru olduğunu akla getirmektedir. Ancak burada asıl vurgulanmak istenen, “mal” denen iktisâdî değerlerin varlığının doğurduğu sıkıntılardır. Biz de yorumumuzu bu istikâmette sürdürüceğiz.”¹¹⁰

Bu hadisin verilen tercüme ve yorumu Hz. Peygamber’in asıl maksadı konusunda bazı yanlış değerlendirmelere sebep olabilir. Tercümede, hadiste geçen birinci “fitne”, “*bir büyük fitne* (imtihan vesilesi)” şeklinde; ikinci “fitne” ise “*baş fitne* (sıkıntı sebebi)” şeklinde tercüme edilmiştir. Bize göre parantez içindeki birinci tercüme en uygun olanıdır. Fitne kelimesi Türkçemizde değişik anlamlar kazanmıştır. Aslında Arapça’da da farklı anlamları vardır. Kur’an’da “fitne” dahil *ftn* kökünden gelmiş altmış kadar kelime vardır ve çok farklı anlamlara gelmektedir. Hadiste kastedilen ise malın *imtihan* vesilesi olduğudur. Hz. Peygamber’in belirtmek istediği geçmişte her ümmetin bir vesileyle imtihan edildiği, kendi ümmetinin imtihan vesilesinin “servet” olduğudur. Yani, serveti kazanmada helâle harama dikkat edip etmeyecekleri; onu mutlak gâye edinip edinmeyecekleri; zenginlik gururuna kapılıp kapılmayacakları; onu kendilerine verene lâıykıyla şükredip etmeyecekleri veya yokluğunda sabredip etmeyecekleri sınanacaktır. Bize göre hadiste geçen ikinci fitneye getirilen “sıkıntı sebebi” yorumu bu imtihanın zorluğunu ifade babında söylenmiş olmalıdır. Ancak bu, okuyucuyu fakirliğin daha faziletli olduğu düşüncesine götürebilir.

Hadisin yorumunda söylenen, “Ancak burada asıl vurgulanmak istenen, “mal” denen iktisâdî değerlerin varlığının doğurduğu sıkıntılardır.” cümlesinin ilk anda verdiği intiba ile günümüz toplumunda yanlış değerlendirileceğini düşünüyoruz. Bir önceki satırda belirtilen “yokluğunun da fitne unsuru olduğunu akla getirmesi” yorumu bize daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber, küfür ve fakirlikten de Allah’a sığınır¹¹¹. Dualarında “zenginlik fitnesinin şerrinden” Allah’a sığındığı gibi “fakirlik fitnesinin¹¹² şerrinden”¹¹³ de Allah’a sığınır. *Bu her ikisinin imtihanının da çetin olduğunun ifadesidir.*

Ayrıca zengin ve kuvvetli müminle ilgili yukarıda verilen hadislerden ayrı olarak “Salih bir kul için helâlinden kazanılmış bir

110 *Hadislerle Gerçekler*, II, s.95-96

111 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 35, 252; Beyhâkî, *Sünen*, VII, 12

112 Bazı rivayetlerde “fakirlik fitnesinden” şeklindedir. Bk. Buhâri, *Deavât*, 39

113 Buhâri, *Deavât*, 44; Müslim, *Zikr ve'd-duâ*, 49

mal ne güzeldir” buyurur¹¹³. *Helâl rızık peşinde koşmak farz üzerine farzdır*¹¹⁵.

İmtihan vesilesi olduğu için mal “belâ”(in’am, nimet)ile de ifade edilmiştir. Genel olarak “belâ”nın güzeli (بلاء حسنا), hayırlısı ve şerlisi olur. Allah Taâlâ insanları her ikisiyle de imtihan edeceğini beyan buyurmuştur. Kur’an’da:

...و نبلوكم بالشر والخير فتنة...

“...Sizi denemek için şerre de, hayra da mübtelâ kılarız...” buyrulmaktadır¹¹⁶. Gerçekten servet insanı yanlış yollara düşürdüğü gibi yokluk da sabredilemediği taktirde birçok kötülüğün kaynağı olur. Birçok intihar, cinayet ve büyük suçun sebebi yokluğun insanı içine düşürdüğü büyük strestir. O insanı inkâr ve isyan noktasına getirir. Onun içindir ki Hz. Peygamber:

كاد الفقر ان يكون كفرا

“*Fakirlik neredeyse küfür olacaktı*” buyurmaktadır¹¹⁷.

Bütün bunları nazar-ı itibara alarak hadisi,

“*Her ümmetin bir imtihan vesilesi vardır. Benim ümmetim ise mal ile sınanacaktır*” veya buna yakın sade bir ifadeyle tercümesinin asıl amacı daha iyi yansıtacağı kanaatindeyiz.

* * *

Bu konuda yapılan yanlışlar bazen itikadî konularda tehlikeli sonuçlar doğuracak boyutlara varabilmektedir. Meselâ birçok rivayeti bulunan: “Üzerinize düşen gücünüzün yettiği kadarıdır. Şüphesiz Allah usanmaz, siz usanırsınız. Allah’a en sevimli ameller az olsa da devam edilendir.” hadisinin metnindeki فان الله لا يمل حتى تملوا ifadesinin “Siz usanmadıkça Allah usanmaz” şeklinde tercüme edilmesidir. Hatta ünlü Buhârî şarihi Aynî dahi bu hadisten çıkarılan hükümlerin ilki olarak:

فيه دلالة على استعمال المجاز وهو اطلاق المال على الله تعالى

demektedir. Yani hadiste Allah için “usanma” şeklinde mecazî bir kullanımın varlığından söz etmektedir. Hadisin bu bölümünü Ahmed Nâim şöyle tercüme etmiştir: ...*Yoksa Allah hakkı için siz usanmadıkça Allah usanmaz.*¹¹⁸ Daha pek çok tercüme de buna

114 Ahmed, IV, 197, 202

115 Aclûnî, II, 58

116 Enbiya, 21/35

117 Hadisin kaynağı ve sıhhati için bk. Aclûnî, II, 141. İbn Hıbbân’ın rivâyetine göre Hz.Peygamber bazı dualarında küfür ve borcu; küfür ve fakirliği beraberce zikrederek Allah’a sığınmıştır. Sahabe’den biri buna hayret etmiş ve “Ya Rasûlellâh bunları muâdil mi sayıyorsun?” demiş, Hz.Peygamber de evet buyurmuşlardır (Bk. İbn Hıbbân, II, 181-182 (Hadis no:1021,1022)

118 Tecrid, I, 52

benzer şekildedir. Bu tercümenin mahzuru nedir? İyice dikkat edilirse “-madıkça” eki tercümelerin mef’hûmu muhalifinde hâşâ “Siz usanmadığınız sürece Allah usanmaz, siz usanırsanız Allah da usanır” gibi son derece yanlış bir mana oluşturmaktadır. Belki kimse bunu böyle anlamaz denilebilir. Bilakis hadis bu şekilde anlamalar nedeniyle tartışma konusu olmuştur. Yukarıda birinci maddede kısmen söz edildiği gibi Ebû Ca’fer et-Tahâvî, *Müşkili’l-âsâr* adlı eserinde bir kısım kimselerin Allah’a usanma izafet eden böyle bir sözün Rasulullah’a nasıl nisbet edilebileceğini sorduklarını belirtmekte ve arkasından da bunun cevabını vermektedir. et-Tahâvî, özet olarak usanmanın Allah için düşünülemeyeceğini ancak insanlar için düşünülebileceğini, hadisin de bunu ifade ettiğini söylemekte ve bunu edebî bir örnekle açıklamaktadır¹¹⁹. Bu açıklamalarından sonra hadise verilmesi gereken doğru mana şu şekilde olmalıdır: “...(Daima) elinizden gelecek şeyleri yapınız. Allah’a and’olsun ki O asla usanmaz ama siz usanırsınız.” Hadisin bazı rivayetlerinde *لن يمل الله حتى تملوا* şeklinde rivâyet edilmiştir ki manaya daha uygundur¹²⁰. Bazıları hadisi “Allah size usanıp bıkan kimse muamelesi yapmaz. Binaenaleyh sizden sevap ve mükâfatını kesmez. Meğer ki siz yapmakta olduğunuz hayırlı amellerden vazgeçmiş olasınız” şeklinde tevil etmiştir¹²¹. Sünen-ün- Neseî’nin A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ömer Faruk Harman ve Yaşar Erol tarafından yapılan tercümesinde “...siz ibâdetten yılmadıkça Allah sizden mükâfaat ve ecrinizi kesmez...” şeklinde tercüme edilmiştir¹²². Bu güzel bir yorum olarak kabul edilebilir.

6.Tercümeler hadisin edebî yönünü de yansıtacak şekilde doğru ve özlü olmalıdır. Karşılıklı konuşmalar varsa sözler birbirine karışmayacak şekilde açık verilmelidir.

Tercümelerde bazen metne mutabık kalma arzusu kelimelerin tam karşılığını bulamama sebebiyle asıl maksattan uzaklaştırabilir. Bu bakımdan, anlamı genel olarak ifade edecek kelimelerle vermek daha uygun olabilir. Bunun için metinde söylenmek istenileni çok iyi kavramak ve bunu Türkçe en öz şekilde nasıl ifade edebilirim diye düşünmek gerekir. Metin tam olarak anlaşılardan parantez içinde veya metindenmiş gibi gösterilen fazladan açıklamalar hadisin anlamını büsbütün bozabilir veya tamamen anlaşılmasız bir hâle getirebilir. Bu konuda Mehmet Sofoğlu’nun *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*’nin özellikle son ciltleri

119 *Müşkili’l-âsâr*, I, 273-274

120 Meselâ Müslim, Sıyam, 177. Hadisin diğer rivayetleri için Bk. *Concordance*,

121 Bk. Davudoğlu, IV, 331

122 *Sünen-ün-Neseî*, İst. 1981, VIII, 579

maalesef çok kötü bir örnektir. Birçok hadisin tercümesinin maksadı tam yansıtmadığı veya hadisin anlaşılabilir hâle getirildiği veya tamamen yanlış tercüme edildiği görülmektedir. Maalesef bu eserin redaksiyonunda da gereken titizliğin gösterilmediği açık bir şekilde görülmektedir. Bu tür tercüme hata halka arz edilmesi hadis ilmi adına üzücüdür. Aşağıda verdiğimiz birkaç örnekten bu söylediklerimizin çok ağır tenkitler olmadığı görülecektir.

Aşağıdaki tırnak içinde verilen metin, sözü edilen tercümenin, İ'tisam 2. babından alınmıştır:

".....Ebû Vâil şöyle dedi: Ben şu Ka'be mescidinde onun bakıcısı olan Usmân ibn Ebî Şeybe'nin yanına oturdum. O şöyle dedi: Benim yanıma Umer ibnu'l-Hattâb şu senin oturuşun gibi oturdu da:

-Şu Ka'be'nin içinde sarı ve beyaz, yâni altın ve gümüş hiçbir şey bırakmayıp hepsini müslümanlar arasında (onların işleri için) taksim edeyim diye kastedtim, dedi.

Şeybe dedi ki: Ben Umer'e:

-Sen bunu yapmıyorsun? dedim.

Umer:

-(Niçin yapmıyorum?) İki sâhibin, yâni Rasûlullah ile Ebû Bekr de bunu yapmadıkları için dedim, dedi.

Yine Umer:

-(Çünkü) o ikisi kendilerine iktida edilip uyulan iki insandırlar, dedi."¹²³

Bu tercümede birçok hata var. Bunlardan bir kısmını kısaca görelim. Tercümede, Kâbe'nin bakıcısı olarak *Usmân ibn Ebî Şeybe* adı geçiyor. Hadiste böyle bir isimden söz edilmiyor. Söz edilmesi de mümkün değil, çünkü Osman b. Ebî Şeybe (v.239h.), musannef sahibi Ebû Bekir b. Şeybe (v. 235 h.)'nin, kendisi de müsned sahibi bir muhaddis olan kardeşinin adıdır. Tercümede kastedilen herhâlde Osman b. Ebî Talha olacaktı. Çünkü Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin anahtarını Osman b. Ebî Talha ve amcaoğlu Şeybe b. Osman b. Ebî Talha'ya vermişti¹²⁴. Olayı bize nakleden yani Hz. Ömer'le oturup sohbet eden Şeybe olduğu açıkça belirtilmişken tercümede hiç ilgisi olmayan bir isim verilmiştir.

Tercümedeki "Ka'be mescidi" ifadesi yanlış bir kullanımdır. "Mescid-i haram" veya "el-Mescidü'l-haram" ifadesi kullanılmıydı. Aslında metinde geçtiği şekilde, "*Ben şu Mescid'de (Mescid-i*

123 Bk. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhâri ve Tercemesi*, XV, 7142

124 Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 579

haram)” şeklinde açıklama parantez içinde yapılabilirdi. Metinde olmayan bir şey varmış gibi gösterilmiştir.

Hiz. Ömer için “Umer” şeklinde bir kullanım Arapça telaffuzu itibariyle daha uygun görünse de halka arz edilen ve transkripsiyon kullanılmayan bir kitapta uygun değildir.

“...sarı ve beyaz, yâni altın ve gümüş...” ifadesinde gereksiz tekrar vardır. Sarı ve beyaz zaten altın ve gümüş demektir. Hiz. Ömer’in açıklamalı bir tekrarı söz konusu değildir.

“-Sen bunu yapmıyorsun? dedim.” ifadesi, “*Bunu yapamazsın*’ dedim.” şeklinde olmalıydı.

Tercümede:

“(Niçin yapmıyorum?) İki sâhibin, yâni Rasûlullah ile Ebû Bekr de bunu yapmadıkları için dedim, dedi.” kısmında ifadeler birbirine karışmış. Bu kısım şu şekilde olmalıydı:

“... ”

-Niçin? dedi.

-Çünkü iki arkadaşın (yani, Hiz. Peygamber ve Ebû Bekir) bunu yapmadılar. dedim.

Hiz. Ömer :

-Doğrusu o ikisi uyulması gereken kimselerdir. dedi.”

* * *

Sofuoğlu'nun sözü edilen eserinde bir başka örnek İ'tisam 7. bab-tadır¹²⁵. Bu bab Kitap ve Sünnet'te bir dayanağı olmayan re'y ve kıyasla ilgilidir. Buhârî çok uygun bir seçimle bu başlık altında, Sıffin Savaşı'na Hiz. Ali saflarında katılan, fakat Müslümanların birbirleriyle mücadelesini hoş görmediği için bir türlü eli kılıcına gitmeyen ve bu nedenle gevşek davranmakla itham edilen Sehl b Huneyf'in bir sözünü zikretmiştir. Bu rivâyet Sofuoğlu'nun tercümesinde şu şekildedir:

“... Ben el-A'meş'ten işittim, şöyle dedi: Ben Ebû Vâil'e:

-Sen Sıffin harbinde hazır bulundun mu? diye sordum.

O:

-Evet hazır bulundum. Ben Sehl b. Huneyn'den şöyle derken işittim... dedi.

H Yine bize Mûsâ ibnu İsmâil tahdis etti. Bize Ebû Avâne, el-A'meş'ten tahdis etti ki, Ebû Vâil şöyle demiştir:

-Ey insanlar, (bu kitâl hakkında) dîninizi aleyhine olan re'ylerinizi ittihâm ediniz. (Çünkü sizler ictihâd ettiğiniz bir ictihâda İslâm'da dîn kardeşlerinizle muhârebe yapmaktasınız.) Yemîn olsun ki, ben Hudeybiye'deki Ebû Cendel gününde kendi nefsimi şöyle gördüm: Eğer Rasûlullah'ın (Ebû Cendel'i sulh maddesine göre müşriklere) geri verilmesi emrini reddetmeye muktedir olsaydım, muhakkak onu reddecektim. Biz Allah yolunda kılıçlarımızı henüz omuzlarımızdan indirmemiştik. Ebû Cendel'i geri vermeme teşebbüsümüz bizleri muhakkak korkunç bir iş içine düşürecekti. Şu kadar var ki, kılıçlarımız bizi şu harp işinden başka hayırlı bilmekte olduğumuz kolay bir işe götürmüştür....."¹²⁶

Bu tercümede de birçok hata vardır. Bunların bazıları ve nasıl olmaları gerektiğini kısaca görelim:

"Ey insanlar..." diye başlayan söz kime aittir? Ebû Vâil'e mi? Yoksa Sehl b. Huneyfe mi? Söz tahvilden(H) sonra Ebû Vâil'e ait gösterilmiştir ki bu yanlıştır. Söz, Sehl b. Huneyfe (tercümede yanlışlıkla Huneyn yazılmış) aittir.

"...dîninizi aleyhine olan re'ylerinizi ittihâm ediniz..." ifadesinde "olan" ve "ediniz" dışında kalan kelimeler zaten metinde vardır. "İtthâm" halkın anlayamayacağı bir kelimedir. Sehl'in sözü tercüme edilirken maksadını anlatmaya yardımcı olacak parantez cümleleri ile desteklenmeliydi. Meselâ şöyle olabilirdi: "*Ey insanlar!* (beni töhmet altında bırakmak yerine,) *siz görüşlerinizin (veya yaptığınız içtihatların) dîninize uygun olup olmadığına bakın...*"

Hadis'in devamının, "Biz Allah yolunda kılıçlarımızı henüz omuzlarımızdan indirmemiştik. Ebû Cendel'i geri vermeme teşebbüsümüz bizleri muhakkak korkunç bir işe düşürecekti. Şu kadar var ki, kılıçlarımız bizi şu harp işinden başka hayırlı bilmekte olduğumuz kolay bir işe götürmüştür." şeklinde bir tercüme de metne hiç uygun değildir. Bu kısmın tercümesi de bize göre şöyle olmalıydı:

"Ne zaman bizi korkutan bir iş için kılıçlarımızı çeksek, onlar bildiğimiz hayırlı bir sonuca ulaşmada bize kolaylık sağladılar. Ancak bu iş hariç."

Yani Sıffin'de müslümanların birbirlerine çektikleri kılıçlar sorunu çözmeyecek bilakis daha da içinden çıkılmaz bir duruma getirecektir.

* * *

Sofuoğlu'nun Sahîh-i Buhârî Tercümesi yine İ'tisam bölümünde 8. babda(s.7193):

"-Ya Rasûlallah!-Bazen râvî Sufyân şöyle söyledi: Ey Rasûlallah!-Ben malımı nasıl hükmedeyim, malımda nasıl yapayım? diye sordum." şeklindeki tercüme bozuk ifadelerle doludur.

Şu şekilde olabilir:

"Ya Rasûlallah! (ravi Süfyan, 'Ey Rasûlallah!' demiş de olabilir) Malım konusunda nasıl bir karar vereyim, onu ne yapayım? diye sordum."

Örneklerde görüldüğü gibi Sofuoğlu'nun *Sahîh-i Buhârî Tercümesi* birtakım bariz hatalarla doludur. Bu tercüme yayımlayan yayınevinin en azından bir ekip teşkil ederek, kitabın neresinde bu şekilde hatalar varsa tespit ettirmesi ve ayrı bir cilt olarak yayınlayıp, ilânla kitabını alanlara ücretsiz dağıtması gerekir.

7. Tercümelerde kelimelerin cümle içindeki konumları, yani cümlelerin öğeleri iyi tespit edilmelidir. Çok kolay ibareler dahi, cümlelerin öğeleri iyi tespit edilmezse yanlış tercümelere sebep olabilir. İyi dil bilenlerin bile bu yanlışla düştükleri görülür.

Bunun bir örneğini yukarıda sözü edilen Züheyr b. Harb'in, *Kitabu'l- 'ilm'*indeki 12. ve 164. nolu rivayetlerin tercümesinde görüyoruz. Kitapta,

علم لا يقال به ككثر لا ينفق منه

şeklinde olan metin şöyle tercüme edilmiştir:

"İlim hakkında : "kendisinden sadaka verilmesi (icab etmeyen) bir hazine gibidir" denemez."¹²⁷

Cümlelerin öğeleri konusundaki yanlış düşünce tercüme yansımıştır. Bu arada şunu da belirtelim, bir cümlede parantez varsa içindeki kısım atılınca anlamda bir eksiklik meydana gelmekle birlikte cümlelerin yapısı bozulmamalıdır. Yukarıdaki tercümede parantez içindeki kısım atılınca cümlelerin yapısı ve anlam bütünlüğü bozulmaktadır.

Tercüme, "Söylenmeyen ilim, kendisinden infakta bulunulmayan hazine gibidir."¹²⁸ şeklinde olmalıydı.

127 Bk. Salih Tuğ, *Züheyr b. Harb ve Kitâb'ul-'ilm* adlı eseri, s.12, 186

128 Sözü edilen kitabın bir tenkidi Mustafa Sadık tarafından 28 Nisan 1985 tarihli Millî Gazete'nin Kültür ve Sanat sayfasında (7.s.) "Kitabu'l- 'ilm ve Türkçe Tercümesi" başlığıyla yapılmıştır. *Kitabu'l-'ilm'in* 5., 12., 25., 38., 59., 71., 88., 99., 130., 109., 133., 135., 136., 156., hadislerin tercümeleri (s.162-185 arası). tenkid edilmiştir. Meselâ,133.hadisnin tercümesinde İbn Abbas'ın sözü,

Mevkuf olarak verilen bu hadisin değişik lâfızla merfu' olarak rivayeti de vardır: Darimî iki rivâyeti (mevkuf ve merfu') beraber vermiştir. Bunlardan merfu' olanı şöyledir: Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber:

مثل علم لا ينتفع به كمثل كنز لا ينفق منه في سبيل الله

"Kendisinden faydanılmayan ilim Allah yolunda sarfedilmeyen bir hazine gibidir."¹²⁹

8. *Çağdaş Kur'an tefsirlerinde olduğu gibi gerektiğinde hadislerin izah, tercüme ve yorumunda çağın bilim ve teknolojisinin genişlettiği ufuktan yararlanılmalıdır.*

Yukarıda 3. maddede anlamı üzerinde tartıştığımız Kur'an'la ilgili uzunca hadisin bir cümlesinde Hz. Peygamber:

"...(Kur'an'ın) akılları hayrete düşüren fevkalâdelikleri bitmez..." buyurur. Kur'an'ın birçok âyeti ancak bilim ve teknolojinin gelişmesiyle anlaşılabilir hâle gelmiştir. Kur'an'da sözü edilen bazı olaylar ancak bilimin ilerlemesiyle anlaşılabilmiştir. Kur'an, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesidir. Hadislerde de ancak bilimin günümüzde veya gelecekteki verileriyle izah edilebilecek bazı bilgilerin bulunabileceği göz ardı edilmemelidir. Tercüme ve yorumlarda insanların o günün şartlarında anlaşılması güç olan konuları Hz. Peygamber'in mecaz olarak anlatabileceğini, hadisin mânen rivayeti sırasında bunların yerine konan müteradiflerinin aynı anlamı tam yansıtmayabileceği veya eksik yansıtabileceği gözardı edilmemek gerekir. Bu tür hadislerin yorumunda çok yönlü düşünmek gerekir. Meselâ:

Hız. Peygamber, "şeytan" ifadesini zaman zaman mecazî anlamda kullanmaktadır. Meselâ, Allah'ı zikirden alıkoyan şeyler için genel olarak "şeytan" ifadesini kullanmıştır. Aynı kelime bazı hadislerde ise çirkinliği ifade eder. Hız. Peygamber, saçı-sakalı darmadağınık olarak huzuruna gelen birini, saçını tarayıp düzeltmesi ve kendine çeki düzen vermesi için gönderir ve o saç sakalı düzgün bir şekilde gelince, "Şeytana yakışan o karmakarışık saçlarla gelmekten böylesi daha iyi değil mi?"¹³⁰ buyururlar.

Şeytan kelimesi hadislerde zannımızca bazen de o zaman henüz

"Resûlullah(s.a.s.)'ın bütün ilmini Ensâr zümresinden el-Hayy(kabile-sinde) buldum ..." şeklinde tercüme edilmiş. Metinde geçen el-Hayy bir kabile adı zannedilmiştir. Tercüme , "Resûlullah'ın bütün ilmini Ensâr'dan şu grubun yanında buldum" şeklinde olmalıydı.

129 Dârimî, Mukaddime, 46; Ayrıca bk. Ahmed, II, 499

130 Muvatta', eş-Şa'r, 7

keşfedilmemiş olan mikrop karşılığı kullanılmıştır¹³¹. Evdeki çöpleri şeytanın toplantı yeri olduğuna¹³²; düşen lokmanın şeytana bırakılmamasına¹³³ dair rivayetlerde olduğu gibi...

Kemiğin ve hayvan pisliğinin cinlerin yemeği olduğuna dair hadisler¹³⁴ de bazı proplemler olmakla birlikte zannımızca bunların mikropların çoğaldığı yerler olduğunu belirtmek için söylenmiş olmalıdır. Hadislerde cin ve şeytan kelimelerinin zaman zaman birbirlerinin yerlerine kullandıklarını da görüyoruz.

Bizler gerçek cinlerin “yalın alevden yaratıldıklarını”¹³⁵ insanlar gibi inanç bakımından ikiye ayırdıklarını, onların da inkârcıları olduğu gibi inananları da bulunduğunu muhtelif Kur’an âyetlerinden biliyoruz¹³⁶. Melekler gibi, insan ve hayvandan çok farklı bir yaratılışa sahip olan cinlerin organik kimyanın konusunu teşkil eden birtakım maddelerle beslenmeleri akıl ve tecrübelerimize uygun gelmiyor. Mayası su ve toprak olan insanın yiyip içtiği şeyler kendini oluşturan elementler cinsindedir. Toprakta yetişen bitkiler veya bitkilerle beslenen hayvanlarla netice olarak toprakla beslenirler. Yalın alev, öz ateşten yaratıldığı belirtilen cinler acaba ne yer içerler?! Veya yiyip içerler mi? Bu üzerinde ihtilaf edilen konulardan biridir.

Cin kelimesi Arapça, “örtmek, gizlemek” anlamına gelen *cn* kökünden gelmektedir. Kur’an’da gecenin gelişi herşeyi örttüğünden bunu ifade için aynı kelime (جن عليه اليل)¹³⁷ kullanılmıştır. Ayrıca ölüyü örtüp gizlediği için kabre “cenen”; göğüste görünmediği için kalbe “cenân”; ana rahminde gizlendiği için çocuğa “cenin” denilmiştir. Kelimenin bu manada daha birçok kullanımı vardır¹³⁸. Cin taifesine de göze görünmedikleri için bu ad verilmiştir. Muhtemelen görülmesi zor olduğu veya pek nadir olarak insanlar tarafından görüldüğü için ev yılanlarına da “cinânü’l-beyt” denilmiştir. Hz. Peygamber zehirsiz ev yılanlarının öldürülmemesini isterken bu ifadeyi kullanmaktadır¹³⁹. Hadislerin yorumunda kelimenin hangi manaya kullanıldığına dikkat etmek gerekir. Çağdaş yazar Muhammed Gazalî, şeytan çarpmasının hakikati ve te-

131 Bu konuda Ali Osman Ateş’in, *Kur’an ve Hadislere Göre Cinler-Büyü* adlı eserindeki benzer yaklaşım bize göre olumludur. Bk.s.205-208

132 *Musannef*, XI, 32

133 Müslim, Eşribe, 134-136; Ebû Dâvûd, Et’ime, 49; Tirmizî, Et’ime, 11; İbn Mâce, Et’ime, 13, Ahmed, III, 100,177, 290, 301, 315, 331, 337, 366, 394

134 Buhârî, Menakıbü’l-Ensar, 32; Nesâî, Taharet, 37

135 er-Rahman 55/ 15

136 Bk. el-En’am, 6/130; el-Ahkâf, 46/29; ez Zariyât, 51/56

137 el-En’am, 6/76

138 Bk. *Lisan*, XIII, 929-100

139 Buhârî, Bed’ül-halk, 15; Tirmizî, Sayd, 15; *Muvatta*, İsti’zan, 31, 32

davisinden söz ederken şöyle diyor: “Gizli mikroplar cinler âleminde midir? Menar sahibi veba hakkındaki hadisi delil getirerek bu ihtimali gözden uzak tutmamıştır. Onun bu yaklaşımı doğru olabilir. Çünkü kötü cinler mikroplar âlemini görebiliyorlar ve mikroplar âleminin içerisinde hastalık taşıyan mikroplarla insanlara zarar verebilirler...”¹⁴⁰ Burada bize göre yanlış olan mikropların cinlerden bir taife olduğunun ima edilmesidir. Halbuki mikroplar gerçek cin değildirler. Ancak ev yılanında olduğu gibi gözle görünmedikleri ve gizli oldukları için onlara cin denilmiştir veya insanlar henüz kavramaktan aciz oldukları için mikrop, “cin” kelimesiyle anlatılmaya çalışılmıştır. Şeytan’ın sol eliyle yiyip içtiğine,¹⁴¹ istihaze kanının cinlerin işi olduğuna dâir rivâyetler bu düşüncemizi desteklemektedir. Hz. Peygamber, henüz mikrobun ne olduğunu bilmeyen toplumu, genellikle tuvalette temizlenen ve kirli işlerde kullanılan ve daha çok mikrop bulaşan sol elle yemek yememe konusunda uyarmaktadır¹⁴³. Ayrıca istihaze ile ilgili sözlerinde normal ve tabîî hayız günleri üzerinde gelmeye devam eden kanın mikrobik yani bir hastalığın sonucu olduğunu belirtmektedir.

Demîrî’nin *Hayâtü’l-hayevân*’da da zikrettiği cinlerin sınıfları ile ilgili rivâyetlerden biri, cinlerin üç sınıf olduğu; bunların bir sınıfın yılan, akrep ve haşere; bir sınıfın havadaki rüzgâr gibi olduğu; diğer sınıfın ise kendilerine insanlar gibi hesap ve ceza terettüp edenler yani gerçek cinler olduğuna dair hadiste¹⁴⁴, zikredilen ilk iki sınıfa cin denmesinin sebebi bunların gözle görülemediği veya yer altında kazdıkları tünellerde, taşların altında, çalıkların içinde kendilerini gizledikleri için olmalıdır. Yine göze görülemediği için bir sınıfa “rüzgâr gibi” denilmiştir. Aslında hadiste geçen (حج) kelimesinin koku manası da vardır. Bundan havada uçuşan ve hastalıkların bulaşmasında etkili olan mikrop, virüs gibi şeyler kastedilmiş olabilir. Bundan gerçek cin kastedilmediği muhakkaktır. Hâdisin devamında: “İns”i (gözle görülen, aşıkâr olan mahlukâtı) sınıflandırırken bunlardan biri olarak, “bedenleri Âdemoğlunun bedenleri gibi, ruhları şeytanların ruhu gibi”¹⁴⁵ tanımıyla Hz. Peygamber’in teşbih kullandığı görülmektedir.

Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, (topraktaki) deliklere küçük su dökmeyi hoşgörmezdi. Bunun sebebi Katade’ye sorul-

140 Muhammed Gazali, *Nebevî Sünnet*, 163

141 Bk. İmam Şibli, *Cinlerin Esrarı*, Trc. Muhammed Ferşad, İst. 1979, s.99-100

142 A.g.e., 275-277

143 Sağ elle yemeyi emreden başka hadisler de vardır. Bk. Buhârî, Et’ime, 2; Müslim, Eşribe, 107-109

144 Demîrî, *Hayâtü’l-Hayavan*, Mısır 1275/1859 I, s.239 vd. (veya Mısır 1978, I, 289 vd.)

145 Bk. Aynı yer.

duğunda şöyle cevap vermiştir: “Oraların cinlerin meskenleri olduğu söylenirdi.”¹⁴⁶ Anlaşıyor ki toprak altına yaşayan hayvanlara kendilerini gizledikleri için genel olarak cin denilmiş ve onların yuvalarında rahatsız edilmemesi istenmiş veya onların ani tepkisinden zararın önlenmesi gibi maslahatlar gözetilmiştir.

* * *

Hız. Peygamber’den rivâyet edilen hadislerden bir bölümü geleceğe dairdir. Bunların bazıları fiten ve melâhim hadisleridir. Bunlar arasında zayıf, hatta mevzû olanlar vardır. Bir kısmı ilk fitne döneminin ardından siyâsî amaçlar için uydurulmuştur. Bu hadislerden bir kısmı da istikbalde meydana gelecek bazı ilginç olaylardan söz eder. Hız. Peygamber’e izafe edilen ve ileride olacak hadiselere dair hadislerden bir kısmı Muhammed Veliyyullah Abdurrahman en-Nedvî tarafından toplanılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır¹⁴⁷.

Kendinden sonra olacaklar konusunda Hız. Peygamber’in söyledikleri genel olarak olayların bilinen seyrine ve tecrübelere dayanabileceği gibi tamamen gaybî de olabilir. Tabii gaybı ancak Allah bilir. Bir peygamberin gayba dair verdiği haberler ancak Allah’ın kendisine bildirmesiyledir. Nitekim Kur’an’da: “O (Allah c.c.), gaybı bilendir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak dilediği peygamberler bunun dışındadır...”¹⁴⁸ buyrulmaktadır. Bu âyetten anlıyoruz ki Allah c.c. dilediği gaybını peygamberlerinden dilediklerine bildirebilir¹⁴⁹. Nitekim, Kur’an’da da söz edilen Hız. İsa’nın Hız. Peygamber’in geleceğini bildirmesi olayı bunun bir sonucudur¹⁵⁰.

Hadisler arasında uydurulması için bir sebep bulunmayan; muhtevası hadis uyduranların pek aklına gelmeyecek geleceğe dair bazı rivâyetler de vardır. İlk bakışta saçma sapan görünen bu tür rivâyetleri bazı muhaddislerin hadis olarak muhafaza edip eserlerinde yer vermeleri de hayret uyandırabilir. Meselâ bunlardan biri şöyledir:

146 Ebû Dâvûd, Taharet, 16

147 Bk. *Nübüetü’r-Rasûl mâ tahakkaka minhâ vemâ yethakkaku*, Kahire 1991

148 Cin, 72/26-27

149 Hız. Peygamber’in gayba ıttılâ meselesi son zamanlarda çokca tartışılan konulardan biridir. Mehmet Hatipoğlu, doktora tezinde konuya kısa bir bölüm ayırmıştır. Burada zikrettiğimiz âyeti verdikten sonra, “Hız. Peygamber’e vahyedilen her şey ise Kur’an’dadır.” demekte ve el-Maide 5/67 ve en-Necm 53/3-4 ayetlerini buna delil göstermektedir (Mehmet Hatipoğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, s.32). Bize göre verilen âyetler buna delil teşkil etmez.

150 Saf, 61/6

“Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun vahşi hayvanlar; kamçısının ve ayakkabısının bağı insana konuşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.”¹⁵¹

Bu hadis Ebû Said el-Hudrî’den rivâyet edilmiştir. Tirmizî hadisi verdikten sonra, bu konuda Ebû Hureyre’den de bir rivayetin bulunduğunu belirtmekte ve zikrettiği hadisin *hasen garip* olduğunu söylemektedir. Bu değerlendirme, hadisin tek isnadlı, sahih derecesine ulaşamamış fakat zayıf da olmadığı anlamına gelmektedir¹⁵². Tirmizî, hadisin ancak el-Kasım b. el-Fadl tarikiyle bilindiğini, onun ise en güvenilir (ثقة مأمون) râvilerden olduğunu; onun Yahya b. Said el-Kattân (gibi müteşeddid bir cerh ve ta’dil âlimi) tarafından dahi tevsik edilmiş olduğunu belirtmektedir¹⁵³.

Hadis’in Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde bulunan biraz farklı bir rivâyetinde, “Kişinin uyluğu, kendisi bulunmadığı sırada ailesinin ne yaptığını (veya ne konuştuğunu) haber vermedikçe...”¹⁵⁴ ilâvesi vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu tür hadislerin yorumlanmasında günümüzde bilim ve teknolojinin verilerinden yararlanmakta bir sakınca görülmemelidir. Hz. Peygamber, kamçı veya ayakkabı bağının insana konuşacağını söylüyor. Bu mecaz bir ifade olmalıdır. O dönemde ayakkabı ve kamçı bağları sırim tabir ettiğimiz ince dilinmiş deriden yapılırdı. Zannımızca burada o günün insanın anlaması mümkün olmayan istikbale dair bir haberin, ileride meydana gelecek bir hadisenin bir teşbihle anlatımı sözkonusudur. Hz. Peygamber’in ayakkabı veya kamçı bağı ile telefon kablosu veya teyp bandı, ikinci rivayetten cep telefonu, kapalı devre televizyon sistemi gibi şeyleri kasetmiş olabileceği bize göre uzak bir ihtimal değildir. Mutlaka öyledir, demiyoruz. Sadece zayıf ve mevzu olmayan, geleceğe dair bu tür hadislerin yorumlanmasında bilimin verilerinden yararlanmakta bir beis görülmemesi gerektiğini vurgulamaya çalışıyoruz. Tabii istikbale dair bütün hadislerin bu tür yorumlara uygun olduğunu da söyleyemeyiz.

* * *

Hadislerin yorumunda bilim ve teknolojinin verilerinden yararlanma istikbale dair olmayan farklı hadisler için de mümkündür. Meselâ, üzerinde fazlaca tartışılan, “sinek hadisi” bunlardan biridir. Ebû Hureyre ve Ebû Said el-Hudrî’den rivâyet edil-

151 Tirmizî, Fiten, 19

152 Nûrettin Itr, *el-İmâmü’t-Tirmizî ve’l-müvâzenetü beyne Câmiihi ve beyne’s-Sahihayn*, s. 181

153 Bk.Fiten, 19

154 Ahmed, III, 84

diğine göre Hz. Peygamber, içecek veya yemeğe sinek düştüğü zaman tamamının batırılmasını, sonra çıkarılmasını, zira bir kanadında hastalık, diğerinde de şifa bulunduğunu veya zehrini önce bıraktığını, şifasını tehir ettiğini bildirmektedir¹⁵⁵. Bu hadis sahih olmakla birlikte tartışma konusu olmuştur. Tabii bu tartışmanın en önemli sebebi sineğin mikrop taşıyan bir hayvan olması ve mide bulandırmasıdır. Tartışmalar da daha çok mikrobun keşfinden sonraki döneme raslamaktadır. Günümüzde bolluk içinde yaşayan insanlar sinek düşen bir yiyecek veya içeceği çöpe atar. Ancak bu bir imkân meselesidir. Kıtlik sorunu olan ülkelerde insanlar için bir lokma ekmek bile çok değerlidir. Aynı şekilde çölde suyu çok zor bulan insanlar sinek düşünce bardaklarındaki suyu dökmezler. Hadisi bu şartlar düşünülerek de anlamaya çalışmak gerekir. Diğer taraftan sineğin toksin ve antitoksin maddeleri beraber taşıyıp taşımadığı; hastalık yapan mikropları ve onları öldürecek antibiyotik veya antibakteriyel maddeler üretip üretmediği konusu ilmî araştırmalarla izah edilmelidir. Muhammed Ebû Şehbe'ye göre bu konuda birtakım çalışmalar yapılmış ve hadiste verilen bilginin doğruluğu kanıtlanmıştır¹⁵⁶.

* * *

Bir başka örnek şehitlerin ruhlarıyla ilgilidir. Onların cennette yeşil kuşlar gibi veya onların içinde gezdiklerine dair hadise¹⁵⁷ de aynı yolla yani modern bilimin genişlettiği ufuktan bakarak bir yorum getirilebilir. Ali Osman Ateş, Hadis'in Dünü-bugünü ve Geleceği Sempozyumu'na sunduğu¹⁵⁸, "*Günümüzde hadislerin değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken bazı hususlar ve hadisin geleceği ile ilgili bazı düşünceler*" adlı tebliğinde bu hadisle ilgili olarak, insanın fizik olarak kuşlardan üstün olduğundan ve onun ölümünden sonra da Cenab-ı Hak'kın onu beden ve ruh

155 Buhârî, Bed'ül-halk, 16, 17; Tıp 58; Ebû Davud, Et'ime, 48; Nesâî, Fer', 11; İbn Mâce, Tıb, 31; Dârimî, Et'ime, 12; Ahmed, II, 229, 246, 263, 340, 344, 355, 388, 398, 443; III, 24, 67

156 Bk. Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, I, 294-302. Bu tür rivâyetlerde bilimsel sonucu beklemeden söz söylemek, nezâket göstermek gerekir. Bu hadis üzerine Ebu Reyve'nin tenkitlerine karşılık Mekke-i Mükerrerme Dar'ül-hadis müdürü ve Harem-i Şerif müderrisi Muhammed Abdürrezzak Hamza'nın *Zulümât-i Ebi Reyve* adlı kitabında yaptığı : "Birazı müstesna, insanların ekserisi, sineğin konduğu şeyi yemekte ve içmektedir. O kimseler sineğin konduğu pisdir diye sakınan kimselerden bünyeye daha kavidirler. Hakikat da buna açıkça şahitlik eder..." şeklinde bir tenkit sonderece anlamsızdır ve hadisin maksadına uygun değildir (Bk. Mehmet Hatipoğlu, a.g.e., 90)

157 Hadis için bk. Müslim, İmare, 121; Tirmizî, Tefsir, 3/19; İbn Mâce, Cihad, 16

158 14-15 Ekim 1993'de yapılan bu sempozyumda sunulan tebliğler aynı adla yayımlanmıştır. Bk. *Hadis'in Dünü-bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun 1993

açısından en güzel şekilde yaratacağından şüphe olmadığından söz eder¹⁵⁹. Halbuki değişik rivâyetleri olmakla birlikte hadiste ruhun bir kuş gibi uçuşması ve (günümüzde uçakla seyahat gibi) bir kuş içinde seyahatinden söz etmekte, kuş şeklinde tecessümden söz edilmemektedir.

9. *Hadisin tercüme ve yorumunda onun muhtevasını aşmaktan, ona metinde olmayan bilgiler ilâve etmekten kaçınmak gerekir.*

Özellikle tercümelerde verilen fazlalıkla gösterilen kaynağın uygunluğuna dikkat edilmelidir. Hadisin değişik versiyonlarında bulunan farklılıklara işaret etmek ve manayı tamamlamak amacıyla ilâveler yapılabilir. Bu şekilde yapılan ilâveler parantez içerisinde gösterilir. Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından yapılan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı-Tecrid-i Sarih Tercemesi*'nde bunun güzel örnekleri vardır. Ancak tekrar belirtelim ki bu gibi durumlarda farklı rivâyetlerden alınan eklerin kaynağı mutlaka gösterilmelidir.

Hadisin tercüme veya bir konuda kaynak gösterilirken metinde olmayan bilgiler ekleme konusunda birçok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan birkaç örnek görelim: Meselâ, İbrahim Canan'ın *Hiz. Peygamber'in sünnetinde terbiye* adlı kitabında şöyle deniliyor:

"Kezâ Tirmizî'nin "sahîh" olduğunu tasrih ettiği bir rivâyette, insanoğlunun bütün eğlenceleri bâtil ilân edilirken "atma, binme, yüzme, yürüme ve hanımıyla eğlenme" bundan hariç tutulmuştur ve bunların "Hak'tan" olduğu tasrih edilmiştir."¹⁶⁰

Bu rivâyetin kaynağı olarak 407' nolu dipnotta, "Bak.Tirmizî, *Fedâilü'l-Cihâd*, 11 (5, 355, 1637. H); İbn Mâce, *Cihad*, 19(2, 940, 2811, Hl.); Ebû'l-Leys Semerkandî, *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, Mısır, 1270. s.189; Sa'îd ibnu Mansûr 2, 184; Ebû Ya'kûb İshak ibnu Ebî İshâk, *Fedâilu'r-Remy fi Sebîlillâh*, Yzm. Köprülü, Nu. 384, 3/a." verilmiştir.

Hadisin verilmiş şeklinde bazı hatalar görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

"Kezâ Tirmizî'nin..." diye söze başladığına göre kaynaktaki gösterilen Tirmizî'nin *Fedâilü'l-Cihad* 11. kitabına bakmamız gerekir. Burada verilen hadisin son kısmında: "...Yayıyla (ok) atması, atını terbiye etmesi ve ailesiyle oynaşması hariç Müslüman

159 Bk.Ali Osman Ateş, "Günümüzde hadislerin değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken bazı hususlar ve hadisin geleceği ile ilgili bazı düşünceler" *Hadis'in Dünyü-bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, s.124

160 İbrahim Canan, *Hiz.Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s.254

adamın kendisiyle eğlendiği her şey batıldır. Bunlar ise şüphesiz Hak'tandır." denilmektedir¹⁶¹. Bu rivayette yüzme ve yürüme görülmemektedir. Dolayısıyla Tirmizî'nin bu kitabında yazarın verdiği şekilde bir hadis yoktur. Bu ilâveler kaynak gösterilen, İbn Mâce'nin, *Cihad* kitabı 19. babı ve Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tenbihü'l-gafilîn* adlı eserinin verilen sayfasında da yoktur. Aslında olsa da bir şey değişmez. Hadisin veriliş tarzına göre Tirmizî'nin rivâyetinde atma, binme, yüzme, yürüme ve hanımıyla eğlenme olarak beş şikkın bulunması gerekir. Burada hadisin metninde bulunmayan mânâ hadise eklenmiştir. Bir başka rivayette veya diğer iki kaynaktan bu şıklar bulunabilir. *Ancak o rivâyete Tirmizî'nin sahih deyip demiyeceğini bilemeyiz.* Aslında bu rivâyet için de Tirmizî sadece "sahih" demiyor, "Hasen Sahih" diyor. Şüphesiz bu hadisin bir kaç rivâyeti olup sahih derecesine ulaştığını gösteriyorsa da Tirmizî'nin sadece "sahih" dediği hadislerden bunu ayırmak için onun değerlendirmesini aynen korumak gerekir kanaatindeyiz.

Hadis'in verilişinde ekler olduğu gibi özet verilirken mânâyı tam olarak yansıtmayı engelleyecek şekilde çıkarmalar da vardır. Tirmizî içinde verilen ifadeler söyleyenin sözlerini tam olarak yansıtmalıdır. O zaman "atma, binme...hanımıyla eğlenme" yerine, "yayıyla (ok) atması, atını terbiye etmesi, ailesiyle oynaması" şeklinde verilmesi daha uygun olurdu.

Bu konuda maalesef birçok örnek vardır. Bir örnek de Ali Osman Ateş'in yeni yayımlanan *İslâma Göre Câhiliye ve Ehli Kitâb Örf ve Âdetleri* adlı çalışmasında görelim. Şöyle deniliyor:

"...Hz. Peygamber, Câhiliye devri âdetlerinden niyâha (ölünün arkasından meziyetlerini sayarak feryâd ve figanla ağlama)yı yasaklamış*, kadınlardan niyahadan kaçınmaları için biat almıştır**.

Sonuç olarak, Cahiliye âdetlerinden olan Nudbe (Ölünün iyiliklerini sayarak ağlama), Niyâha (Feryâd ve figânla ağlama), Latmu'l-hadd (Yanaklarını, yüzünü, başını, dizlerini dövme), Şakku'l-ceyb (Yaka ve elbiselerini yırtmak), Hamşu'l-vech (Yüzünü tirmalamak), Neşru's-şiir (Manzumelerle ölünün iyiliklerini yaymak), Duâu'l-veyl ve's-sabâr (azab ve helâk ile dua) haram kılınmıştır***."

Aynen verdiğimiz metinde bizim yıldızla gösterdiğimiz bölümlerde sırayla 2.,3.,4.dipnot işaretleri vardır. Bu dipnotlar da şöyledir:

161 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 11

*2.Buhârî, *Sahih*, IV, 238; Müslim, *Sahih*, II, 644; Tirmizî, *Sünen*, III, 325; İbn Mâce, *Sünen*, I, 503-504; A.b.Hanbel, *Müsned*, II, 455; IV, 101.

**3.Müslim, *Sahih*, II, 646; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 496.

***4. Buhârî, *Sahih*, II, 82-83; Müslim, *Sahih*, I,99; Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 496; Tirmizî, *Sünen*, 324; Nesâî, *Sünen*, IV, 20; İbn Mâce, *Sünen*, I, 504-505; Aynî, a.g.e., VIII, 93.¹⁶²

Burada:

“...Hz. Peygamber, Câhiliye devri âdetlerinden niyâha(ölünün arkasından meziyetlerini sayarak feryâd ve figanla ağlama)yı yasaklamış...” ifadesine verilen kaynaklardan biri Buhârî, *Sahih*, IV, 238'dir. Aslında Buhârî kaynak gösterilirken kitap ve bab olarak verilmesi daha uygundur. Bu kaynağın farklı baskılar ve tercümelerde de kolayca bulunmasını sağlar. Ancak kitabın baskı yeri ve yılı belirtilerek bu şekilde de kaynak verilebilir. Verilen sayfaya baktığımız zaman burada konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den bir yasaklama göremiyoruz. Burada “niyâha” İbn Abbas r.a.'ın Cahiliye hasletleri arasında saydığı üç şeyden biri olarak görülmektedir¹⁶³. Metin şöyledir:

عن عبيد الله سمع ابن عباس رضى الله عنهما قال :

... خلال من خلال الجاهلية الطعن فى الانصاب و النياحة ...

Buhârî burada “niyâha”nın Cahiliye geleneği olduğuna delil gösterilebilir, fakat Hz. Peygamber'in onu nehyettiğine delil gösterilemez¹⁶³. Çünkü ifade İbn Abbas'ındır ve hükmen merfu özelliği de taşımaz.

Sonraki paragrafta verilen bilgilerin tamamının kaynakları toplu bir şekilde verilmiştir. Bu sözü edilen şıkların hepsinin kaynak verilen yerlerin her birinde bulunduğu anlamına gelir. Halbuki bazı kaynaklarda bu şıkların sadece bir iki tanesi sayılmıştır. Mesela, sayılanlar arasında “Duâ'u'l veyl ve's-sabûr” [doğrusu “sübûr”(ثبور)] bulunmaktadır. “Sübûr”, verilen kaynaklardan sadece İbn Mâce'de vardır¹⁶⁵. Yine “neşru'ş-şi'r” (ki hadiste [(أن لا نشر شعرًا)])

162 Bk.Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, s. 88

163 Bk Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 27 veya yukarıda verilen sayfa.

164 Halbuki daha sonra verilen kaynaklar bunun için yeterlidir. Parantez içinde “niyâha”nın tanımı: “Ölünün arkasından meziyetlerini sayarak feryad ve figanla ağlama” şeklinde verildikten birkaç satır sonra yine parantez içinde “feryad ve figanla ağlama” şeklinde verilmiştir. Aynı şekilde “nudbe” de ölünün iyiliklerini sayarak ağlama şeklinde tarif edilmiş. Bunlar birleştirilerek verilmeliydi.

165 İbn Mâce, Cenâiz, 53; Menasik, 56 ; Ayrıca bk. burada verilmeyen Ahmed , IV, 15

Concordance'da da belirtildiği gibi doğrusu (نشد) olmalı] sadece Ebû Davud'da vardır. Burada vurgulamak istediğimiz nokta bunlar birleştirilerek verilmeli ancak farklılıklar kaynaklarıyla gösterilmeliydi. Ayrıca, "Duâül veyl ve's-sübûr" a verilen mana yanlış anlaşılabilir. Bunun mânası, "Yâ veylâh, yâ sübûr" şeklinde bağırıp çağırma"dır. Yani, "Ey helâk, ey hüsrân (gel, benim de canımı al, beni de götür de acımı dindir)" gibi Cahiliye devrinin anlamsız sözleriyle dua etmektir.

10. *Hadis kitaplarında birçok ıstılah bulunur. Bu bakımdan hadisleri kullanırken, tercüme ve yorum yaparken bu ıstılahları bilmek gerekir.*

Dili bilip ıstılahları bilmeme büyük yanlışlara düşürebilir. Her ilim ve sanat dalının kendine has ıstılahları vardır. Hadis Usulüne dair eserlerde ıstılahlar hakkında az çok bilgi bulmak mümkünse de ıstılahlarla ilgili Türkçe yayımlanmış değerli eserler vardır. Talât Koçyiğit'in, *Hadis İstılahları*; Mücteba Uğur'un, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*; Yaşar Kandemir'in Türkçe'ye çevirdiği ve defalarca yayımlanan Subhi es-Sâlih'in *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (علوم الحديث و مصطلحه) ve Ahmet Yücel'in, M. Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları arasında çıkan *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (Hicrî İlk Üç Asır) adlı çalışması bunlardan bazılarıdır. Bu son eserin giriş kısmı terim ihtiyacı, kaynaklar ve metoda daırdır. Burada verilen bilgileri birkaç cümle ile özetlemekte fayda vardır:

Her ilim kendi terminolojisini tarihi seyri içinde oluşturup geliştirir. Bazen kullanılan bir terimin sözlük anlamıyla hiç irtibatı kalmaz. İstılahlar iyi bilinmeden İslâmî bilimler kavranamaz. İstılahlar fen bilimlerindeki formüller gibidir. Yanlış formül yanlış sonuç verir, yani sonuç vermez. Sosyal bilimlerde yapılan hatalar topluma zarar açısından fen bilimlerinde yapılan hatalardan çok daha fazla olur.

Batılı birçok şarkiyatçı, ıstılah konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için hadis konusunda hem kendi toplumlarını hem de çoğu kere saf bir güven duygusuyla kendilerine itibar edenleri yanıltmışlardır. Meselâ başta Goldziher, Mingana, Margoliouth olmak üzere müsteşriklerden bir kısmı, haddesenâ, ahberanâ, semi'tu gibi eda sığılarını kelime anlamları ile yorumlayıp, terim olarak anlayamamaları nedeniyle hadislerin ilk iki asırda tamamen şifâhî olarak nakledildiği gibi yanlış bir sonuç çıkarmışlardır.¹⁶⁶

166 Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (Hicrî İlk Üç Asır), s.19-20.

Son zamanlarda bu konuda yapılan yanlışlıklar maalesef muhaddislere ve Hadis İlmini tahkir, onlara olan itimadı sarsmaya yönelik veya buna hizmet eder bir hâl almıştır. Bu konuda birçok örnek bulmak mümkündür.

Örneklerden biri Yaşar Nuri Öztürk'ün *Kur'an'daki İslam* adlı kitabıdır. Sayın Öztürk, sanki Kur'an'ın önemini vurgulamak için hadislerin aleyhine genel bir tavır sergilemek gerektiği kanaatinde. Onun yukarıda adını zikrettiğimiz müsteşriklerin çok fazla etkisinde kaldığı aşıkardır. Çünkü verdiği kaynaklar daha çok onların etkisinde kalan kimselerdir. Sayın Öztürk bazen bir müsteşrik edasıyla hadisleri tenkid ederken kendi içinde çelişkilere de düşmektedir. Adı geçen kitabında, "Ne Kur'an'ın toplanması sırasında, ne de ikinci yüzyılın ortalarına kadar, yazılı bir tek hadis göremiyoruz." dedikten birkaç sayfa sonra Ömer b. Abdulaziz (v.101 h.)'in Ebû Bekir b. Hazm'a mektup göndererek Hz. Peygamber'in hadislerini yazmasını emrettiği rivâyetini veriyor¹⁶⁷. Sayın Öztürk'ün rivayetleri genel olarak kabul etmemede yine rivayetlere dayanması da ilim mantığı açısından düşündürücüdür. Onun bazı ıstılahları bilmediği veya bu konuda yapılan yanlışlar karşısında bilim adamına yakışan bir objektiflik sergileyemediğini görüyoruz.

Sayın Öztürk, Buhârî ve Müslim'i tenkit ederken şöyle diyor:

"*Sahîheyn*"de 200'ü aşkın garip ve ilginç hadis mevcut olup bunlar hakkında el-Makdisî tarafından "*Garâibu's-Sahîheyn*" adlı bir eser telif edilmiştir. el-Makdisî bu eserinde sözkonusu iki büyük hadis kitabında yer alan 200 küsur garip ve tuhaf hadisi ele almıştır(Bk.Makdisî, Şurut, 31; Ebu Reyve , 338)"¹⁶⁸

Bu ifadeler hadis ıstılahları konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan birinin ne yanlışlara düşebileceğini açıkça göstermektedir. Sayın Öztürk, *garip* kelimesini Türkçe'de kullandığımız *gariple* karıştırıyor. Aslında bu garipliğin kaynağı Ebû Reyve'nin *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması* adlı kitabının tercümesidir. Kitabın aslında:

و فى الصحيحين ما ينوف على مائتى حديث من الغرائب وقد ألف الحافظ الضياء المقدسى فى ذلك
ؤلفا سماه (غرائب الصحيحين)م ذكر فيه ما يزيد على مائتى حديث
من الغرائب و الافراد المخرجة فى الصحيحين

şeklinde¹⁷⁰ olan metin Muharrem Tan tarafından Türkçeye şu şekilde

167 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslâm*, s.127, 131

168 Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 139

kilde çevrilmiştir:

“Sahiheyn’de 200’ü aşkın garip ve ilginç hadis mevcut olup el-Makdisî tarafından “*Garâibu’s-Sahihayn*” adlı bir eser telif edilmiştir. el-Makdisî bu eserinde sözkonusu iki büyük hadis kitabında yer alan 200 küsur garip ve tuhaf hadisi ele almıştır.”¹⁷¹

“Garib” ve “Ferd hadis” konusunda bilgisi olmadığı için mütercim bunların karşılığında ilginç ve tuhaf kelimelerini kullanabiliyor. Bilindiği gibi “Garip hadis” demek, senedinin her hangi bir yerinde , bir şahsın rivâyetinde teferrüd ettiği yani râvinin bire indiği hadis demektir. Aslında “ferd hadis”le beraber mütalâ edilir. Bu tür hadisleri toplayan kitaplarda sık sık (... هذا حديث غريب تفرد به) ibareleri görülür. Aralarında lügat ve ıstılah olarak bir müstereklik vardır. Garip ve ferd hadisin sahihi, hasen ve zayıfı vardır¹⁷². Meselâ, İbn Şâhin’in *el-Efrâd*’ında 95 kadar garip hadis mevcuttur. Bunların sonunda müellifin “garîb-hasen”, “garîb-sahîhu’l-isnâd” gibi değerlendirmeleri vardır¹⁷³. Müslim’in de bu konuda, Ziyâüddin Makdisî (569-643 h.)’nin *Garâibü’s-sahihayn*’inde, Buhârî ve Müslim’de bulunan 200 garip hadisten söz ederken de maksadı budur¹⁷⁴. Ancak bu müellifler sahih gördükleri ferd hadisleri kitaplarına almışlardır. Bunda garip karşılanacak bir durum, bir tuhaflık yoktur. Zaten Buhârî kitabına bu tür bir hadisle başlıyor. Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahih*’inin fatihası hükmünde olan ünlü “niyet hadisi” “Ferd-i garib”¹⁷⁵ bir hadistir:

“Ömer b. Hattâb r.a.’dan: O şöyle demiştir:

Rasulullah s.a.’dan şöyle buyuruyorken işittim: ‘Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir...’”

Ebû Reyve’nin kitabının tercümesinde İslâmî ıstılahların tam bilinmemesinden kaynaklanan daha başka yanlışlar da vardır. Meselâ, Hz. Ali’nin sahifesi ile ilgili hadisin muhtelif rivâyetlerinin tercümesi son derece bozuktur. Mütercim,

169 Mahmud Ebu Reyve, *Edvâ’ ala’s-Sünneti’l-Muhammediyye* adlı kitabını sünneti müdafaa sadedinde yazmıştır. Ancak kitabında birçok hata ve yanlış değerlendirme vardır.

170 Mahmud Ebu Reyve, a.g.e., s.313

171 Mahmud Ebu Reyve, a.g.e., Türkçe tercümesi (*Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*) s.338. Mütercimin hadis ilimleri ve ıstılahları konusunu bilmediği anlaşılıyor. Ayrıca İbn Hazm’ları dahi bir birinden ayıramıyacak kadar dikkatsiz olduğu görülüyor. Bk. a.g.e., s.435 (İndeks, İbn Hazm)

172 Ferd ve Garip hadisler hakkında daha geniş bilgi için bk. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s.179-182

173 Bk.İbn Şahin, *el-Efrâd*, (Mecmu’ fihî Musannefât li’bn Şahin, s.185-304 arası.), s.185 vd.

174 Bk.Ahmed Naim, *Mukaddime*, 207

175 Bk Ahmed Naim, a.g.e., s.206

176 Bk. s.110

(من احدث فيها حدثا)

ifadesini, “orada olay çıkararan” şeklinde tercüme etmiş, hâlbuki burada kastedilen bid’attir.

(من والى قوما بغير اذن مواليه) ifadesini, “anlaşmalısının izni olmadan başka bir topluluğa yaklaşan” şeklinde tercüme etmiştir¹⁷⁶. Hâlbuki bu ifade velâ hakkını azad edenden başkasına nispet eden köle veya asalet saikiyle nesebini başkasına nispet eden hürlere dairdir¹⁷⁷.

* * *

Istılâhların yanlış tercümesine bir başka örnek de Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığit)’nun *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*’nde görülmektedir. Bu dilde yazdığı şiirlerden ödül alacak kadar çok iyi Arapça bilgisine sahip olan mütercimim henüz fazla tecrübesi olmadığı dönemine ait bu tercümesinden bir iki örnek verelim:

“...Ebû Hüreyre’den bu geçen hadisin eşini bize tahdis (rivâyet) etti ve (fakat) onu Rasûl-i Ekrem’e kaldırmadı. Bu rivâyet, bizce Abdussamed’in Şu’be’den rivayetinden daha sağlamdır.”¹⁷⁸

Böyle bir tercüme halka arzedildiğine göre daha anlaşılır olmalıdır. “...Rasul-i Ekrem’e kaldırmadı” ifadesi bozuk bir ifadedir. Metinde kastedilen bir önceki hadisin Ebû Hüreyre’nin sözü (mevkuf hadis) olarak rivâyet edildiği; Hz. Peygamber’in sözü (merfu’ hadis) olarak rivâyet edilmediğidir. Tirmizî, mevkuf rivâyetin merfu’ olandan daha sahih olduğunu belirtmektedir. Bu ıstılâhların halka ağır geleceği düşünülürse o zaman hiç değilse:

“...Ebû Hüreyre’den yukarıdaki hadisin bir benzerini rivâyet etti. Fakat onu Rasul-i Ekrem’e nisbet (veya izafe) etmedi (Yani Ebû Hüreyre’nin sözü olarak nakletti)...” şeklinde Türkçe’ye çevrilmeliydi.

Aynı kitabın başka yerlerinde de benzer örnekleri maalesef vardır. Meselâ bir yerde:

“Hişam ed-Destevâî, bu hadisi Katade’den merfu’ olarak rivâyet etti. Said bin Ebu Arûbe ise, mevkuf olarak rivâyet ediyor ve hadisi ref etmiyor (Peygamber (S.A.V.) e kaldırmıyor).”¹⁷⁹ şeklinde aynı yanlış görülmektedir.

Yazar, kitabımı gözden geçirip yeniden basımında geçmişteki bu hatalar düzeltilmiş olarak halka arzını sağlamalıdır.

Benzer ıstılâh yanlışlıkları Haydar Hatipoğlu’nun sözü edilen

177 Aynı, XX, 219

178 Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığit), *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, V, 49

179 Osman Zeki Mollamehmetoğlu (Soyyığit), a.g.e., I, s.410

“Sünen-i İbnü Mâce Tercümesi”nde de çokca bulunmaktadır.

11. *Hadislerin tercümesinde herkes tarafından anlaşılabilircek kelimeler kullanılmalıdır. Ancak Derleme Sözlüğü’nde bulunabilecek mahallî kullanımlardan kaçınılmalıdır. Yöre dili kullanılacaksa bu yaygın olarak kullanılan kelimeye açıklama şeklinde olmalıdır.*

Mehmed Sofuoğlu yukarıda sözü edilen eserinde, Hz. Hasan’ın kunduz derisinden eyer kullandığına dair rivâyetin tercümesinde, kunduz yerine su köpeği kelimesini kullanmıştır¹⁸⁰. Bu mahallî bir kelimedir. Anadolu’nun bazı yörelerinde “su iti”, “su köpeği” kunduz karşılığında kullanılmaktadır. Ancak tercümede daha yaygın olan kunduz kelimesini kullanmalı, mahallî kullanımlar parantez içinde verilmelidir.

12. *Özellikle halka yönelik tercümelerde rivâyetler içinden maksadı en detaylı anlatan seçilmeli veya farklı rivâyetlerle anlam bütünlüğü sağlanmalıdır.*

Hz. Peygamber’in huzurunda cerayan etmiş bir olay orada bulunanlar tarafından farklı bir şekilde anlaşılıp farklı bir dille anlatılabilir. Meclise sonradan iştirak eden biri olayın bir bölümüne şahit olmuş ve o kadarını rivâyet etmiş olabilir. Bu bakımdan hadisin değişik versiyonları içinden en kapsamlısı tercih edilmeli, rivâyet farklılıklarındaki detaylar gözden geçirilmelidir. Kaynak verirken de buna dikkat edilmelidir. Tercüme edilen kitabın aslında böyle bir yanlışta da düşülmüş olunabilir. Bu takdirde mütercim bu hataları düzeltmesi gerekir. Bu şekilde yapılan bir çalışmaya Sayın Ahmet Özel’in *et-Terâtibü’l-idariyye*¹⁸¹ tercümesi güzel bir örnektir. Olduğu gibi tercüme yazarın hatasını tekrarlamak olur. Bu konuya İbrahim Canan’ın *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* tercümesinden bir örnek verebiliriz. Eserde İbn Ömer’den rivâyet edilen bir hâdis şöyledir:

“İbnu Ömer (radıyallahu anh) anlatıyor: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur: “Mü’min, yaprağını hiç dökmeyen yeşil bir ağaca benzer.” Halk falanca ağaç, fişmekânca ağaç diye tahminde bulundular, (fakat isabet ettiremediler). Ben, “Bu hurma ağacıdır” demek istedim, ancak (yaşım küçük olduğu için) utandım. Sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): “Bu hurma ağacıdır” diyerek açıkladı.” Buhârî, *İlm*, 4, *Edeb* 79; Müslim, *Sıfatü’l-Münafikîn* 64, (2811)¹⁸²

180 a.g.e., XII, 5574

181 Eser Muhammed Abdülhay el-Kettânî’nindir. Ahmet Özel tarafından yapılan ilk tercüme orijinal adıyla üç cilt olarak İst. 1993’te yayımlandı.

182 İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, I, 168

Metne göre hadisin tercümesinde herhangi bir yanlışlık yoktur. Ancak, “falanca ağaç, fişmekânca ağaç” yerine, “şu ağaç, bu ağaç” daha uygun olur kanaatindeyiz. Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta şudur: Rivâyete göre Hz. Peygamber: “Mü'min, yaprağını hiç dökmeyen yeşil bir ağaca benzer.” diyor ve halk tahminlerde bulunmaya başlıyor. Olayın aslını bilinmezse halk niye tahminde bulunuyor ki diye sorulabilir. Çünkü bir soru yok. Bu bir ihbar cümlesidir. Burada hadisin rivâyet farklılıkları verilerek esas denilmek istenen ortaya konabilir, daha iyi anlaşılması sağlanabilirdi. *Aslında altta kaynak gösterilen yerlerdeki metinlerde bu vardır. Yani verilen kaynaklardaki metinler eserde verileden farklıdır.* Müslim'in verilen kaynaktaki metnine baktığımızda bu farklılık görülecektir. Kaynak gösterilen Müslim metninin Ahmed Davudoğlu tarafından yapılan tercümesi şöyledir:

Abdullah b. Dinar haber verdi ki: Abdullah b. Ömer'i şöyle derken işitmiş: Rasûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem):

“Gerçekten ağaçlardan bir ağaç vardır ki, yaprağı düşmez. Bu ağaç müslümanın misalidir. İmdi bana söyleyin, bu ağaç nedir?” buyurdular. Bunun üzerine cemaatin zihinleri kırlardaki ağaçlara takıldı.

Abdullah demiş ki: İçimden bunun hurma olduğu geçti. Fakat (söylemeye) utandım. Sonra cemaat:

-Bize bunun ne olduğunu söyle Ya Rasûlallah! dediler. Bunun üzerine:

“O hurma ağacıdır.” buyurdu. Abdullah demiş ki :Ben bunu Ömer'e andım da: “O hurma ağacıdır deseydin, benim için filan ve filân şeyden daha makbul olurdu.” dedi.¹⁸³

Bu tercüme Türkçe'nin kullanımı yönünden tenkit edilebilirse de mânâyı tam olarak yansıttığını söyleyebiliriz.

İbrahim Canan bu hadise yine kaynak olarak Buhârî, İlim, 4, vermiş. Burada bulunan hadis de Hz. Ömer'in son kısımdaki sözü hariç Müslim'in rivâyetinin aynıdır. Burada da verilen kaynak tutmuyor. Aslında Buhârî, bu olayı Kitabu'l -ilm'in üç ayrı babında farklı maksatlarla rivâyet etmiştir. Bunlardan biri (حدثنا) lafzının bir ıstılâh oluşuyla ilgilidir¹⁸⁴. Buhârî hadisi bunun hemen sonrasında, “Hocanın talebelerini bilgi bakımından denemek veya onlara bir şeyi gereği gibi öğretmek için ortaya bir mesele atması” başlığı altında vermiştir. Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretim metodunu göstermesi açısından değerlendirmiştir ki buna çok uygun

183 Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, XI,212-213

184 Buhârî, İlim 4

bir başlık ve çok uygun bir örnektir¹⁸⁵. Ve Buhârî, aynı kitabın 14. babında “İlimde fehm” başlığı altında üçüncü defa bu hadisi zikreder. Bu rivâyet Mücahid’den gelmektedir ve diğerlerinden bazı farklılıklar vardır. Burada esbâb-ı vürud’a dair bilgiler bulunmakla beraber, “Söyleyin bakalım o hangisidir?” kısmı yoktur. Tercümesi verilen rivâyet kaynak gösterilenlerden Edeb kitabının 79. hadisidir. Verilen metne en uygunu olmasına rağmen yine bazı farklılıklar vardır.

Bunun üzerinde bu kadar durulmaya değmeyeceği düşünülebilir. Ancak biz bu konuda hassas olunması gerektiği kanaatindeyiz. Küçük görülen bazı hatalar büyük sonuçlar doğurabilir. Burada vurgulamak istediğimiz nokta günümüzde halka bir hadis arz edilirken mutlaka farklılıklar birleştirilerek en kolay anlaşılabilir hâle getirilmeli veya farklı rivayetlerden en kapsamlısı tercih edilmelidir. Farklı rivayetler verilecekse kaynağı doğru belirtilmelidir. Muhaddisler aynı mealdeki bir hadisin değişik rivayetlerini sened ve metnindeki farklılık sebebiyle ayrı birer hadis olarak kabul etmişlerdir. Kaynak gösterirken bizim de bu hassasiyeti göstermemiz gerekir. *Bu gibi hataların çoğu, bir tahriç çalışması sırasında Concordance’dan bir iki kelimeye bakarak hadisin kalan kısmının da aynı olacağını düşünerek referans vermekten kaynaklanmaktadır.*

Bir örnek olması açısından, İbn Ömer hadisinin Tecrid’e alınan Buhârî metnini Ahmed Naim Efendi’nin tercümesini görmekte yarar vardır:

Abdullah b. Ömer *radiya’llahâhu anh*’den:

Şöyle demiştir: Resûlullah *salla’llahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: “Ağaçların içinde bir *nev’i* vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç *müslim* (-i *kâmil*)’in benzeridir. Nedir o? Söyleyin.” oradakiler kırlardaki ağaçları saymağa daldılar. -Abdullâh (İbn-i Ömer) der ki bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldiyse de (söylemeğe) utandım. Ondan sonra: “*Yâ Resûla’llâh, bize söyle nedir?*” diye sordular. (*Resûlullah salla’llahu aleyhi ve sellem*): “*Hurma ağacıdır.*” cevâbını verdi¹⁸⁶.

Bu her yönüyle güzel bir tercümedir. Kelimelerin seçiminde büyük bir özen gösterilmiştir.

13. *Hadis’in yorumunda birinci derecede önemli olan Hz. Peygamber’in maksadıdır. Kişinin kendi önyargısı ve anlayışı onun önününe geçmemelidir.*

185 Buhârî, İlim 5

186 Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, I, 69

Hız. Aişe'den rivâyet olunduğuna göre, Hız. Peygamber'in yaptığı veya ruhsat verdiği bazı şeyleri insanlar yapmaktan çekindiler. Bu Hız. Peygamber'e ulaştınca şöyle buyurdular:

*"İnsanlara ne oluyor da benim yapmakta olduğum bir şeyi yapmaktan çekiniyorlar! Allah'a yemin olsun ki ben onların Allah'ı en çok bileni ve O'ndan en çok korkanıyım."*¹⁸⁷

Zaman zaman çağrıldığımız düğünlerde Asr-ı Saadette yapılan evlilik merasimlerini anlattığımızda bir kısım insanların yüzlerinin değiştiğini ve canlarının sıkıldığını görüyoruz. Bu insanlar sanki tamamiyle sahih hadislerden verdiğimiz bilgileri halkın duymasından rahatsız oluyorlar. Bu genellikle yanlış bir sünnet telâkkisinden kaynaklanmaktadır. Hız. Peygamber'in verdiği ruhsatı kabul etmeyen ve böylece sünnete uyduğunu düşünen kimseler vardır. Bu anlayış Müslüman toplumların sosyal hayatında birtakım bozulmalar meydana getirmiştir. Hüzün zamanı ağlamayı; neşe zamanı gülmeyi; çalışma zamanı işi; ibadet zamanı kulluğu bilmeyen sağlıklı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Hız. Peygamber, düğün ve bayramlarda nezih bir şekilde eğlenmeye izin vermişken ve bunun ictimâî hayat için birçok önemi varken seddü'z-zerâî amacıyla bu ruhsatlar ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Halbuki Hız. Peygamber'den, *Allah Taâlâ'nın azîmetlerle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarla da amel edilmesini sevdiği*¹⁸⁸ veya *günah işlemeyi çirkin gördüğü kadar ruhsatla amelden de hoşnut olduğu*¹⁸⁹ merfu' olarak rivâyet edilmiştir.

Düğünlerin va'z meclislerine dönüşmesiyle çocuklarımız yabancı milletlerin düğünlerine özenir olmuştur ki İslâm toplumu için gerçekten tehlike olan şeylerden biri de budur. Bunun kökünde birtakım yanlış yorumlar vardır. Bazen hadiste geçen ve bir başkasına ait olan değerlendirme Hız. Peygamber'in verdiği ruhsata tercih edilmiştir. Bir örnek üzerinde bunu görmeye çalışalım:

Müslim'in rivâyetine göre Hız. Aişe şöyle söylemiştir:

"(Bir defa) babam Ebû Bekir yanıma girdi. Yanımda Ensar'dan iki kız çocuğu vardı. Buas harbinde Ensar'ın birbirlerine söyledikleri şiirleri terennüm ediyorlardı. Onların mesleği şarkıcılık değildi. Ebu Bekir:

"-Rasûlullah(s.a.s.)'ın evinde şeytan nameleri mi? Hem de bayram gününde." dedi.

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.):

187 Buhârî, İ'tisam, 5

188 İbn Hibbân, I, 284; İbn Şahin, *en-Nasih ve'l-Mensüh min el-Hadis*, s.56

189 Bk. Ahmed, II, 108; İbn Huzeyme, *Sahih*, 950. hadis.

“-Yâ Ebâ Bekir! Her milletin bir bayramı vardır. Bu gün de bizim bayramımızdır.” buyurdular¹⁹⁰.

Bu olayla ilgili Buhârî'nin rivayeti de yaklaşık aynıdır. Hz. Ebû Bekir, “Rasulullahın yanında “şeytan mizmarı (nâmeleri)” mı?! diyerek kızını azarlamış, Hz. Peygamber de Ebû Bekr'e onları bırakmasını emretmiştir¹⁹¹. Bir kısım Müslümanlar burada Hz. Peygamber'in müsadeseine değil de Hz. Ebû Bekr'in ilk tavrına itibar etmektedirler. Bu konuya *et-Teratibü'l-İdariye*'de yer veren Kettânî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah Âmir-i Bağdâdî (*İbnü'l-Habbâz* (v. 530/1136)'nin bir yorumunu verir: Bu yorum özetle şöyledir:

Kim Hz. Ebû Bekr'in “şeytan mizmarı” değerlendirmesine dayanarak hüküm verirse çeşitli yönlerden meseleyi yanlış anlamış ve hata etmiş olur: Hz. Peygamber (s.a.s.) onun sözünü reddettiği ve Hz. Ebû Bekr'in de Rasulullah'in söylediğine dönmüş olmasına rağmen onun ilk söylediğine itibar edip Hz. Peygamber'in söylediğini ihmal büyük bir hatadır.

....

*Hz. Peygamber onun bu davranışı hoş karşılamamasını iki husustan dolayı reddetti: 1. Ümmetine genişlik, yumuşaklık ve bazı durumlarda ferahlık olarak şeriatinde meşru kılınmış bir şeyin haram olduğunun sanılmaması. 2. Kalplerin bazı mübah davranışlarla yatışması ve ibadet vazifelerine daha canlılık duymaları için ailesi ve ümmetine karşı güzel ahlâk ve gönül genişliği izhar etmesi...*¹⁹²

* * *

Asıl maksadın ihmal edildiği bazı örnekler de ibadetlerin teferuatı ile ilgilidir. Meselâ, sarıkla namazın faziletine dair hadisler bunlardandır¹⁹³. Bize göre bununla ilgili rivâyetler o gün hür erkeğin dışarı çıkarken giydiği ciddî kıyafeti ifade etmektedir. Kastedilen günümüzde bir kısım insanların zannettiği gibi namazda bir bezin yakışsın yakışmasın kafaya sarılması değildir. Bunu, örf'e göre temiz, tesettür kuralına uygun, insanların toplum içine çıkarken giydikleri elbiseyle kılınan namaz ile; kirli, pejmürde veya gece kıyafeti gibi toplum içine çıkılması uygun olmayan kıyafetle kılınan namaz arasındaki fark olarak anlamak gerekir kanaatindeyiz.

Başka bir örnek kıyamda ayakların arasının açılmasıdır. Zaman zaman ayaklarının arasını yarım metre kadar açan kimseler

190 Müslim, 'İdeyn, 16

191 Buhârî, 'İdeyn, 3

192 Bk.Kettani, *et-Teratibü'l-idâriyye*, II, 343

193 Bunların bir bölümü zayıftır. Örnek için bk. Deylemî, II, 265 (No.3233)

görmekteyiz. Bazıları cemaatle namaz kılarken ayaklarını açarak iki yanında bulunanların ayaklarına değdirmeye çalışır. Halbuki aralarında bir kişi alabilecek bir boşluk vardır. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in safların sık tutulmasına dair hadislerinin¹⁹⁴ yanlış yorumudur. Bazı Müslümanlar saflarını sık tutacakları yerde ayaklarını açarak safların bütünlüğünü sağlamaya çalışıyorlar.

Tasvirle ilgili hadislerde de Hz. Peygamber'in asıl maksadı çoğu kere ihmal edilir. Tasvirle ilgili hadislere dayanarak çocuğuna bebek almayan kimseler vardır. Hz. Peygamber tasvirle ilgili sözleriyle¹⁹⁵ Cahiliye döneminde güzel bir taş görse ona tapan¹⁹⁶ insanları putperestlikten korumak istemiştir. İbn Dakıku'l-İd'in bu konudaki yorumu bize göre isabetlidir¹⁹⁷.

14. *Hadislerin tercüme ve yorumlarında dikkat edilmesi gereken konulardan biri de deyimlerin tam karşılığının bulunmasıdır.*

Her dilde bir takım deyimler vardır. Türkçe "kulak misafiri olmak" deyimini Arapça'ya tek tek kelimelerin karşılığı ile çevrilince nasıl komik durumlar meydana gelirse, Arapça deyimlerin Türkçeye çevrilmesinde de aynı durum söz konusudur. Meselâ, Arapça'da bir adamın sert tabiatlı olduğunu anlatmak için kullanılan (مضطر الحجارة)¹⁹⁸ ifadesi "taş yellenen" şeklinde Türkçeye çevrilirse gülünç bir durum ortaya çıkar.

Hadislerde geçen bazı deyimlerin ne anlam ifade ettiği konusuna dikkat etmek gerekir. Meselâ, evlenilecek kadında aranan özelliklerle ilgili olan hadiste¹⁹⁹ geçen (ترب يدك) ifadesi çok değişik şekillerde tercüme edilmiştir. Aslında bu ifadenin bir çok anlamı vardır. Kelime manası, "elin topraklansın" demek olan deyim, aslında "fakir olasın" demektir. Fakat Araplar bunu bu manada kullanmazlar. Buna benzer Arapça'da birçok deyim vardır. Bunlar Türkçe'de şöngelişi kullandığımız ifadelere benzer. Geçtiği yerlere göre farklı anlamlar verilmeye müsait olmakla birlikte, (ترب يدك) ifadesinin en güzel karşılığı "Allah hayrını versin"dir. Ancak, evlilikte dindar hanımı tercihle ile tavsiyede uygun olan "(aksi tak-

194 Saflarla ilgili rivayetler için bk. Ahmed Naim, a.g.e., II, 684-689. Verilen sayfalardaki dipnotlar.

195 Bu konuda hadis ve bazı yorumlarla ilgili olarak bk. Kamil Miras, a.g.e., VI, 414-421

196 Dârimî, Mukaddime, 1

197 İbn Dakıku'l-İd, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadislerini, puta tapmaya meyyal ve putları genellikle heykel şeklinde olan bir topluma resim ve heykeli serbest bırakmanın, onların eski inançlarına geri dönmesine vesile olabileceği endişesine yormaktadır (Bk. *Ihkâm ul-ahkâm*, II, 171).

198 Bk. *Lisan*, VII, 341

199 Buhârî, Nikâh, 15 ; Diğer kaynaklar için bk. *Concordance* ترب

dirde) yoksulluğa düşersin” şeklindedir²⁰⁰. Mehmed Emre'nin “(Mal çokluğundan) ellerin topraklansın”²⁰¹ tercümesi uygun değildir. Deyimin zenginlik karşılığı kullanılması dilciler tarafından yanlış bulunmuştur²⁰².

Buna benzer bir deyim de “veyhak” ve “veylek” ifadeleridir. Hadiste geçtiği yere göre, Hz. Peygamber'in söyleyiş tarzına göre bir mana vermek gerekir. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi*'nde bu kelimeler değişik şekillerde tercüme edilmiştir. Meselâ,

“Veyha Ammar” (ريح عمار): *Vâh Ammâr! Vâh Ammâr!* Bize göre ikinci “*Ammâr*”²⁰³ olmasa Türkçe söylenişe daha uygundur.

“Veyhak” (ويحك): “Sakın ha!”²⁰⁴

“Veylek” (ويلك): Tuhaf şey.....yazıklar olsun sana!²⁰⁵; “A hortlayasın kişi!”²⁰⁶ Bu son ifade muhatabın davranışı göz önüne alınarak bu şekilde tercüme edilmişse de bize göre “Yazıklar olsun sana” şeklinde tercüme edilse Hz. Peygamber'in üslubuna daha uygun olurdu.

Deyimlerin doğru tercüme edilebilmesi için mutlaka garîbül-hadis kitaplarına bakmak gerekir.

15.Hadisi tercüme veya yorum yaparken söyleniş sebep ve ortamını (esbab-ı vürûdu) tespitte gayret edilmelidir. Söyleniş sebebi bilinmeyen bir söz, çok farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olabilir. Tercüme ve yorumlardaki en büyük bozukluklar bundandır.

Bu bozukluklar sadece bir dilden ötekine çevrilirken değil bizzat hadisin orijinal lafzınının anlaşılmasında da meydana gelir. Bunun için hadisin hangi olay üzerine söylendiğini bilmek gerekir. Esbâb-ı vürudla ilgili fazla çalışma olduğu söylenemez. Sadece, Celâleddin es-Süyûtî'nin *Esbâbu Vürûdi'l-hadis* veya *el-Lüma' fi esbâbi'l hadis*'i ile İbn Hamza el-Hüseynî (v. 1120/1708)'nin *el-Beyan ve't-ta'rif fi esbâb-i vürûdu'l-hadis* adlı eserinden söz edilebilir²⁰⁷. Bu konuda Ramazan Ayvallı'nın “*Esbâbu Vürûdi'l-Hadis ve*

200 Bu, İbn 'Arefe'nin verdiği manadır. (ترتبت بذلك إن لم تفعل.) şeklin dedir (Bk. İbnü'l-Cevzi, *Garîbü'l-hadis*, I, 105).

201 Mehmed Emre, *Riyâzü's-Sâlihîn tercümesi*, s. 280

202 Bk. *Lisan*, I,229

203 II, 391

204 V, 216

205 VIII, 98

206 X, 355

207 Her iki eser de yayımlanmıştır. İkinci eserin, Halep, 1911 Kahire 1973 ve Beyrut 1981 baskıları vardır. Suyûtî'nin sözü edilen eseri ise Yahya İsmail Ahmed'in tahkiki ile 1984'te Beyrut'ta neşredilmiştir.

Bunun İslâm Teşrîindeki Yeri ve Önemi (1979 Ankara) adlı henüz yayımlanmamış doktora çalışmasını da zikretmek gerekir. Aslında bu konuda fazla eserin olmayışı muhaddislerin buna ihtiyaç duyurmayacak bilgiye zaten sahip olmalarıdır. Hadis'in söyleniş amaçlarını bildikleri için onu ilgili olduğu konu başlığı altında incelemişlerdir. Ayrıca bir konuda rivâyet edilen ve muhaddisin muhtelif vesilelerle tekrar tekrar verdiği rivayetleri topladığımızda esbâb-ı vürûd ortaya çıkmaktadır. Yukarıda, Hz. Peygamber'in Müslüman'a benzeyen ağaçla ilgili ortaya bir mesele atmasına dair İbn Ömer hadisinin rivâyetlerine baktığımızda içlerinden (İlim, 14 gibi) bir iki tanesinde Hz. Peygamber'in bu bilmeceyi sormasının sebebinin ortaya yemek için getirilen bir "cümmâr" (hurma kuruğu) olduğunu görüyoruz. Devamlı olarak hadisle ilgilenen Muhaddisler rivayetlere zaten vakıf oldukları için bu konuda fazla esere ihtiyaç duymamışlardır. Ancak günümüzde hadislerin çoğu kere sibak ve siyakı verilmeden sadece Hz. Peygamber'e ait olan söz kısmı alındığından esbâb-ı vürûd kaybolmakta ve hadisler çok yanlış bir şekilde anlaşılıp değerlendirilebilmektedir. Bunlardan bir iki örnek görmekte fayda vardır:

Sayın Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam* adlı kitabında "Kıyamet'in vakti konusunda Kur'an ne diyor?" başlığı²⁰⁸ altında Kur'an'daki kıyametin kopma zamanı ile ilgili bilginin Allah katında olduğunu bildiren A'raf sûresi 187. ayetini verir ve kıyamet vaktinin gayba ilişkin bilgilerin başında geldiğini belirtir. Bunda her Müslüman kendisiyle hem fikirdir herhalde... Sayın Öztürk devamla şöyle diyor:

"Bu Kur'ansal gerçekler gösteriyor ki, kıyametin vaktine ilişkin "hadis" adı altındaki rivayetlerin hiçbiri güvenilir değildir. Bunlar Hz. Peygamber'e yakıştırılmış sözlerdir. Bir örnek olarak Kütüb-i Sitte'deki, hem de *Buhârî* ve *Müslim*'deki bir rivayeti verelim. Buhârî'nin edep ve rikak bahislerinde, Müslim'in fiten bahsinde kaydettiği bir rivayete göre, Hz. Peygamber kıyametin ne zaman kopacağını soran kişilere yanındaki bir çocuğu göstererek: "Eğer şu yaşarsa henüz ihtiyar olmadan kıyâmet kopar." (*Buhârî*, edep, 95, rikak 42; *Müslim*, fiten, 136-139) demiştir. Bu sözün tutarsızlığı ortadadır. Peygamberimizden iki asrı aşkın bir zaman sonra eserlerini vücuda getiren Buhârî ve Müslim görmeliydiler ki, sözü edilen o çocuğun değil kendisi, torunları bile ihtiyarladığı halde kıyamet kopmamıştır. Ve bu insanlar tutarsızlığı apaçık görülen bu sözü Allah elçisine izafe ederek kitaplarına almamalıydılar. Ne yazık ki, bu söz gibi daha birçok gerçek dışı beyanı

Hız. Peygamber'e fatura ederek insanlığın önüne çıkarmışlardır. Demek olur ki, geleneksel kabul ne derse desin bu insanların kitaplarındaki rivayetler Kur'an'ın ilahî süzgecinden iyice geçirilmeli ve en küçük bir pürüzü görülenler kaldırıp atılmalıdır."

Bu satırları tenkid için bile olsa tekrar yazmak doğru mudur? Bilemiyoruz. Çünkü yazdıklarımızı iyice okumadan şöyle bir bakıp bizim düşüncemiz zanneden insanlar çıkabilir. Çünkü yazar, hadis kitaplarındaki hadisleri buna benzer bir metotla ele almakta, iki büyük hadis âlimini bir Molla Kasım edasıyla tenkit etmektedir.

Önce şunu belirtelim ki Buhârî ve Müslim'de Kıyamet şu gün, şu tarihte kopacaktır diye hiçbir hadis yoktur. Concordance'ın fihristini çıkardığı dokuz ünlü hadis kitabı içinde de böyle bir rivâyet yoktur. Kıyametle ilgili rivâyetler tamamıyla onun yakınlığı ve alâmetleri(ışret, emârât) ile ilgilidir. Zaman zaman kıyametin yakınlığını, ışıret ve orta parmağını göstererek anlattığı ve bunların birbirlerine yakın oluşları gibi risaletinin kıyamete yakın olduğunu ifade ettiği olurdu. Bu konudaki rivâyet mütevatir derecesindedir²⁰⁹. Bu rivâyet Kur'an'a muhalif değildir. Çünkü insanları inzar için kıyametin yakınlığı Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde de açıklanmıştır²¹⁰. Kıyamet alâmetleri ile ilgili rivâyetler içinde "Cibril hadisi" gibi mütevatir derecesine ulaşmış olanlar vardır. Kıyametin bir kısım alâmeti Kur'an'da da zikredilir. Hadislerde kıyamet alâmeti veya kıyametin kopmasından önce meydana geleceği ifade edilen bir kısım olayların gerçekleştiğine ise şahit olmaktadır.

Sayın Öztürk'ün verdiği rivâyete gelince:

Önce, Sayın Öztürk'ün kaynak veriş şekli yanlış. Tırnak içinde verilen bir ifadenin gösterilen bütün kaynaklarda aynen bulunması gerekir. Yukarıda verilen kaynakların her birinde rivâyet farklılıkları vardır ve bunlara ışıret edilmemiştir. Meselâ, verdiği kaynaklardan Müslim, Fiten, 137'ye bakalım. Buradaki metnin tercümesi şöyledir:

Enes (r.a.)'den rivâyet edilmiştir:

Bir adam Rasulullah (s.a.s.)'a "Kıyamet ne zaman kopacaktır?" diye sordu. O sırada yanında Ensar'dan Muhammed denilen bir çocuk vardı. Rasulullah(s.a.s.) şöyle buyurdular:

"Şu çocuk yaşarsa, belki de kendisine yaşlılık erişmeden kıyamet kopar."²¹¹

209 Bk. *Katfu'l-ehâr*, 306-307

210 Ahzâb 33/ 63; Şûrâ 42/17; el-Meâric 70/7; Nebe'; 78/40

211 *Müslim*, Fiten, 137

Bu, Kur'an'daki, " Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki onun bilgisi Allah katındadır. *Ne bilirsin, belki de zamanı yakındır.*"²¹² âyetine benzer bir ifadedir. Hatta Hz. Peygamber bir nevi âyetin emrini yerine getirmektedir. Bir ihtimali bildirmektedir. Âyetteki ihtimal ifadesi (عسى) hadiste de kullanılmıştır. Buna göre Sayın Öztürk'ün gösterdiği kaynaklardan biri; Kur'an'a muarız değil bilakis aynı şeyi söylemektedir. Ayrıca Kur'an'da, kıyametin vaktinin gizlenişinin hikmeti, *herkesin ardından koştuğu şeyle karşılık görmesi* olarak belirtilir²¹³. Kıyametin vaktini bilme ve ona göre kendini hazırlama ayrıcalığı kimseye tanınmamıştır. Zikredilen âyet ve hadisler ahirete her an hazır olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Sayın Öztürk'ün verdiği bir başka kaynak, *Buhâri*, Rikâk, 42. babtır. Buradaki rivâyetin tercümesi ise şöyledir:

"Hz. Aişe (r.anhâ)'dan şöyle dediği rivâyet olunmuştur: Bedevilerden birtakım kaba kimseler (zaman zaman) gelir ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, 'Kıyamet ne zaman kopacak' diye sorarlardı. Rasûlullah da bunların en küçük yaşlısına bakar da şöyle derdi: "Bu delikanlı yaşarsa buna yaşlılık erişmeden sizin kıyametiniz kopmuş olur." Yani ölürsünüz."²¹⁴

Hız. Peygamber, zaman zaman münasebetsiz sorularla karşılaşır. Bazen bu Hız. Peygamber'i üzecek noktaya gelirdi. Bu bakımdan Müslümanlar çok soru sorulmaması konusunda uyarılmışlardır²¹⁵. Bu konudan haberi olmayan bedeviler Medine'ye geldiklerinde kendilerine has kaba üsluplarıyla sorular sorar; Hız. Peygamber de onları hoşgörür ve bazen de onların üslûbuna uygun cevaplar verirdi. Ashab da onların gelip sormalarından hoşlanırdı. Çünkü bu sayede kendileri de birşeyler öğreniyordu. Bunlardan Dimam b. Salebe gibi bazıları bir defa gelmiş olmasına rağmen unutulmamış, Ashab'ın hatırasında derin izler bırakmıştır. Hız. Peygamber, kıyameti soran Bedevilere tatlı üslûbuyla şunları demek istemektedir:

Siz büyük kıyametten sormayın, onu Allah bilir. Siz kendi kıyametinizin kopacağı zamana, ömrünüzün kısalığına bakın. Şu çocuk yaşlanmadan siz bu dünyadan gitmiş olacaksınız. Ona göre hazırlanın.

212 Ahzab 33/63

213 Tâhâ 20/15

214 *Buhâri*, Rikâk, 42. Buhari hadisi zikrettikten sonra Hişam b. Urve b. Zübeyr (v. 146 h.)'den ta'liken şu ifadeyi vermektedir. "(Rasulullah burada) onların ölümlerini kastetmiştir." Biz bunu araya isim girmesin, bağlantı kopmasın diye doğrudan verdik

215 Bk.Maide 5/101

Sayın Öztürk'ün kaynak gösterdiği yerlerden ikisinin tercümesini verdik²¹⁶. Görüldüğü gibi olay Sayın Öztürk'ün anladığından çok farklıdır. Sayın Öztürk kendi kaynak gösterdiği yerleri iyi incelemiş olsaydı, herhâlde bu yüzden Buhârî ve Müslim hakkında ağır ithamlarda bulunmayacaktı. Olayın gerçek nedenini bilmeden yapılan yorumlar burada görüldüğü gibi bizi birtakım büyük hataların içine düşürebilir. Sayın Öztürk'ün dikkat etmesi gereken bir konu da Buhârî'nin bu hadisleri, neden kalpte rikkat (incelik, yufkalık) ilgili hadislerin bulunduğu Kitâbu'r rikâk ile âdâb-ı muâşeretle ilgili Kitâbu'l-edep'te rivâyet edip imanla veya fitenle ilgili bir babta rivâyet etmediği hususudur. Çünkü hadisin asıl maksadı çok farklıdır. Rikak kitabında zikredişinin sebebi yukarıda verdiğimiz tercümeden açıkça anlaşılmaktadır. Edep kitabında ise Hz. Peygamber'in Arapların söz gelimi kullandıkları "veylek" ifadesini kullanışı ile ilgili olarak vermiştir. Enes'in rivâyetine göre bir bedevî Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağını sormuş. Hz. Peygamber de:

"-Tuhaf doğrusu. (Kıyameti soruyorsun ama) onun için ne hazırladın acaba?" buyurmuşlardır. Burada Hz. Peygamber'in tatlı üslûbunu görüyoruz. Bir başka ifadeyle şöyle diyorlar: "Kıyametin vaktini sorman tuhaf. Ona hazırsın galiba. Ne hazırladın bakayım?" veya "Sen bırak onu. Önce bana kıyamet için ne hazırladığını söyle bakayım." Bedevî buna karşılık: "Bir şey hazırlayamadım. Ancak Allah ve Rasûlünü çok severim" der. Hz. Peygamber, "(Merak etme) sevdiklerinle beraber olacaksın" buyurur. Enes, "'Biz de öyle miyiz?' diye sorduk. Hz. Peygamber, '-Evet' deyince o gün çok büyük bir sevinç duymuştuk." der. Hz. Peygamber, bu sırada oradan geçmekte olan Enes'in akranı Muğire b. Şu'be'nin oğlu Muhammed'i göstererek, "Şu çocuğun ömrü olur da sonraya kalırsa (belki) o iyice yaşlanmadan kıyamet kopar."

İlmî kariyer sahibi bilim ve fikir adamlarımız bu tür hatalara düşerse yanlış tercümeleri okuyan ve onlara güvenen insanların nasıl birtakım kanaatlara sahip olabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerek²¹⁷.

216 Bu hadisin metni ve tercümesi için Ayrıca bk. Kamil Miras. a.g.e., XII, 204-205

217 Davudoğlu, (نظر إلى أحدث إنسان منهم) ifadesini "o da onlardan en yaşlı bir insana bakarak" şeklinde tercüme etmiştir. "ehdas" kelimesi "hades"(genç) kelimesinin "ism-i tafdil"idir. Hadisteki ifade "en genç olanına bakarak" şeklinde tercüme edilmeliydi. Davudoğlu, Müslim, Fiten, 139'daki hadiste geçen: (إن يؤخر هنا) ifadesini "bu çocuk geriye bırakılırsa" şeklinde tercüme etmiş ki yanlış anlaşılmaya sebep olabilir. "Bu çocuğun ömrü olur da (onlardan) sonraya kalırsa" şeklinde olmalıydı.

* * *

Sayın Öztürk'ün genel olarak rivâyetlere karşı takındığı tavrın büyük bir bölümü hadis konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaktan kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Kur'an'ın iyi anlaşılması için de mutlaka hadisin iyi bilinmesi gerekir. Çünkü bazı âyetlerin iyi anlaşılması "esbâb-ı nüzûl"un bilinmesine bağlıdır. Bunların bilinmesi için ise mutlaka rivâyetlere ihtiyaç vardır. Kur'an'ın iyi anlaşılması için bırakınız sadece hadisi, cahiliye şiirine, hatta gerektiğinde arkeolojik verilere ihtiyaç vardır. Bunun için içinde yer yer İslâm'ın ahlâk prensiplerine uymayan ifadeler bulunan Cahiliye şiirlerinin meşhurlerde ders olarak okutulmasında bir beis görülmemiştir.

* * *

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Görüldüğü gibi hadislerin, bilhassa halka yönelik arz, tercüme ve yorumlarında bir kısım hatalar, dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Aslında bu konu bir makâlenin kapsamına asla sığmayacak kadar geniş bir konudur. Bugün hadisle meşgul olan bilim adamlarının hadisle ilgili yayınları çok yakından takip etmeleri; bu konularda duyarlı olmaları ve gereken tepkiyi zamanında göstermeleri gerekir.

Yukarıda da belirtildiği gibi hadisleri halka arz ederken büyük bir titizlik gösterilmelidir. Örneklerini gördüğümüz gibi temel hadis kitaplarının tercümelerinde son derece bozukluklar vardır. Aslında bunlar neşreden yayınevleri tarafından toplatılmalı ve büyük bir titizlikle yeni bir tercüme hazırlatılarak hak sahiplerine dağıtılmalıdır, veya yukarıda belirtildiği gibi bir ilim heyetine tetkik ettirilip yanlışlarla ilgili ilâveler hazırlatılıp ücretsiz olarak bu kitapları alanlara verilmelidir. Hz. Peygamber'in hadisleri, bir otomobil firmasının üretim hatası sonucu bozuk çıkan otomobillerini müşterisinden geri alıp, yerine yenilerini verirken gösterdiği duyarlıktan çok daha fazlasına lâyıktır. Popüler birtakım bilim adamlarımızın yazdıklarını bir daha gözden geçirip hatalarını kamuoyu nezdinde düzeltmelidirler. Bunlar, yazdıklarıyla İslâm'ın iki temel dayanağından biri olan Sünnet'in ortadan kaldırılmasına hizmet ettiklerinin artık farkında olmalıdırlar. Onların tutumuna bakarak aslında hadis kitaplarının tercüme edilmesi ve halka arzı dinî açıdan fayda mı, yoksa zarar mı getiriyor? sorusuna olumlu bir cevap veremiyoruz.

218 Yusuf el-Kardâvi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s.167-169

219 Halkımızı irşad için çaba harcayan ve devamlı olarak kendini yenileyen vaiz kardeşlerimiz elbette bu söylediklerimizin dışındadır.

İlâhiyat'ın farklı bir dalında uzmanlaştığı hâlde, üzerinde konuştuğu hadisin aslını, esbab-ı vürûdunu, maksadını araştırmadan peşin fikirler ve önyargılarla yapılan yanlışlardan, bu konuda avamın düşeceği hataların boyutlarını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Ayrıca Kardavî'nin de şikayetçi olduğu²¹⁸ bazı vâizlerin²¹⁹ kullandığı zayıf, mevzû veya yanlış yorumladığı sahih hadisler de halk arasında birtakım ihtilafların sebebidir. Hadis uleması eczacıya benzetilir. Buna göre tercüme edilerek avama arz edilen hadis kitapları eczacı olmadığı hâlde ilâç yapma teşebbüsünde bulunan cahilin elindeki özelliklerini tanımadığı kimyasal maddeler gibi durmaktadır.

Hadisi sırf insanlara (lâyık olmayanlara) tahdis için öğrenen kimse hakkındaki inzar²²⁰ bu konuda bizi düşündürmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah Aydın, *Sünen-i Dârimî*, İstanbul 1996
- Aclûnî
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-ilbâs*, Beyrut 1985
- Ahmed
- Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, İst. 1981
- Ahmed Naim, *Mukaddime(Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi'ne)*, Ankara 1957
- Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ankara 1957 (I-III)
- Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İst. 1996
- Ali Osman Ateş, "Günümüzde hadislerin değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken bazı hususlar ve hadisin geleceği ile ilgili bazı düşünceler" *Hadis'in Dünü-bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun 1993
- Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, İst.1996
- Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Du'afa ve'l-Metrûkûn (el-Mecmû' fi'd-Du'afa ve'l-Metrûkîn, s.265-398)* Beyrut 1985
- Aynî
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır 1972
- Bekir Sadak, *Tâc Tercemesi*, İstanbul 1976
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-büldân*, Kahire 1901
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrut trs.
- Buhârî,

- Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Camiu'l-Müsnedü's-Sahih*, İst.1915
- el-Cami'
- el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Riyad 1983
- el-Cerh ve't-ta'dil
- Şeyhül-İslâm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut 1952/1371
- Concordance
- A.J. Wensinck, *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, Leiden 1943
- Dârimî
- Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen*, İst.1981
- Demîrî, *Hayatü'l-Hayavân*, Mısır 1275/1859 (veya Mısır 1978)
- Deylemî
- Deylemî, Ebû Şuca' Şiraveyh b. Şehradâr, *el-Firdevs bi me'sûru'l-hutâb*, Beyrut 1986
- Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Dufa ve'l-Metrûkûn (el-Mecmû' fi'd-Dufa ve'l-Metrûkîn, s.39-265)*, Beyrut 1985
- Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Kitâbu'd-Duafa es-Sağîr, (el-Mecmû' fi'd-Dufa ve'l-Metrûkîn, s.401-503)* Beyrut 1985
- Ebu Cafer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafe el-Kebîr*, Beyrut 1984
- Ebû Dâvûd
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Sünen*, Mısır 1952
- Ebû Reyve, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, Trc.Mu-harrem Tan, İst.1988
- Ebu Reyve, *Edvâ' ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Beyrut trs.(3.baskı)
- Hakim, Ebû Abdullah en-Nisâburî, *el-Müstedrek*, Beyrut 1986
- Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, ist. 1982
- İbn Asâkir, *Târîhu Medînet-i Dimeşk (Teracimü'n-nisa)*, Thk. Sekîne eş-Şihâbî, Dimeşk 1982
- İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-'Ayân*, Beyrut, 1978
- İbn Hibbân
- Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân, *Sahih, (el-İhsân bi tertîb-i Sahih-i İbn Hibbân)* el-Emîr Alâuddin Ali b. Belebân el-Fârisî v.739) Beyrut 1987

İbn Huzeyme, *Sahih*, Beyrut 1975

İbnü'l-İmâd

İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâr mine'z-zeheb*, Beyrut trs.

İbn Kuteybe, *el-Maarif*,

İbn Mâce

Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Mısır Trs.

İbn Sa'd

Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985

İbn Şahin, *el-Efrâd*, (Mecmu' fihi Musannefât li'bn Şahin, s.185-304 arası), Kuveyt 1994

İbn Şâhin, *Kitâb-u Tarih-i Esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, 1989 (Basım yeri belirtilmemiş)

İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe fi ma'rifeti's-Sahâbe*, (eş-Şa'b) 1970

İbnü'l-Cevzî, Ebül-Ferec, *Garîbü'l-hadis*, Beyrut 1985

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Kitabu'd-Duafâ ve'l-Metrukîn*, Beyrut 1986

İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, İst.1982

İmam Şibli, *Cinlerin Esrarı*, Trc. Muhammed Ferşad, İst. 1979

İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İst. 1985

İsmail Lütü Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, II, İstanbul 1993

İsmail Lütü Çakan, *Hadis Usûlü Şekil ve Örneklerle*, İst.1990

Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ankara 1957 (IV-XII)

Katfü'l-ezhar

Celâlettin es-Suyutî, *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fi'l Ehadisi'l-Mütevâtira*, Beyrut 1985

Kettânî, Muhammed Abdülhayy, *et-Terâtîbü'l-İdariyye* (Hz. Peygamber'in Hayatında Sosyal Hayat ve Kurumlar), Trc. Ahmet Özel, İst. 1991

Kehhâle

Ömer Rıza Kehhâle, *'Alâmünnisâ*, Beyrut 1979, II, 309-313

el-Kifâye

Ebü Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Kifaye fi'l-İlmi'r-rivâye*, Kahire 1972

Lisan

İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Beyrut trs.

Makkarî

Makkarî, *Nefhu't-tib*, Beyrut 1988

Mehmed Emre, *İzahlı Riyâzu's-Sâlihîn Aslı ve Tercümesi*, İst. trs.

Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadis'in Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997

Mehmet Hatpoğlu, *İslâmî Tenkid, Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*
Yayınlanmamış doktora tezi, A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Kitaplığı Ay-
niyat no. 2416, yer no.9617

Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İst.1987-89

Mehmet Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 1984

Mir'âtü'l-cinan

Afifüddin Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinan ve 'ibretü'l-yekzân fi ma'rifet-i havâdisi'z-zaman*, Kahire 1993

el-Muallimî

el-Muallimî, Abdurrahman b. Yahya, *el-Envâru'l-Kâşife*, Beyrut, 1983.

Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, Trc.Mehmet Görmez,
M.Emin Özafşar, Ankara1990

Muhammed Gazâlî, *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet*, Trc.
Ali Özek, İstanbul 1992

Muhammed Veliyyullah Abdurrahman en-Nedvî, *Nübütu'r-Rasûl mâ tahakkaka minhâ vemâ yetehakkaku*, Kahire 1991

Mustafa Sadık, *"Kitabu'l-İlm ve Türkçe Tercümesi"*, Millî Gazete, 28 Ni-
san 1985, s.7.

Mustafa Uzunpostalcı, *"Ebû Hanife"*, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,
X, 131-138

Musannef

Ebû Bekr Abdürrezzak b. Hemmam es-San'anî, *Musannef*, Beyrut 1970

Muvatta

Mâlik b. Enes, *Muvatta*, İst. 1981

Müslim

Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac, *Sahihu Muslim*, Mısır 1955

Müşkili'l-âsâr

Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Müşkili'l-âsâr*, Haydarabad 1333

Nebi Bozkurt, *"Hadisler, Sanat ve Estetik"*, İzlenim, Nisan 1996

Nesâî

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen*, İst.1981

Nûrettin İtr, *el-İmâmü't-Tirmizî ve'l-müvâzenetü beyne Câmiihî ve beyne's-Sahihayn*, Beyrut 1988

Rûdânî

Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudânî, *Cem'ul fevâid min Câmî'il-usûl ve Mecma'iz-zevâid*, trc. Naim Erdoğan, İst.1997

Safedî

Safedî, *Kitabu'l-vâfi bi'l-vefâyât*, Beyrut 1982

Salih Tuğ, *Züheyr b. Harb ve Kitâb'ul-'ilm Adlı Eseri*, İst.1984

Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Trc. Yaşar Kandemir, Ankara 1971

Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu 2*, İst. trs.

Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İst. 1988

Sünen'ün-Neseî

A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ömer Faruk Harman ve Yaşar Erol, *Sünen-ün-Neseî*, İst. 1981

Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985

Tahrîrül-mer'e

Abdulhalim Ebû Şakka, *Tahrîrül-mer'e*, (2.cilt trc.Fethi Güngör), İst. 1997

Tirmizî

Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, İst. 1981

Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, İst. 1992

Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çvr. Bünyamin Erul, İst. 1993

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Haydarabad 1955